

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE VE MALEZYA'DAKİ FAİZSİZ BANKACILIK
SEKTÖRÜNÜN FİNANSAL PERFORMANS VE FİNANSAL
ÜRÜNLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Nevzat TETİK

Hazırlayan
Ahmet ŞAHİN

Malatya – 2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE VE MALEZYA'DAKİ FAİZSİZ BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN
FİNANSAL PERFORMANS VE FİNANSAL ÜRÜNLER AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI**

DOKTORA TEZİ

Ahmet ŞAHİN

Danışman

Doç. Dr. Nevzat TETİK

Malatya – 2022

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Nevzat TETİK danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım “Türkiye ve Malezya’daki Faizsiz Bankacılık Sektörünün Finansal Performans ve Finansal Ürünler Açısından Karşılaştırılması” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım tüm eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilen eserlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Ahmet ŞAHİN

TÜRKİYE VE MALEZYA'DAKİ FAİZSİZ BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN FİNANSAL PERFORMANS VE FİNANSAL ÜRÜNLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZET

Dünyada İslami bankacılık, Türkiye’de ise katılım bankacılığı olarak adlandırılan bankacılık sektörü, faaliyet göstermeye başladığı 1960’lı yıllardan günümüze kadar büyümesini istikrarlı bir şekilde devam ettirmiştir. 2021 yılında yaklaşık 2,8 trilyon \$ büyüklüğe sahip olan küresel faizsiz bankacılık varlıklarının %9,5’ine sahip olan Malezya sektör içerisinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Küresel faizsiz bankacılık varlıklarının yaklaşık %2’sine sahip olan Türkiye’de ise 2015 yılından itibaren kamu katılım bankalarının da sektöre girmesi ile büyüme hızı ivme kazanmıştır. Türkiye’deki bankacılık sektöründen yaklaşık %8 pay alan ve bu payı 2025 yılında %15’e yükseltmeyi hedefleyen faizsiz bankacılık sektöründeki kurumlar, bu hedefe ulaşmak için finansal ürünler geliştirmeye ve yeni yatırımlar yapmaya devam etmektedirler.

Bu çalışma Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörünün karşılaştığı problemleri tespit etmek ve faizsiz bankacılığın gelişmesi için atılması gereken adımları elde edilen bulgular çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türkiye ile Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörleri hem finansal performans hem de finansal ürünler açısından karşılaştırılmıştır. Finansal performans ölçümünde TOPSIS ve Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemleri kullanılmıştır. 2013 ile 2021 yılları arasındaki veriler ile yapılan TOPSIS analizi sonuçlarına göre; 2016, 2020 ve 2021 yıllarında Malezya’daki; diğer yıllarda ise Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörlerinin finansal performansları daha yüksek çıkmıştır. Faizsiz bankacılık sektörlerinin etkinliklerinin belirlenmesi amacıyla yapılan VZA sonucunda ise analize dahil edilen Malezya’daki bankalardan bir tanesi dışındaki tüm faizsiz bankaların etkin oldukları, Türkiye’den analize dahil edilen bankaların tamamının ise etkin olmadıkları sonucuna varılmıştır. Çalışmada ayrıca faizsiz bankacılık sektörlerinde yer alan finansal ürünler ve uygulamalar karşılaştırılmış ve ülkeler açısından benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, İslami Bankacılık, TOPSIS, Veri Zarflama Analizi, Malmquist TFV, Finansal Performans, Etkinlik, Verimlilik.

COMPARISON OF THE PARTICIPATION BANKING SECTOR IN TURKEY AND MALAYSIA IN TERMS OF FINANCIAL PERFORMANCE AND FINANCIAL PRODUCTS

ABSTRACT

The banking sector, which is called Islamic banking in the world and participation banking in Turkey, has continued its growth steadily since the 1960s, when it started to operate, to the present day. Malaysia, which has 9.5% of global interest-free banking assets with a size of approximately \$2.8 trillion in 2021, occupies an important position in the sector. In Turkey, which has 2% of the global participation banking assets, the growth rate has accelerated with the entry of public banks into the sector since 2015. The institutions in the participation banking sector, which has an 8% share of the banking sector in Turkey and aims to increase this share to 15% in 2025, continue to develop financial products and make new investments in order to achieve this goal.

This study aims to identify the problems faced by the participation banking sector in Turkey and to reveal the steps to be taken for the development of participation banking within the framework of the findings obtained. In this context, the participation banking sectors in Turkey and Malaysia were compared in terms of both financial performance and financial products. In the measurement of financial performance, TOPSIS and Data Envelopment Analysis (DEA) methods were used. According to the results of the TOPSIS analysis conducted with the data between Dec 2013 and 2021; in 2016, 2020 and 2021, the financial performances of participation banking sectors in Malaysia and in other years in Turkey were higher. As a result of the Data Envelopment Analysis (DEA) conducted to determine the effectiveness of participation banking sectors, it was concluded that all participation banks except one of the banks in Malaysia included in the analysis are active, and all of the banks included in the analysis from Turkey are inactive. In the study, financial products and applications in participation banking sectors were compared and similarities and differences were revealed in terms of countries.

Keywords: Participation Banking, Islamic Banking, TOPSIS, Data Envelopment Analysis, Malmquist TFP, Financial Performance, Efficiency, Productivity.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLOLAR DİZİNİ.....	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM BANKACILIK SİSTEMİ

1.1. Finansal Sistem ve Unsurları.....	4
1.2. Bankacılığın Gelişim Süreci.....	5
1.2.1. Dünyada Bankacılığın Tarihsel Gelişimi	6
1.2.2. Türkiye’de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi	7
1.3. Faaliyet Alanlarına Göre Bankalar.....	11
1.3.1. Merkez Bankası	11
1.3.2. Kalkınma ve Yatırım Bankaları.....	12
1.3.3. Mevduat Bankaları (Ticari Bankalar, Konvansiyonel Bankalar)	13
1.3.4. Katılım Bankaları	13

İKİNCİ BÖLÜM FAİZSİZ BANKACILIK SİSTEMİ

2.1. Faizsiz Bankacılık Sisteminin Dünyadaki Gelişimi	14
2.2. Faizsiz Bankacılık Sisteminde Kullanılan Finansal Ürünler	17

2.2.1. Fon Toplama Yöntemleri	17
2.2.1.1. Cari Hesaplar	18
2.2.1.2. Kâr ve Zarara Katılma Hesapları.....	18
2.2.2. Fon Kullandırma Yöntemleri.....	19
2.2.2.1. Murâbaha.....	19
2.2.2.2. İcâre	19
2.2.2.3. Mudârebe.....	20
2.2.2.4. Müşâreke	20
2.2.2.5. Selem.....	21
2.2.2.6. İstisnâ'	22
2.2.2.7. Teverruk	22
2.2.2.8. Karz-ı Hasen.....	23
2.2.2.9. Bai Bithaman Ajil.....	23
2.2.3. Türkiye'deki Faizsiz Bankacılık Sisteminde Fon Kullandırma Yöntemleri	24
2.2.3.1. Satım Yöntemleri	24
2.2.3.2. Kiralama Yöntemleri.....	24
2.2.3.3. Ortaklık Yöntemleri	24
2.2.3.4. Vekâlet Yöntemleri	25
2.2.3.5. Diğer Yöntemler.....	25
2.2.4. Sukuk İşlemleri.....	25
2.2.4.1. Sukuk Türleri.....	26
2.2.4.1.1. Murâbaha Sukuk	26
2.2.4.1.2. İcâre Sukuk	27
2.2.4.1.3. Mudârebe Sukuk	27
2.2.4.1.4. Karma Sukuk	28
2.2.4.1.5. Selem Sukuk	28
2.2.4.1.6. Yeşil Sukuk.....	28
2.2.4.1.7. Diğer Sukuk Türleri	29
2.2.4.2. Sukuk Varlıklarının Gelişimi	29
2.2.5. Tekâfül Sistemi.....	31

2.2.5.1. Tekâfûl Modelleri.....	32
2.2.5.1.1. Mudârebe Modeli.....	32
2.2.5.1.2. Vekâlet Modeli.....	32
2.2.5.1.3. Hibrit Modeli (Karma Tekâfûl)	33
2.2.5.2. Tekâfûl Varlıklarının Gelişimi	33
2.3. Uluslararası Faizsiz Finans Kuruluşları.....	34
2.3.1. İslam İşbirliği Teşkilatı (Organisation of Islamic Cooperation-OIC)	34
2.3.2. İslam Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank-IsDB)	35
2.3.3. İslami Kalkınma Bankası Enstitüsü (Islamic Development Bank Institute IsDBI)	35
2.3.4. İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions – AAOIFI).....	36
2.3.5. Uluslararası İslami Finans Piyasası (International Islamic Financial Market-IIFM)	36
2.3.6. İslami Finansal Hizmetler Kurulu (Islamic Financial Services Board-IFSB)	36
2.4. Faizsiz Finans Varlıklarının Dünyadaki Dağılımı.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALEZYA'DA FAİZSİZ BANKACILIK SEKTÖRÜ

3.1. Malezya'da İslami Bankacılık Sektörünün Gelişim Süreci.....	41
3.1.1. Birinci Aşama: Kuruluş Dönemi (1963-1982 Yılları Arası).....	42
3.1.2. İkinci Aşama: Gelişme Dönemi (1983-1993 Yılları Arası)	43
3.1.3. Üçüncü Aşama: Sıçrama Dönemi (1994-2001 Yılları Arası)	46
3.1.4. 2002 Yılından Sonraki Gelişmeler	48
3.2. Sukuk Piyasası.....	50
3.2.1.1. Tekâfûl (Takaful) Sektörü.....	52
3.3. Malezya'da İslami Bankacılık Sektörünün Finansal Verileri	56
3.3.1. Aktif Varlıklar	56
3.3.2. Toplanan Fonlar.....	57
3.3.3. Kullandırılan Krediler.....	57

3.3.4. Özkaynaklar.....	58
3.3.5. Dönem Kârı	59
3.3.6. Şube ve Personel Sayıları	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE FAİZSİZ BANKACILIK SEKTÖRÜ

4.1. Türkiye’de Katılım Bankacılığının Gelişim Süreci.....	62
4.1.1. 1983 Öncesi Dönem	62
4.1.2. 1983-2005 Yılları Arası Dönem	63
4.1.3. 2005 Sonrası Dönem	64
4.2. Sukuk (Kira Sertifikaları) Piyasası.....	71
4.3. Tekâful (Katılım Sigorta) Sektörü.....	74
4.4. Türkiye’de Katılım Bankacılığı Sektörünün Finansal Verileri	78
4.4.1. Aktif Varlıklar	78
4.4.2. Toplanan Fonlar.....	79
4.4.3. Kullanılan Krediler.....	80
4.4.4. Özkaynaklar.....	80
4.4.5. Dönem Kârı	81
4.4.6. Şube ve Personel Sayıları	83
4.5. Türkiye ve Malezya’daki Faizsiz Bankacılık Sektörüne Ait Finansal Verilerin Karşılaştırılması	84

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE MALEZYA’DAKİ FAİZSİZ BANKACILIK SEKTÖRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

5.1. Literatür Taraması	86
5.2. Araştırmanın Önemi, Amacı ve Kapsamı	97
5.3. Yöntem	98
5.3.1. CAMELS Değerlendirme Sistemi.....	99
5.3.2. TOPSIS Yöntemi.....	100

5.3.3. Veri Zarflama Analizi (VZA) Yöntemi.....	102
5.3.4. Malmquist Toplam Faktör Verimlilik (TFV) Endeksi	105
5.4. Bulgular	107
5.4.1. Faizsiz Bankacılık Sektörünün Finansal Performans Açısından Karşılaştırılması	107
5.4.1.1. TOPSIS Analizi Sonuçları.....	107
5.4.1.2. Veri Zarflama Analizi Sonuçları	113
5.4.1.2.1. CCR Modeline İlişkin Sonuçlar	115
5.4.1.2.2. BCC Modeline İlişkin Sonuçlar	117
5.4.1.2.3. Malmquist TFV Endeksi Sonuçları	120
5.4.2. Faizsiz Bankacılık Sektörünün Finansal Ürünler Açısından Karşılaştırılması	123
5.4.2.1. Fon Toplama Yöntemleri	123
5.4.2.2. Fon Kullanırma Yöntemleri	126
5.4.2.3. Sukuk.....	129
5.4.2.4. Tekâfül.....	130
SONUÇ VE ÖNERİLER	133
KAYNAKÇA.....	143

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 3.1. Malezya’da Faaliyet Gösteren Tekâfûl ve Retekâfûl Şirketleri.....	55
Tablo 4.1. Özel Finans Kurumlarının Kuruluş Yılları	63
Tablo 4.2. Katılım Sigorta Şirketlerinin 2021 Yılı Prim Üretim Tutarları	76
Tablo 5.1. Faizsiz Bankacılık Sektörü ile İlgili Yapılan Çalışmalar.....	93
Tablo 5.2. TOPSIS Yönteminin Uygulama Adımları	101
Tablo 5.3. CCR Modelin Matematiksel Formları	104
Tablo 5.4. BCC Modelin Matematiksel Formları	105
Tablo 5.5. CAMELS Değerlendirme Sistemi Kapsamında Ele Alınan Oranlar ve Ağırlık Katsayıları.....	108
Tablo 5.6. Türkiye’deki Faizsiz Bankacılık Sektörüne İlişkin Hesaplanan Oranlar....	109
Tablo 5.7. Malezya’daki Faizsiz Bankacılık Sektörüne İlişkin Hesaplanan Oranlar ..	109
Tablo 5.8. 2013 Yılına İlişkin Karar Matrisinin Oluşturulması.....	110
Tablo 5.9. 2013 Yılına İlişkin Normalize Edilmiş Matris	110
Tablo 5.10. 2013 Yılına İlişkin Ağırlıklandırılmış Normalize Edilmiş Matris.....	111
Tablo 5.11. 2013 Yılına İlişkin Sonuç Tablosu	111
Tablo 5.12. 2013-2021 Yıllarına İlişkin Sonuç Tablosu (Finansal Performans Skorları)	111
Tablo 5.13. Girdi ve Çıktı Değişkenleri.....	113
Tablo 5.14. Veri Zarflama Analizine Dahil Edilen Bankalar ve Kodları	114
Tablo 5.15. Toplam Teknik Etkinlik (CCR) Skorları	116
Tablo 5.16. Saf Teknik Etkinlik (BCC) Skorları	118
Tablo 5.17. Yıllara Göre Malmquist TFV Endeksi.....	121
Tablo 5.18. Bankalara Göre Malmquist TFV Endeksi	122

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. 2020 Yılındaki Sukuk İhraçlarının Türlerine Göre Dağılımı (Milyon \$).....	26
Şekil 2.2. Küresel Sukuk Varlıklarının ve Sukuk İhraçlarının Yıllar İtibariyle Gelişimi.....	29
Şekil 2.3. Yıllık Sukuk İhraç Tutarlarının Gelişimi	30
Şekil 2.4. Küresel Tekâfül Varlıklarının Yıllar İtibariyle Gelişimi.....	33
Şekil 2.5. Bölgelere Göre Faizsiz Finansal Varlıkların Dağılımı-2021 (Milyar \$).....	38
Şekil 2.6. Küresel Faizsiz Finansal Varlıkların Dağılımı.....	39
Şekil 2.7. Faizsiz Bankacılık Varlıklarında Başlıca Ülkeler	39
Şekil 3.1. Malezya'daki Sukuk İhraçlarının Yıllara Göre Gelişimi	52
Şekil 3.2. Malezya'da Tekâfül Sektörünün Yıllar İtibariyle Toplam Varlıkları	55
Şekil 3.3. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Toplam Aktiflerin Gelişimi	56
Şekil 3.4. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Toplanan Fonların Gelişimi	57
Şekil 3.5. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Kullanılan Kredilerin Gelişimi.....	58
Şekil 3.6. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Toplam Özkaynakların Gelişimi.....	59
Şekil 3.7. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Dönem Kârının Gelişimi.....	60
Şekil 3.8. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Şube ve Personel Sayısının Gelişimi.....	61
Şekil 4.1. Katılım Bankalarının Sukuk İhraçlarının Yıllara Göre Gelişimi	73
Şekil 4.2. Türkiye'deki Sukuk İhraçlarının Yıllara Göre Gelişimi (2017-2021)	74
Şekil 4.3. Katılım Sigortacılığında Prim Üretiminin Branşlar Bazında Gelişimi	77
Şekil 4.4. Türkiye'deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Toplam Aktiflerin Gelişimi ..	78
Şekil 4.5. Türkiye'deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Toplanan Fonların Gelişimi..	79

Şekil 4.6. Türkiye’deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Kullanılan Kredilerin Gelişimi.....	80
Şekil 4.7. Türkiye’deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Toplam Özkaynakların Gelişimi.....	81
Şekil 4.8. Türkiye’deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Dönem Kârının Gelişimi	82
Şekil 4.9. Türkiye’deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Şube ve Personel Sayısı Gelişimi.....	83
Şekil 4.10. Türkiye ve Malezya'daki Faizsiz Bankacılık Sektörlerine Ait Finansal Veriler	84
Şekil 5.1. Toplam Faktör Verimliliği Endeksini Oluşturan Bileşenler	106
Şekil 5.2. Türkiye ve Malezya’deki Faizsiz Bankaların CCR Modeli Etkinlik Ortalamaları	117
Şekil 5.3. Türkiye ve Malezya’deki Faizsiz Bankaların BCC Modeli Etkinlik Ortalamaları	119
Şekil 5.4. Türkiye ve Malezya'daki Faizsiz Bankaların Fon Toplama Yöntemlerinin Gelişimi.....	124
Şekil 5.5. Türkiye ve Malezya’deki Faizsiz Bankaların Fon Kullanırma Yöntemlerinin Gelişimi.....	127
Şekil 5.6. 2021 Yılında Türkiye ve Malezya’deki Sukuk İhraç Verileri.....	129
Şekil 5.7. 2021 Yılında Türkiye ve Malezya’deki Tekâfül Sektör Verileri	131

KISALTMALAR

AAOIFI	: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu)
AFHL	: American Finance House Lariba
AIBIM	: Association of Islamic Banking and Financial Institutions Malaysia (Malezya İslami Bankacılık ve Finansal Kurumlar Birliği)
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BBMB	: Bank Bumiputera Malaysia Berhad
BCC	: Banker, Charnes, Cooper
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BIMB	: Bank Islam Malaysia Berhad
BIRT	: Bank Islam Institute of Research and Training (Araştırma ve Eğitim Enstitüsü)
BİST	: Borsa İstanbul A.Ş.
BMMB	: Bank Muamalat Malaysia Berhad
BNM	: Bank Negara Malaysia (Malezya Merkez Bankası)
BOCB	: Bank of Commerce Malaysia Berhad
BT	: Bilgi Teknolojisi
CBFO	: Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi
CCR	: Charnes, Cooper, Rhodes
CMP	: Capital Market Master Plan (Sermaye Piyasası Ana Planı)
CNY	: Yuan Renminbi (China Renminbi-RMB)
CRS	: Constant Return to Scale (Ölçeğe Göre Sabit Getiri)
DESİYAB	: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş.
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı

FFIEC	: Federal Financial Institutions Examination Council (Federal Finansal Kurumlar İnceleme Komitesi)
FSA	: Financial Services Act (Finansal Hizmetler Kanunu)
FSMP	: Financial Sector Master Plan (Finansal Sektör Ana Planı)
GCC	: Gulf Cooperation Council (Körfez İşbirliği Konseyi)
GES	: Gelire Endeksli Senetler
GOS	: Gelir Ortaklığı Senetleri
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GYO	: Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı
IBFIM	: Islamic Banking and Finance Institute Malaysia (Malezya İslami Bankacılık ve Finans Enstitüsü)
ICD	: Islamic Corporation for the Development of the Private Sector (Özel Sektörün Kalkınması için İslam Kurumu)
ICM	: Islamic Capital Markets (İslami Sermaye Piyasaları)
IsDB	: Islamic Development Bank (İslam Kalkınma Bankası)
IFDI	: Islamic Finance Development Indicator (İslami Finans Kalkınma Göstergesi)
IFDR	: Islamic Finance Development Report (İslami Finans Gelişim Raporu)
IFSA	: Islamic Financial Services Act (İslami Finansal Hizmetler Kanunu)
IFSB	: Islamic Financial Services Board (İslami Finansal Hizmetler Kurulu)
IIFM	: International Islamic Financial Market (Uluslararası İslami Finans Piyasası)
IIMM	: Islamic Interbank Money Market (İslami Bankalararası Para Piyasası)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
INCEIF	: International Centre for Education in Islamic Finance (İslami Finans Eğitimi için Uluslararası Merkez)

IRTI	: Islamic Research and Training Institute (İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü)
IsDB	: Islamic Development Bank (İslam Kalkınma Bankası)
IsDBI	: Islamic Development Bank Institute (İslam Kalkınma Bankası Enstitüsü)
ISRA	: International Shariah Research Academy for Islamic Finance (Uluslararası Şeriat Araştırma Akademisi)
İFK	: İhlas Finans Kurumu
İFM	: İstanbul Uluslararası Finans Merkezi
KDV	: Katma Değer Vergisi
KVB	: Karar Verme Birimi
MENA	: Middle East and North Africa Excluding GCC
MIFC	: Malaysia International Islamic Financial Centre (Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi)
MTA	: Malaysian Takaful Association (Malezya Tekâfül Derneği)
MYR	: Malezya Ringiti (Ringgit Malaysia-RM)
NPL	: Non-Performing Loans (Takipteki Krediler)
ÖED	: Ölçek Etkinliğindeki Değişim
RBCT	: Risk-Based Capital Framework (Risk Tabanlı Sermaye Çerçevesi)
ROE	: Return on Equity (Özkaynak Kârlılık Oranı)
SAC	: Shariah Advisory Council (Şeriat Danışma Konseyi)
SC	: Securities Commission (Menkul Kıymetler Komisyonu)
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
SPTF	: Skim Perbankan Tanpa Feedah (İslami Bankacılık (Pencere) Planı)
SPV	: Special Purpose Vehicle (Özel Amaçlı Şirket/Araç)
STED	: Saf Teknik Etkinlikteki Değişim
SYR	: Sermaye Yeterlilik Rasyosu

TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TD	: Teknolojik Değişim
TED	: Teknik Etkinlikteki Değişim
TFV	: Toplam Faktör Verimliliği
TFVD	: Toplam Faktör Verimliliğindeki Değişim
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TL	: Türk Lirası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOPSIS	: Technique for Order Preference by Similarity to an Ideal Solution
ÖFK	: Özel Finans Kurumları
ÖFKB	: Özel Finans Kurumları Birliği
USD	: United States Dollar (Amerikan Doları)
VAR	: Vektör Otoregresif Modeller
VDMK	: Varlığa Dayalı Menkul Kıymet
VKŞ	: Varlık Kiralama Şirketi
VRS	: Variable Return to Scale (Ölçeğe Göre Değişken Getiri)
VZA	: Veri Zarflama Analizi

GİRİŞ

Dünyada İslami bankacılık, Türkiye’de ise katılım bankacılığı olarak ifade edilen faizsiz bankacılık sistemi, konvansiyonel bankacılıktan farklı olarak işlemlerin faizsiz ürün ve hizmetler kullanılarak gerçekleştirildiği bir sistemdir. Faiz hassasiyeti sebebiyle kişi ve kurumlar tarafından piyasaya aktarılmayan ve atıl kalan fonların, faizsiz finansal ürünler aracılığıyla bankacılık sistemine aktarılmasının amaçlandığı bu sistem hem mevcut bankacılık sisteminin hem de ülke ekonomisinin büyümesine ve gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Konvansiyonel bankacılık sistemine alternatif olarak ortaya çıkan ve faizsizlik prensibi ile hareket eden faizsiz bankacılık sistemi, kâr ve zarara katılımı esas almaktadır. 1970’li yıllardan itibaren faizsiz finans sisteminin geliştiği kabul edilmekle birlikte özellikle 2008 küresel krizinde faizsiz bankacılık sistemi ile çalışan bankaların, diğer bankalara oranla krizden daha az etkilenmiş olmaları, bu sistemin dünya genelinde yayılmasında ve ülkeler tarafından kabul görmesinde etkili olmuştur (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2021a: 10-21).

Dünyada gelişimine devam eden ve küresel bankacılık sisteminden aldığı payı her geçen gün artıran faizsiz bankacılık sistemi, Türkiye tarafından da yakından takip edilmiş ve ilk olarak 1970’li yıllarda Avrupa ülkelerine giden işçilerin tasarruflarının ülke içerisindeki yatırımlara aktarılmasını sağlamayı amaçlayan Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB) ile denenmiştir. Türkiye’deki faizsiz bankacılık sisteminin temeli ise 1983 yılında çıkarılan bir kararname ile atılmış ve Özel Finans Kurumlarının (ÖFK) kurulmasına izin verilmiştir. İlk olarak 1984 yılında faaliyete geçen Albaraka Türk Özel Finans Kurumu ile toplamda altı adet ÖFK, faizsiz bankacılık faaliyetleri gerçekleştirmeye başlamışlardır. 2005 yılından itibaren Bankacılık Kanunu’na tabi tutulan ve isimleri “katılım bankası” olarak değiştirilen bu kurumlar günümüzde üç tanesi özel banka (Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası ve Türkiye Finans Katılım Bankası), üç tanesi de kamu bankası (Ziraat Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası ve Emlak Katılım Bankası) olmak üzere altı tanedir. Bu bankalar dışında kuruluşlarına izin verilen ancak henüz faaliyete başlamayan dijital katılım bankaları da bulunmaktadır.

Türkiye’de gösterdikleri hızlı gelişim ile finans ve bankacılık sistemi içerisinde önemli bir konuma yükselen faizsiz bankaların henüz arzu edilen konumda olduklarını söylemek doğru olmayacaktır. Devlet politikası gereği olarak faizsiz finansman yöntemlerine gösterilen önem ve sağlanan destekler neticesinde faizsiz bankacılığın önümüzdeki yıllarda daha da gelişmesi ve bankacılık sistemi içerisinde daha önemli bir konuma gelmesi hedeflenmektedir. Özellikle 2015 ile 2019 yılları arasında devlet destekli üç katılım bankasının da faaliyete başlaması ile bankacılık sektöründen aldıkları payı her yıl artıran katılım bankaları, 2022 yılı temmuz ayı itibariyle ulusal bankacılık varlıklarının %8,26’sına sahiptir. Üç dijital katılım bankasının da faaliyete geçmesi ile, sektörden alınan bu payın daha hızlı bir şekilde artması ve 2025 yılı hedefi olarak belirlenen %15’lik paya ulaşılması beklenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ile faizsiz finans alanında lider konumdaki ülkelerden birisi olan Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörlerinin hem finansal performans hem de finansal ürünler açısından karşılaştırılmasıdır. Yapılacak karşılaştırmalar sonucunda Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektöründeki sorunların ortaya konması ve faizsiz bankacılığın gelişimi açısından atılması gereken adımların elde edilen bulgular çerçevesinde tespit edilmesi mümkün olabilecektir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde bankacılık sisteminin dünyadaki ve Türkiye’deki gelişimi incelenmiş ve banka türleri açıklanmıştır. İkinci bölümde faizsiz bankacılık sisteminin dünyadaki gelişimi, fon toplama ve kullandırma yöntemleri, sukuk ve tekâful uygulamaları açıklanmış ve faizsiz finansal varlıkların dünyadaki dağılımı anlatılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Malezya’daki, dördüncü bölümünde ise Türkiye’deki faizsiz bankacılığın geçmişten günümüze gelişimi incelenmiştir. Ayrıca bu bölümlerde faizsiz bankacılık sektörlerindeki aktif varlıklar, toplanan fonlar, kullandırılan krediler, öz kaynaklar, dönem kârı ve şube/personel sayıları gibi finansal verilerin 2013 ile 2021 yılları arasındaki durumları yorumlanmıştır. Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise Türkiye ile Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörleri hem finansal performans hem de finansal ürünler açısından karşılaştırılmıştır. Finansal performans açısından karşılaştırma yapmak amacıyla TOPSIS ve veri zarflama analizi (VZA) yöntemleri kullanılmıştır. Finansal ürünler ise; fon toplama ve fon kullandırma yöntemleri ile sukuk ve tekâful uygulamaları açısından ele alınmıştır. Daha sonra analizler neticesinde elde edilen veriler yorumlanmış ve iki ülke

arasındaki farklılıklar ifade edilmiştir. Son olarak ise Türkiye’deki faizsiz bankacılık sisteminin gelişimi açısından atılması gereken adımlar ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SİSTEMİ

Bu bölümde ilk olarak finansal sistem ve unsurları anlatılacaktır. Daha sonrasında ise bankacılığın dünyada ve Türkiye'deki gelişim süreci ayrı ayrı ele alınacaktır. Son olarak bankacılık sistemi içinde yer alan bankalar, faaliyet alanlarına göre sınıflandırılarak açıklanacaktır.

1.1. Finansal Sistem ve Unsurları

1950'lerden itibaren özellikle finansal piyasalardaki gelişmelerin etkisiyle iktisattan ayrılarak özel bir disiplin olarak gelişmeye başlayan modern finans, diğer disiplinlere göre daha kısa bir geçmişe sahiptir. Son yetmiş yılda giderek önem kazanmaya başlayan finans olgusu günümüzde tüm ekonomik sistemlerin varlık nedeni olmuş durumdadır. Finansın çok fazla tanımı olmakla birlikte en çok kullanılan ifade olarak; kişi ya da kurumların faydalanabileceği para, fon veya sermaye olarak ifade edilmektedir. Oxford sözlüğüne göre finans, para yönetimini ifade ederken; Webster sözlüğünde ise finans, fonların dolaşımını, kredi verilmesini, yatırımların gerçekleştirilmesini ve bankacılık sisteminin güçlendirilmesini içeren bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Ulusoy, 2018: 21).

Finans, kişilerin ihtiyaç duyduğu para veya fon olarak tanımlanırken, finansal sistem ise; fon fazlasına sahip olan birimlerden, fon ihtiyacı olan birimlere finansal araçlar ve finansal araçlar vasıtasıyla fon transferini sağlayan bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Finansal sistemde fon fazlasına ve fon ihtiyacına sahip olan birimler; hane halkı, yerli ve yabancı yatırımcılar ile hükümetler olabilmektedir (Baykara, 2012: 4). Finansal sistem, fon toplama ve fon kullandırma işlevleri sayesinde yatırımlar için gerekli kaynakların bulunmasında, kaynakların etkin olarak dağılımında ve tahsisinde önemli bir rolü üstlenmektedir. Ekonomik birimler ile ülke ekonomileri arasındaki bağlantıyı oluşturan finansal sistemin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi oldukça fazladır (Kaya, 2010: 4).

Ekonomik faaliyetlerin yerine getirilmesinde önemli bir etkisi olan finansal sistemde genel olarak beş temel unsurun varlığından söz edilmektedir. Finansal sistemin

ana çatısını oluşturan temel unsurlar; fon eksikliği olanlar, fon fazlası olanlar, finansal araçlar, finansal aracilar ve yasal düzenlemelerdir. Bu temel unsurlar aşağıdaki gibi açıklanabilir (Doğan, 2008: 4):

- Fon eksikliği olanlar ya da fon talep edenler, gelirlerinden daha fazla gideri olan ve bu giderleri karşılamak amacıyla fona ihtiyaç duyan ekonomik birimlerdir.
- Fon fazlası olanlar ya da fon arz edenler, giderleri gelirlerinden daha az olan ve gelirlerinin bir bölümünü tasarruf amacıyla ayırabilen ekonomik birimlerdir.
- Finansal araçlar, fon fazlası olanların devrettikleri fonlar karşılığında fon ihtiyacı olanlardan aldıkları belgelerdir.
- Finansal aracilar, fon fazlası olanlardan fon ihtiyacı olanlara doğru fon transferini sağlayan, olası gecikmeleri önleyen, fon transferini hızlandıran ve taraflara güven tesis eden ekonomik birimlerdir.
- Yasal düzenlemeler, finansal sistemin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için gerekli olan kurallar, denetim ve yaptırımlardan oluşmaktadır. Hükümetler, kanun ve yönetmelikler ile finansal sistemin hukuki çerçevesini belirlemede, işleyişini düzenlemede ve denetleyici kurumlar aracılığıyla da sistemin içinde yer alan birimleri denetlemektedir.

Tasarruf hacmini artırmak, ödemelerde kolaylık ve likidite sağlamak, kredi kullandırmak, servet birikimine aracılık etmek ve politika oluşturmak gibi birtakım fonksiyonları yerine getiren finansal sistemin temel işlevi, ellerinde fon fazlası olan kesimden fon ihtiyacı olan kesime fon transferinin sağlanmasıdır (Özgür, 2007: 5-6). Bu fon transferi, sistemde yer alan finansal aracilar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Finansal sistem içerisinde yer alan en önemli finansal aracılardan birisi olarak da bankalar bulunmaktadır.

1.2. Bankacılığın Gelişim Süreci

Banka kelimesi; tezgâh, masa veya sıra anlamlarını taşıyan İtalyanca kökenli “banco” sözcüğünden türemiştir. Bankacılık faaliyetlerinin görüldüğü ilk yıllardan itibaren sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde bulunan bankalar en genel ifadeyle; fon fazlası olan kişi veya kurumlardan belirli bir faiz karşılığında toplanan paraların, fon ihtiyacı olan kişi veya kurumlara yine bir faiz karşılığında aktarıldığı finansal kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (Sevgi, 2019: 3; Çobankaya, 2014: 3).

1.2.1. Dünyada Bankacılığın Tarihsel Gelişimi

İlk çağlardan itibaren ticaretin temelini takas sistemi oluşturmaktadır. Paranın icat edilmesi ile ticari işlemlerde takas sistemi yerine para bir mübadele aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Paranın ticari hayatta önem kazanması neticesinde, insanların emanet bırakacakları, kredi ihtiyaçlarını karşılayacakları, paranın dolaşımı ve nakli gibi işlemleri yerine getirecek para ile ilgili kurumlara olan ihtiyaç da artmıştır (Fidancı, 2011: 4).

Sümer ve Babil medeniyetlerine kadar uzandığı tahmin edilen bankacılık faaliyetlerinin temelini dini yapılar (mabet/tapınak) oluşturmaktadır. İlk çağlardan itibaren insanlar, dini yapılara ve din adamlarına güvendiklerinden dolayı sahip oldukları malları ve değerli eşyaları korunması amacıyla mabetlere emanet olarak bırakmışlar, buradaki rahipler ise ihtiyaç sahiplerine bu malları belirli teminatlar karşılığında ödünç olarak vermişlerdir (Al, 1997:1). İşleyiş olarak incelendiğinde bu mabetlerin birer banka, rahiplerin ise banka personeli rolü üstlendikleri görülmektedir (Sucu, 2019: 18).

M.Ö. 3500 yıllarında Sümer uygarlığı döneminde bir Mezopotamya şehri olan Uruk'ta yapılan kazılar neticesinde rastlanan ve "Maket" adı verilen yapılar dünyadaki ilk banka kuruluşları olarak kabul edilmektedir. Maket olarak adlandırılan bu tapınaklardaki rahipler harman zamanı geri ödenmek üzere çiftçilere ilk zamanlarda hammadde ve teçhizat gibi aynı krediler, sonraları ise nakdi krediler sağlamışlardır. Bankacılığın temeli kabul edilen ödünç verme işlemleri, başlangıçta faizsiz olarak gerçekleştirilirken zamanla faizle ödeme şartını da içeren sözleşmelere tabi olmuştur. M.Ö. 1760 yılında yazıldığı düşünülen Hammurabi kanunlarında ise bu yapılarda gerçekleştirilen ödünç işlemlerine ilişkin izlenecek esaslar belirtilmiştir. Yapılacak ödünç alışveriş işlemlerini tanımlayan ve borçlanma sonrası gerçekleşecek tahsilat işlemlerinde uygulanacak faiz tutarlarını ayrıntılı olarak açıklayan Hammurabi kanunları, tarihteki ilk yazılı bankacılık kanunu olma özelliğini taşımaktadır (Sümer, 2016: 487; Bozkurt, 2018: 7-8).

Bankacılık sistemi, ilk çağlarda ortaya çıkışından günümüzdeki yapısına ulaşana kadar Mezopotamya, Eski Yunan, Mısır, Roma ve Avrupa medeniyetlerinde çeşitli aşamalardan geçmiştir. Özellikle on birinci yüzyılda Cenovalı ve Venedikli bankerler tarafından o dönemde kullanılan bankacılık uygulama ve teknikleri üzerinde yapılan

iyileştirmeler, bankacılık işlemlerinin günümüzdeki modern yapısına kavuşmasında önemli etkilere sahip olmuştur (Sucu, 2019: 19-20).

Dünyada banka olarak kurulmuş ilk yapının 1157 yılında Venedik'te kurulduğu kabul edilmektedir. Bu bankadan sonra kurulan bankalar arasında Medici Bankası (1397), Barselona Bankası (1401) ve Cenova Bankası (1407) yer almaktadır (Bozkurt, 2018:8). Avrupa'da yaşanan Rönesans hareketleri sonucu yeni ticaret yollarının ve yeni kıtaların keşfedilmesi, ticari faaliyetlerin okyanuslar üzerinden daha güçlü bir şekilde gerçekleşmesine neden olmuştur. Ticari faaliyetler neticesinde Amerika'dan getirilen altınların Avrupa piyasasında işlenerek sikke halini alması ve piyasada dolaşımı, ilgili dönemde önemli ticaret merkezleri olan Amsterdam ve Hamburg şehirleri arasında belirsizliklere sebep olmuştur. İki şehre gelen paraların birbirlerine göre değerlerinin belirlenememesi nedeniyle oluşan kaos ortamı 1609 yılında Amsterdam Bankası'nın kurulması ile son bulmuştur. Amsterdam Bankası günümüzdeki modern bankacılığın dünyadaki ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Taşkın, 2018: 7).

Bu gelişmeyi takiben 1694 yılında İngiltere Bankası (Bank of England) İngiltere'de, 1782 yılında ise Kuzey Amerika Bankası (Bank of North America) Amerika'da kurulan ilk bankalar olarak dikkat çekmişlerdir. 19. Yüzyılda endüstri ve ulaşım olanaklarının artması ile bankacılığın faaliyet alanı da oldukça genişlemiştir. 19. Yüzyıla kadar kurulan bankaların neredeyse tamamı bireyle ait olup, onların yaşam süreleri ile sınırlı kalırken; 19. Yüzyıldan sonra kurulan bankalar ise genellikle sermaye şirketi olarak kurulmuşlardır (Hazar ve Babuşcu, 2017: 6).

1.2.2. Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nde bankacılık sistemine dâhil edilebilecek en eski yapıların para vakıfları olduğu söylenebilir (Çizakça, 1993; Kurt, 1994; Çiftçi, 2004; Aşar, 2011; Yağcı ve Gürsoy, 2019). Başlangıçta gayrimenkul vakfedilerek faaliyete başlayan bu yapılar, on beşinci yüzyılda Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından verilen fetva ile para vakfedilmesi yoluyla da kurulma imkânı bulmuşlardır (Ülker ve Toraman, 2012: 65-66). Maddi durumu iyi olan bir kişinin belli bir amaç için para vakfetmesi ve bunu yerel kadıya kaydettirmesi ile kurulan para vakıfları; ihtiyaç sahiplerine evlerini ipotek göstermek karşılığında bu paraları, kredi olarak vermişlerdir. Borç geri ödenene kadar geçen sürede evlerinde oturmalarına izin

verilmiş ve bunun karşılığında da kira alınmıştır. Bu kiralar para vakıflarının gelirlerini oluşturmuştur ancak elde edilen bu kiralardan faiz sayılıp sayılmayacağı konusunda her zaman fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Tartışmalar gölgesinde uzun yıllar faaliyetlerine devam eden para vakıfları, İslam dininde faiz yasağının olması dolayısıyla hiçbir zaman modern anlamda faaliyet gösteren mevduat bankalarına dönüşmemişlerdir (Çizakça, 2006: 24-25).

Her ne kadar para vakıfları faaliyet göstermiş olsa da Osmanlı Devleti'nde bankacılık işlemlerinin tam anlamıyla gelişmediği görülmektedir. Bunun temel nedeni olarak askerlik ve yöneticilik gibi işlerin daha ön planda gerçekleşmesi gösterilmektedir. Osmanlı'da bankacılığın gelişmemesinin bir diğer nedeni de İslam dininin faizli işlemlere uygunluk vermemesidir. Bu sebeple bankacılık (bankerlik) faaliyetleri Osmanlılar tarafından gerçekleştirilmemiş, bu işlemler ülkede bulunan azınlıklara ve yabancı uyruklu kişilere bırakılmıştır. Uzun yıllardır Avrupa ülkelerindeki ticaretin parasal işlemlerini ellerinde bulunduran Yahudiler tarafından Osmanlı Devleti'ndeki bankacılık faaliyetleri bankerlik adı altında gerçekleştirilmiştir. Özellikle İstanbul'un Galata semtinde banker ofislerinin yoğun bulunmasından dolayı, 1850'li yıllardan itibaren bu kişilere Galata Bankerleri denilmeye başlanmıştır (Bozdemir, 2007: 5-6).

1847 yılında, devlet himayesinde Jacques Alléon ve Manolaki Baltazzi adlı iki Galata Bankeri ortaklığı ile İstanbul Bankası (Bank-ı Dersaadet/Banque de Constantinople) kurulmuştur. İstanbul Bankası, Osmanlı döneminde kurulan ilk banka olma özelliğini taşımaktadır. Gerekli kaynakları dış borçlarla karşılanmış olan İstanbul Bankası, yaşanan ekonomik krizlerden olumsuz yönde etkilenmiş ve 1852 yılında faaliyetlerine son verilmiştir (Coşar, 2010). 1856 yılında, bir ticaret bankası olarak kurulan Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmani/Ottoman Bank) zamanla devlet bankasına dönüştürülmüştür. İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası, 1863 yılında Fransız sermayesinin dâhil olması ile Bank-ı Osmani-i Şahane ismiyle faaliyetlerine devam etmiştir. Bankaya kâğıt para çıkarma yetkisi de olmak üzere günümüz merkez bankalarının üstlendiği birtakım görevlerin verilmiş olması, bu bankayı diğer bankalardan ayıran en önemli özelliktir. Cumhuriyet'in ilanından sonra 10 Mart 1924 yılında banka ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiyi yeniden düzenleyen bir anlaşma imzalanmış ve bankanın ismi yeniden Osmanlı Bankası olarak değiştirilmiştir. Osmanlı Bankası,

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar merkez bankası olma işlevlerini yerine getirmeye devam etmiştir (Erdoğan, 1993: 487; Duramaz, 2016: 51-52).

Çiftçilere uygun tarımsal krediler sağlanması amacıyla 1863 yılında “Memleket Sandıkları” kurulmuştur. İlerleyen yıllarda sandıkların işleyişinde meydana gelen bozulmalar ve tarımsal işlemlerdeki karışıklıklar bu kurumların yönetiminde ve denetiminde değişikliğe gidilmesini zorunlu kılmıştır. 1883 yılında “Menafi Sandıkları” adıyla işlemlerine devam eden bu kurumlar, birçok faaliyetinde daha modern yöntemleri kullanmaya başlamış ve merkezi hükümetin doğrudan denetimine tabi tutulmuşlardır. 15 Ağustos 1888 tarihinde ise Menafi Sandıkları'nın yerine Ziraat Bankası kurulmuş ve o tarihte faaliyette olan Menafi Sandıkları da banka şubeleri olarak görev yapmaya başlamışlardır (Tuhan, 2014: 8-9; Ziraat Bankası, 29.12.2020).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde on sekiz tanesi yerli, on üç tanesi yabancı banka olmak üzere toplam otuz bir banka faaliyet göstermiştir. Milli bankalar genellikle tek şubeli olarak faaliyet göstermiş ve ekonomik güçleri yabancı bankalara göre daha zayıf kalmıştır. Daha güçlü finansal yapıya sahip olan yabancı bankalar ise bankacılık sektöründe daha fazla yer edinmiş ve kredi piyasasının çoğunluğunu ellerinde bulundurmışlardır. Cumhuriyet'in ilanından sonra özellikle 1923 ile 1932 yılları arasında milli bankacılığın gelişimine büyük önem verilmiştir (Bozdemir, 2007: 13-14). 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde ülke ekonomisinin içinde bulunduğu kötü tablonun düzeltilmesi için önemli kararlar alınmıştır. Alınan kararların uygulanması neticesinde, ticari ve sınai krediler verebilecek ve doğrudan yatırımlar yapabilecek bir banka olarak İş Bankası 1924 yılında kurulmuştur. 1925 yılında ise ilk kalkınma bankası olarak kabul edilen, madencilik ile sanayi sektörlerindeki işletmelerin kurulmasını sağlamak ve bu işletmelere krediler temin etmek amacıyla Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Yetersiz kaynakları sebebiyle amaçlarını tam olarak yerine getiremeyen bu banka, 1932 yılında Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na devredilmiştir (Coşar, 2010).

Bağımsız bir merkez bankasının kurulması için yapılan öneriler ve çalışmalar sonucunda hazırlanan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, 30 Haziran 1930 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bağımsızlığının bir göstergesi olarak anonim şirket olarak kurulan Merkez Bankası, diğer kurumlardaki

işlevlerin tek elde toplanmasının ardından 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyetine başlamıştır (TCMB, 2019: 9).

1930'lu yıllarda iktisadi devletçilik ilkesinin benimsenmesi ile bu dönemde devlet bankalarının kuruluşuna önem verilmiştir. Bu kapsamda 1933 yılında Sümerbank, 1935 yılında Etibank ve 1938 yılında Halk Bankası birer devlet bankası olarak faaliyetlerine başlamışlardır (Taşkın, 2018: 11). 1940'lı yılların ortasına doğru ise devletçiliğin yerine özel sektörün desteklendiği liberal görüş önem kazanmış ve özel bankaların kurulmasına yönelik girişimlerde artış olmuştur. Ancak ikinci dünya savaşının başlamasıyla birlikte bankacılık sektörü bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Savaşa dâhil olunmamasına rağmen savunma giderlerinin artması bankalar aracılığıyla yapılan iç ve dış borçları artırmıştır. 1945 ile 1959 yılları arasında sadece beş yeni banka açılırken, on iki banka ise faaliyetlerine son vermiştir (Bozdemir, 2007: 16). Bu dönemde kurulan en önemli bankaları; 1944 yılında kurulan Yapı Kredi Bankası, 1946 yılında kurulan Garanti Bankası, 1948 yılında kurulan Akbank, 1950 yılında kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 1954 yılında kurulan Türkiye Vakıflar Bankası ve 1955 yılında kurulan Pamukbank olarak sıralamak mümkündür. Bu dönemdeki önemli gelişmelerden birisi de Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) kurulmuş olmasıdır. TBB, bankacılık düzenleme ilke ve kuralları çerçevesinde bankaların haklarının korunması, bankacılık sisteminin gelişiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi, rekabet gücünün artırılması ve bankacılık mesleğinin gelişmesi gibi amaçlar doğrultusunda 8 Ekim 1958 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır (TBB, 18.03.2021).

1960'lı yıllardan itibaren bankacılık sisteminde, belirlenen kalkınma planlarına uygun olarak ticari bankaların kurulmasından ziyade ihtisas ve kalkınma bankalarının kurulmasına yoğunlaşmıştır. Bu süreçte 5 tane kalkınma bankası kurulurken sadece 2 tane ticari banka faaliyete başlamıştır (Albayrak, 2018: 16).

1980 sonrası dönemde yerli ve yabancı bankaların sektöre girişine izin verilmesi, bankacılık sisteminin büyümesine etki eden önemli gelişmelerden birisidir. Bu gelişme ile 1980 yılından 1994 yılına kadar, yerli banka sayısı 43'ten 67'ye yükselirken; 4 olan yabancı banka sayısı ise 20'ye yükselmiştir. Bu gelişmenin dışında Türk bankaları yurtdışındaki bankaları satın alarak veya yurtdışında temsilcilikler kurarak dışa açılmaya başlamışlardır (Kaya, 2010: 14). Ayrıca 1983 yılında çıkarılan bir Bakanlar Kurulu

Kararnamesi ile faaliyetlerini faizsiz olarak gerçekleştirecek olan Özel Finans Kurumlarının (ÖFK) kuruluşuna da izin verilmiştir.

1985 ile 2001 yılları arasındaki dönemde enflasyon oranlarının yüksek olmasından dolayı bankalar tarafından verilen kredilerde vadeler kısılırken sabit faiz uygulamasından ve uzun vadeli tasarruflardan vazgeçilmiştir. Bu dönemde bankacılık ile ilgili iki ayrı kanun kabul edilmiştir. 2 Mayıs 1985 tarihinde 3182 sayılı ve 18 Haziran 1999 tarihli 4389 sayılı Bankalar Kanunu yürürlüğe girmiştir. 4389 sayılı Kanun ile bankacılık sisteminin düzenlenmesi, gözetimi ve denetlenmesi faaliyetleri, aynı yıl faaliyete başlayan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'na (BDDK) devredilmiştir (Bozdemir, 2007: 20-25).

Özellikle 2001 yılındaki ekonomik krizinden bankacılık sektörünün olumsuz etkilenmesi, sistemdeki eksiklikleri gün yüzüne çıkarmıştır. Yönetimsel zafiyetler, denetim eksiklikleri ve banka bilançolarındaki zayıflıklar sektörün yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar neticesinde 5411 sayılı Bankacılık Kanunu, 1 Kasım 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Arslan Coşkun ve Eken, 2015: 108). Bu kanun ile bankaların kurulma şartları zorlaştırılmış ve denetimleri sıkılaştırılmıştır. Ayrıca bu dönemde faaliyette olan Özel Finans Kurumları (ÖFK) banka niteliğine kavuşmuş ve Katılım Bankası olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir.

1.3. Faaliyet Alanlarına Göre Bankalar

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 3. ve 4. maddelerinde belirtilen tanımlamalar esas alınarak bankalar; "Yatırım ve Kalkınma Bankaları, Mevduat Bankaları ve Katılım Bankaları" olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Bankalar bu ayırım dışında faaliyet alanlarına göre; merkez bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları, ticari bankalar ve katılım bankaları olmak üzere dört kategoride de değerlendirilmektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020: 10). Faaliyet alanlarına göre yapılan sınıflandırmaya göre banka türleri aşağıda kısaca açıklanmıştır.

1.3.1. Merkez Bankası

Merkez bankası genel olarak; ülkelerin ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla uyguladıkları para ve kredi politikalarını yürüten ve banknot ihraç yetkisi ile donatılmış olan banka olarak ifade edilmektedir. Batı Avrupa ülkelerinde 18. ve 19. yüzyıllarda

banknot ihracı yetkisinin ticaret ve iş bankalarından alınarak tek bir bankaya verilmesi görüşü, merkez bankacılığı yapısının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Albayrak, 2018: 18). 1694 yılında kurulan İngiltere Bankası, merkez bankası işlevlerini yerine getiren dünyadaki en eski emisyon (sürüm) bankası olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de ise; 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ile kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyete başlamıştır (Sucu, 2019: 9).

Temel görevleri para politikasını belirlemek, Türk lirasının değerini korumak, döviz rezervlerini yönetmek, banknot basmak ve ihraç etmek olan TCMB, ekonomiyeye yönelik temel hedefler olarak; fiyat istikrarı, tam istihdam, ödemeler dengesinin sağlanması ve sürdürülebilir büyümeyi belirlemiştir (Taşkın, 2018: 44).

1.3.2. Kalkınma ve Yatırım Bankaları

5411 sayılı Bankacılık Kanunu’nun 3. maddesine göre kalkınma ve yatırım bankaları; “mevduat veya katılım fonu kabul etme dışında, kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren ve/veya özel kanunlarla kendilerine verilen görevleri yerine getiren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubeleri” olarak tanımlanmıştır (Taşar, 2019: 3). Kalkınma bankaları ile yatırım bankaları birbirine benzemekle beraber temel bazı noktalarda farklılıklar göstermektedirler. Kalkınma bankaları daha çok sermaye piyasası gelişmemiş ülkelerde yatırımları teşvik etmek amacıyla faaliyet gösterirken, yatırım bankaları ise güçlü sermaye piyasalarına sahip gelişmiş ülkelerde işlemlerini gerçekleştirmektedirler.

Gerçekleştirilecek faaliyetler ile kalkınmanın sağlanması ve bu alandaki problemlerin çözülmesine destek olmak prensibi ile faaliyet gösteren finansal kurumlar olarak gösterilen kalkınma bankaları, yatırımlar ile tasarrufları kesin bir şekilde ayırmaya yönelik politikalar doğrultusunda işlem gerçekleştirmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde yatırım sermayesi açığının kapanmasında etkisi de olan kalkınma bankaları, Türkiye’de ise kalkınmada öncelikli sektörler ve bölgelerin finansman ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla faaliyet göstermektedirler (Albayrak, 2018: 23).

Yatırım bankaları ise, orta ve uzun vadeli fon ihtiyacını menkul kıymet ihracı suretiyle karşılamak isteyen kurum ve kuruluşlar ile birikimlerini menkul kıymetlerde değerlendirmek isteyen gerçek ve tüzel kişiler arasında aracılık yaparak sermayenin taraflar arasında değişimine katkıda bulunan kurumlardır (Pehlivan, 2010: 9). 1950

yılında kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Türkiye'deki ilk yatırım bankası olma özelliğini taşımaktadır. Günümüzde 14 adet kalkınma ve yatırım bankası, 63 şube ile Türkiye'de faaliyet göstermektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020: 11).

1.3.3. Mevduat Bankaları (Ticari Bankalar, Konvansiyonel Bankalar)

Mevduat bankalarının temel fonksiyonları; faiz karşılığı fon toplamak ve toplanan bu fonları yine faizli krediler ile işletmek olarak ifade edilmektedir. Mevduat toplama ve bu mevduatı gerçek ve tüzel kişilere kredi olarak kullandırma faaliyetlerinin yanında çek ve senet tahsilatı, emanet kabulü, döviz alım satımı, fatura tahsilatı gibi bankacılık hizmetleri de sunan mevduat bankalarına finansal piyasalarda; ticari banka, ticaret bankası ya da konvansiyonel banka da denilmektedir (Kaya, 2013: 15).

En önemli fon kaynakları, gerçek ve tüzel kişilerden topladıkları mevduatlar olan mevduat bankalarını katılım bankaları ile birlikte sektördeki diğer bankalardan ayıran iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlar; kanunen vadesiz mevduat hesabı açabilme yetkisine sahip tek finansal kurum olması ve kaydi para yaratma fonksiyonuna sahip olmasıdır (Taşkın, 2018: 45-46). 2022 yılı kasım ayı itibarıyla Türkiye'de 32 mevduat bankası, 9.549 tanesi yurt içinde 72 tanesi yurt dışında olmak üzere toplam 9.621 şube ve 182.438 personel ile faaliyetlerine devam etmektedir (BDDK, 12.12.2022).

1.3.4. Katılım Bankaları

Katılım bankaları, faizsizlik prensipleri doğrultusunda hareket eden, bu prensiplere uyumlu olan bütün bankacılık işlemlerini müşterilerine sunan, kâr ve zarara katılma ilkesine göre mevduat toplayan ve topladığı mevduatlar ile kendi öz kaynaklarını kâr-zarar ortaklığı ve finansal kiralama gibi yöntemlerle ticaretin ve üretimin finansmanında kullandıran bir bankacılık modelidir. Katılım bankaları, dini görüşü sebebiyle faizli işlemlerden kaçınan gerçek veya tüzel kişilerin taleplerini karşılayacak şekilde yapılan ve faaliyetlerinde faizi kullanmayan bunun yerine kâr/zarar ortaklığını ön planda tutan kuruluşlar olarak tanımlanabilir (Albayrak, 2018: 24). Çalışmanın temelini oluşturan katılım bankaları ile ilgili daha detaylı bilgilere ikinci bölümde yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

FAİZSİZ BANKACILIK SİSTEMİ

Faizsiz bankacılık sistemi ile ilgili temel bilgilerin yer aldığı bu bölümde ilk olarak faizsiz bankacılığın dünyadaki gelişimi anlatılmış daha sonrasında ise faizsiz bankacılık sisteminde kullanılan finansal ürünler incelenmiştir. Finansal ürünler sırasıyla; fon toplama yöntemleri, fon kullandırma yöntemleri, sukuk ve tekâfül başlıkları altında ele alınmıştır. Bölüm sonunda, dünyada faaliyet gösteren faizsiz finansal kuruluşlar açıklanmış ve küresel faizsiz varlıklara ilişkin finansal verilere yer verilmiştir.

2.1. Faizsiz Bankacılık Sisteminin Dünyadaki Gelişimi

Ticari işlemlerin gerçekleştiği en eski tarihlerden itibaren taraflardan birinin diğerine ödemek zorunda olduğu ve diğer tarafın da gelirini oluşturan faiz, kâr, kira, maaş, ücret ve komisyon gibi belirli kavramlar kullanılmıştır. Her bir kavram belirli bir menfaatin karşılığını ifade etmekte olup, tarih boyunca kâr ve kira gibi gelirler üzerinde fikir bütünlüğü oluşmakla birlikte faiz konusunda ise sürekli devam eden bir tartışma söz konusu olmuştur. Genel anlamı ile faiz, başkalarına ait sermayenin kullanımı için ödenen bedeldir. Borç alan taraf için faiz, paranın maliyeti iken; borç veren taraf için ise paradan elde edilen kazançtır. Adam Smith, John Locke ve Jacques Turgot gibi iktisatçılar faizi piyasaların vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul etmişler ve piyasadaki riskleri karşılayacak düzeyde asgari bir faiz oranının bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Eflatun ve öğrencisi Aristo ise, paradan para kazanmanın doğru olmadığını, faiz geliri sayesinde elde edilen zenginliğin doğal düzene aykırı olduğunu savunmuşlardır (Demirgil ve Türkay, 2017; Öztürk, 2019: 17).

Faiz, sadece İslam dininde değil diğer semavi dinlerde de yasaklanmıştır (Eğilmez, 2019). Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve İncil'de faiz ile ilgili yer alan ayetler, din hassasiyeti olan kişiler için faizsiz işlem yapma zorunluluğu doğurmuştur. Bankacılık işlemlerinin faiz ile gerçekleştirilmesi, faiz hassasiyeti olan kişilerin tasarruflarını bankalarda değerlendirmemesine neden olmuştur. Bu tasarrufların bankacılık sistemine ve ekonomiye kazandırılması için faizsiz bankacılık uygulamaları geliştirilmeye başlanmış ve zamanla faizsiz finans kuruluşları piyasalarda yer almaya başlamışlardır.

Çoğu yaklaşıma göre dünya üzerinde modern anlamda İslami bankacılık faaliyeti gösteren ilk yapı olarak, Ahmed en-Neccar tarafından Mısır'ın Mith Gamr kasabasında 1963 yılında kurulan banka gösterilmektedir. Bunun dışında 1973 yılında kurulan İslam Kalkınma Bankası'nı ve 1975 yılında kurulan Dubai İslam Bankası'nı ilk özel faizsiz ticaret bankasına örnek olarak gösteren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Fakat literatür taramasında adından çok söz edilmeyen ancak başında İslam kelimesi bulunan ilk banka Osmanlı Devleti döneminde faaliyet gösteren Adapazarı İslam Ticaret Bankası'dır. 1913 tarihinde komandit şirket olarak kurulan bu banka 1924 tarihinden itibaren faaliyetlerine Adapazarı İslam Türk Ticaret Bankası A.Ş. olarak devam etmiştir. 1928 yılında bankanın isminden İslam kelimesi çıkarılmıştır. 1937 tarihinden itibaren ise Türk Ticaret Bankası A.Ş. olarak faaliyetlerine devam eden banka, 1997 yılında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilmiştir. Bir İslam bankası olarak kurulan bu kurumun, zamanla konvansiyonel banka olarak faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir (Atar, 2017: 1039).

Dünyadaki ilk faizsiz finans kurumu olarak kabul edilen yapı, kırsal kesimdeki üreticilerin, tefeci ve aracılara bulaşmadan faaliyetlerine devam edebilmelerini sağlamak amacıyla, A. M. Neccar tarafından 1963 yılında Mısır'ın Mit Gamr kasabasında kurulmuştur. İkinci Dünya savaşı sonrasında tasarruf bankalarının Alman toplumunun hızlı kalkınmasına gösterdiği katkıları gören Neccar, Alman bankacılık faaliyetleri ile İslam iktisadı ve coğrafyasının gerektirdiği kültürel değerleri bir araya getirerek Mısır'da uygulamaya geçirmiştir. Başlangıçta A. M. Neccar Almanya tarafından desteklenmiş ancak gerçekleştirmek istediği bankacılık sistemi (faizsiz bankacılık sistemi) anlaşılınca Almanlar desteklerini geri çekmişlerdir. Bu gibi olumsuz gelişmeler neticesinde ilk faizsiz bankacılık denemesi dört yıl sonra 1967 yılında faaliyetini sonlandırmak zorunda kalmıştır (Tuhan, 2014: 20).

1963 yılı içerisinde faizsiz finans alanındaki bir başka gelişme ise Malezya'da Tabung Haji olarak bilinen şirketin kurulması olmuştur. Hem hacı adaylarının tasarruflarının saklanması hem de hacca gitmek isteyenlerin finanse edilmesi amacıyla faaliyete başlayan bu kurum, Malezya'daki faizsiz bankacılığın önünü açan gelişme olarak ta dikkat çekmektedir.

1971 yılında faizsiz yatırım bankası niteliğinde Kahire'de kurulan Nasır Sosyal Bankası da günümüzdeki faizsiz bankaların ilk önemli örnekleri arasında yer almaktadır.

Faizsiz bankacılığın modern anlamda örneği olan ve bu alanda gelişimin önünü açan kurum ise Müslüman ülkelerin maliye bakanlarının ortak bildirisini ile Cidde’de 1973 yılında kurulan, 1975 yılından itibaren faaliyete başlayan İslam Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank – IDB) olmuştur. Türkiye’nin de üyesi olduğu İslami Kalkınma Bankası, üyeler arasında mali yardımlaşmayı sağlamak ve bunu İslami esaslara uyumlu olarak toplumsal ve ekonomik kalkınmaya dönüştürmek temel amaçları ile faaliyet göstermektedir (Kalaycı, 2013: 54). Yine 1975 yılı içerisinde birçok kaynağa göre dünyadaki ilk özel faizsiz banka olarak kabul edilen Dubai İslam Bankası Birleşik Arap Emirlikleri’nde (BAE) kurulmuştur (ijaraCDC, 10.07.2022).

1980’li yıllarda İran, Sudan ve Pakistan gibi ülkeler finansal sistemlerinin tamamını İslam’a uygun olarak düzenlemek için çalışmalar başlatmışlar ve bunun neticesinde İran ve Sudan’da finansal faaliyetlerin tamamı İslami esaslar dâhilinde faizsizlik prensiplerine göre gerçekleştirilmektedir. Pakistan’da ise ilgili paydaşların farkındalık ve hazırlık eksikliğinden dolayı girişim başarısız olmuştur. Bu gelişmeye ek olarak ilgili yıllarda faizsiz bankacılık ile konvansiyonel bankacılığın bir arada yürütüldüğü “pencere bankacılık” uygulamaları da gerçekleştirilmiştir. Özellikle Malezya ve Bahreyn gibi birtakım ülkelerde faaliyetlerdeki bankalar, gerçekleştirdikleri hizmetlere faizsiz bankacılık uygulamalarını da entegre etmişlerdir (Güçlü ve Kılıç, 2020: 78; Katılım Finans, 22.07.2022).

Müslüman ülkeler dışındaki ülkelerde de faizsiz bankacılık faaliyetleri 1980’li yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır. Amerika’daki Müslüman ve gayrimüslim nüfusun konut ve araç alımında ihtiyaç duydukları finansmanın İslam hukukuna uygun olarak sağlanması amacıyla 1987 yılında Kaliforniya’da American Finance House Lariba (AFHL) kuruluşu faaliyete başlamıştır (American Finance House Lariba, 10.07.2022). Amerika’daki ilk faizsiz finans kuruluşu olan AFHL’den sonra faizsiz bankacılık uygulamaları gerçekleştiren başka bankalar da (University Bank, HSBC, Devon Bank vs.) sektörde yer almışlardır. Günümüzde faizsiz bankacılığın Avrupa’daki en büyük pazarlarından birisi olarak görülen İngiltere’de ise 1982 yılında kurulan Al Baraka International, ülkede faaliyete başlayan ilk faizsiz finans kurumu olmuştur. 1994 yılında ise Bank of England faizsiz bankalar ile iletişim hattı oluşturmuş ve bu gelişme sonrasında İngiltere’de faizsiz bankacılık alanındaki yatırımlar hızlanmıştır. Takip eden yıllarda HSBC ve Citi Group gibi kıdemli bankalar “pencere bankacılık” uygulamaları

ile faizsiz bankacılık hizmetleri sunmaya başlamışlardır (Çetin, 2018: 132; Güçlü ve Kılıç, 2019: 284-285).

1990'lı ve 2000'li yıllarda ise faizsiz finans sisteminin tüm dünyada hızla gelişmesi, bu alanla ilgili standartların oluşturulmasını ve düzenleyici-denetleyici otoritelerin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu ihtiyaç neticesinde başta 1991 yılında kurulan İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) olmak üzere; Uluslararası İslami Finans Piyasası (International Islamic Financial Market-IIFM) ve İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IIFM-Islamic Financial Services Board) gibi kurum ve kuruluşlar faaliyete başlamıştır.

Faizsiz finansın ve dolayısıyla da faizsiz bankacılığın gelişmesi ile dünya genelinde faizsiz bankacılık faaliyeti göstermeye başlayan kurum sayılarında da yıllar itibariyle artış yaşanmıştır. 2022 yılında yayınlanan İslami Finans Gelişim Raporu'na göre (Islamic Finance Development Report 2022/IFDI2022) göre; 2021 yılı itibariyle dünya genelinde 566 adet faizsiz banka faaliyet göstermektedir. Faizsiz bankacılık varlıklarının yıllar içerisindeki gelişimi de dikkat çekmektedir. 2012 yılında dünya genelinde 1,3 trilyon \$'lık faizsiz bankacılık varlığı bulunmakta iken bu tutar 2021 yılında 2,8 trilyon \$'a yükselmiştir. Küresel faizsiz bankacılık varlıklarının 2026 yılında 4 trilyon \$ seviyesine yükselmesi hedeflenmektedir (IFDI, 2020: 26; IFDI, 2022: 30).

2.2. Faizsiz Bankacılık Sisteminde Kullanılan Finansal Ürünler

Konvansiyonel bankacılık sisteminde olduğu gibi faizsiz bankacılık sisteminde de faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde çeşitli finansal ürünler kullanılmaktadır. Faizsiz bankalar, fon toplama ve fon kullandırma aşamalarında farklı finansal ürünler ile hizmet vermelerinin yanında sukuk ve tekâfül gibi ürünleri de müşterilere sunmaktadırlar. Bu açıdan, faizsiz bankacılık sisteminde kullanılan finansal ürünler fon toplama yöntemleri, fon kullandırma yöntemleri, sukuk ve tekâfül olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır.

2.2.1. Fon Toplama Yöntemleri

Bankalar açısından bilançonun pasif kısmını oluşturan kalemlerin büyük bir çoğunluğunu toplanan fonlar oluşturmaktadır. Toplanan fonların kredi işlemlerine ve diğer başka faaliyetlere aktarılması neticesinde, bankalar tarafından kâr elde edilmesi

amaçlanmaktadır. Bundan dolayı toplanan fonların fazlalığı bankalar için önem arz etmektedir. Faizsiz bankalar da konvansiyonel bankalar gibi gerçek ve tüzel kişilerde bulunan fon fazlasına talip olmaktadır. Fon toplama yöntemleri konvansiyonel bankalara benzemekle beraber katılım bankalarında özellikle katılma hesaplarının (konvansiyonel bankalarda vadeli hesaplar) işleyişinde farklılıklar bulunmaktadır.

2.2.1.1. Cari Hesaplar

Cari hesaplar, istenildiği zaman kısmen veya tamamen çekilebilme özelliği taşıyan, karşılığında herhangi bir kâr taahhüdü verilmeyen hesap türüdür. Hem ulusal para hem de döviz cinsinden açılabilen bu hesaplar bankalardaki vadesiz mevduat hesapları ile benzerdir. Günümüzde kıymetli maden kuru üzerinden de açılabilen cari hesapların kullanılmasının temel nedeni, paranın korunması ve istenildiğinde ulaşılabilesidir. Ayrıca cari hesaplardan fatura ve vergi gibi ödemelerin yapılması da mümkündür. Bu gibi temel işlemlerin bankalar aracılığı ile yapılıyor oluşu ve bankaların paranın tutulması için güvenli bir yer olması cari hesapların kullanımını yaygın ihtiyaç haline getirmiştir (Aktepe, 2017: 155).

2.2.1.2. Kâr ve Zarara Katılma Hesapları

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 3. Maddesinde katılma hesapları; “katılım bankaları tarafından toplanan fonların yine bu bankalar tarafından kullandırılması sonucunda oluşacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, fon sahiplerine önceden kararlaştırılmış herhangi bir getiri taahhüdünde bulunulmayan ve yatırılan tutarın tamamının geri ödenmesinin de garanti edilmediği fonlardan oluşan hesaplar” olarak tanımlanmaktadır (Bankacılık Kanunu (5411), 2005: 3). Özel cari hesaplardan farklı olarak, para yatırılmadan açılmayan katılma hesaplarının açılmasında her bankanın uyguladığı farklı alt limitler bulunabilmektedir (Canbaz, 2013: 36).

Faizsiz bankalardaki fon kaynaklarının temelini oluşturan katılma hesapları, mudârebe sözleşmesi kapsamında değerlendirilmektedir. Mudârebe, bir tarafın sermaye koyması, bir başka tarafın ise bu sermayeyi işletmeyi üstlenmesi ile kurulan kâr paylaşımı esasına dayanan bir ortaklık olarak ifade edilmektedir (Alkış, 2018: 125). Bu sözleşmeye istinaden katılma hesapları için toplanan fonlar, genellikle murâbaha yöntemi ile değerlendirilmekte ve elde edilen getiriler katılma hesabının bulunduğu havuza günlük

olarak aktarılmaktadır. Faizsiz bankanın getirilerden hakkı olan kâr payı, kendi hesabına günlük olarak kaydedilirken; müşterilerin hak ettikleri kâr payları ise vade sonunda hesaplarına aktarılmaktadır (Kalkan, 2021: 124).

2.2.2. Fon Kullandırma Yöntemleri

Faizsiz bankacılık sisteminde de konvansiyonel bankacılık sistemi gibi fon fazlası olanlardan toplanan fonlar, fon ihtiyacı olanlara aktarılmaktadır. Buna karşın faizsiz bankacılık sisteminde fon kullandırma yöntemleri konvansiyonel bankalara göre farklılık göstermektedir. Faizsiz bankaların sundukları fon kullandırma yöntemlerine aşağıdaki gibi detaylı açıklanmıştır.

2.2.2.1. Murâbaha

Murâbaha kavramı Arapça “ribh” kelimesinden türemiştir ve kazanmak, kâr elde etmek ya da bir malın maliyetine kâr marjı eklemek anlamlarına gelmektedir. Faizsiz satış yöntemi olarak kullanılan murâbaha; artırma, çoğaltma ve kârlı satış anlamlarında da kullanılmaktadır (Ergün, 2022: 121). Bir başka ifade de ise murâbaha; satın alınmak istenilen bir malın, satıcıya maliyetinin ve satıcının elde edeceği kârın alıcı tarafından en başta bilindiği bir alım-satım sözleşmesi olarak ta tanımlanmaktadır (Aktepe, 2017: 116).

Murâbaha yöntemi, faizsiz bankaların en çok kullandığı fon kullandırma yöntemlerinin başında gelmektedir. Bu yöntemde banka, müşterisinin ihtiyaç duyduğu mal veya hizmeti satıcıdan peşin bir şekilde satın almakta ve sonrasında ise üzerine belirli bir kâr ekleyerek müşterisine vadeli olarak satmaktadır. Murâbaha yönteminin en temel özelliği reel anlamdaki bir ekonomik faaliyetin kesinlikle finanse ediliyor olmasıdır. Finansal kaynaklar mutlaka bir üretim veya ticari işlem sürecine aktarılmalıdır (Duramaz, 2016: 41).

2.2.2.2. İcâre

Kiralama; kiracı ve kiralayan arasında düzenlenen, kiracının seçmiş olduğu malın kiralayan tarafından satın alınarak, belirli bir süreliğine kiracıya kullanım hakkını devrettiği bir sözleşme olarak ifade edilmektedir. İmzalanan bu sözleşme kapsamında malın kullanım hakkı, taraflar arasında başlangıçta belirlenen bir kira karşılığında

kiracıda bulunmaktadır (Kınalı, 2012: 45). Finansal kiralama işlemlerinde ise, kira süresi sonunda malın mülkiyeti kiracıya devredilmektedir.

İcâre, belirli bir malın kullanım hakkının talep edilen bir kira karşılığında başka bir kişiye devredilmesi olarak tanımlanmaktadır (Alasrag, 2010: 19). Finansal kiralama yöntemlerine benzer şekilde icâre, gelecekte satın alınmak şartıyla bir varlığın geçici kullanımının kira ödemeleri karşılığında belirli bir süreliğine müşteriye bırakılmasıdır (Jobst, 2007: 8). Türkiye’de finansal kiralama işlemlerinde bazı dönemlerde uygulanan KDV (Katma Değer Vergisi) indirimi nedeniyle özellikle iş makinaları ve tarım araçlarında icâre yöntemi sıklıkla kullanılmıştır.

2.2.2.3. Mudârebe

Kârdan belli bir pay almak kaydıyla bilgi ve becerisi bulunan bir kişiye, ticari faaliyette değerlendirilmek üzere belirli bir miktar para verilmesi ile gerçekleşen mudârebe işlemi mecellede; bir tarafın sermayesini (rabb’ül-mal) diğer bir tarafın ise emeğini (mudarip) ortaya koyması sonucu kurulan ortaklık şeklinde tanımlanmıştır (Albayrak, 2018: 93). Mudârebe işleminde, gerçekleştirilen faaliyetin yönetimi ve yürütülmesi tamamen mudarip tarafından yerine getirilmektedir. Sermayedar ise sadece fon sağlamak ile yükümlüdür (Rammal, 2003: 106).

Fon fazlası bulunan ancak bilgisi veya deneyimi yeterli olmayan kişiler ile bilgili ve yetenekli olup fon ihtiyacı bulunan kişiler bu yöntem vasıtasıyla bir araya gelebilmekte ve böylece âtil kalan fonlar ekonomiye kazandırılmaktadır (Kınalı, 2012: 81).

İslam hukukçularına göre Mudârebe yönteminde, elde edilecek kâr taraflar arasında başlangıçta yapılan sözleşmede belirlenen oranlara göre paylaşılır. Zarar edilmesi durumunda ise bu zararın tamamından sermayedar (rabb’ül-mal) sorumludur. Sermayeyi işleten ortak (mudârip) ise emeğinin karşılığını alamamış olmaktadır. Ancak sermaye mudâribe emanettir. Zararın oluşumunda mudâribin bir kastı veya kusuru varsa, mudarip sermayeyi tazminle yükümlü olur (Aktepe, 2017: 107).

2.2.2.4. Müşâreke

Müşâreke sözleşmeleri, taraflar arasında hem sermaye ve hem de yönetimde ortaklığı esas almak üzere düzenlenirler. Yönetime katılmak istemeyen bir tarafın olması durumunda, kârın belli bir oranına denk gelecek şekilde yönetimi üstlenen taraf için bir

yönetici ücreti belirlenir. Taraflar arasında kâr paylaşımı yapılmadan önce bu ücret kârdan düşülür. Ücret düşümü sonrasında kalan kâr, ortaklık sözleşmesi düzenlenirken mutabık kalınan ve sözleşmede belirtilen kâr payı oranlarına göre taraflar arasında dağıtılır. Sermaye payları kâr paylaşımında zorunlu bir kıstas değildir, taraflar bu oranları serbestçe tespit edebilirler. Ancak, zararın paylaşılması aşamasında tarafların aynı serbestliğe sahip oldukları söylenemez. Zarar söz konusu olduğunda, zararın taraflar arasındaki paylaşım oranı tarafların sermayeye katılım oranları ile eşit olarak belirlenmektedir (Kaya, 2010: 38).

Müşâreke ile Mudârebe yöntemleri birbirlerine benzemekle beraber farklı yönleri bulunmaktadır. Mudârebe yönteminde yatırım sermayedar tarafından yapılmakta iken, müşâreke yönteminde ise yatırım tüm ortaklar tarafından karşılanmaktadır. Mudârebe yönteminde zarar sermayedara aitken; müşâreke yönteminde elde edilen zarar, ortaklara hisseleri oranınca dağıtılır. Ayrıca müşâreke sözleşmelerinde tüm ortakların sınırsız sorumluluğu bulunmaktadır (Sürücü, 2018: 33).

2.2.2.5. Selem

Veresiye alışverişte mal peşinen teslim edilir, mal bedeli sonradan verilirken veresiye alışverişin tam tersi bir işlem olan selem yönteminde ise mal bedeli sözleşmenin yapıldığı anda peşin olarak ödenmekte, satın alınan mal ise sözleşmede belirlenmiş ileri bir tarihte alıcıya teslim edilmektedir. Selem sözleşmelerinde malın geç teslim edilmesi söz konusu olduğundan dolayı peşin ödenen mal bedelinde indirim yapılması da mümkündür (Çeker, 1990: 374; Kınalı, 2012: 90).

Faizsiz finans kuruluşları, girişimcilere gerçekleştirecekleri yatırım veya üretim faaliyetlerinde selem yöntemi ile destek olabilmektedirler. Yapılacak selem sözleşmesi kapsamında faizsiz finans kuruluşu, ilk olarak henüz üretilmemiş olan malları piyasa fiyatından peşin olarak müşterisinden satın almaktadır. Daha sonrasında ise üretimi tamamlanan ve teslim edilen malları yine piyasa fiyatından üzerine kendi kâr payını koyarak satmaktadır. Genellikle bir yıl vadeli olarak gerçekleştirilen selem sözleşmelerinde malın mülkiyeti satış işlemi esnasında finans kuruluşuna geçmektedir. Ayrıca malın fiyatının piyasa fiyatından yüksek olmayacak şekilde sözleşmede belirlenmesi de önem taşımaktadır (Celebcioğlu, 2017: 67) Bu yöntem ile üretim

aşamasındaki nakit ihtiyacını henüz üretime başlamadan finanse etme imkânına kavuşan girişimciler böylece faaliyetlerini istikrarlı bir şekilde sürdürebilmektedirler.

2.2.2.6. İstisnâ'

Sözlük anlamı olarak istisnâ', bir şeyi imal etmek, üretmek veya yapmak anlamlarına gelmektedir. İslam hukukunda ise; belirli bir ücret karşılığında müstasni' (iş sahibi, ısmarlayan) tarafından, tanımlanan bir işin (maharet ve sanat icrasını gerektiren bir eser), müteahhit (yüklenici) tarafından üretilmiş olarak teslim edilmesini istediği bir sözleşme olarak tanımlanmıştır (Akman, 2019: 2).

İstisnâ' sözleşmesi, ürün temelli bir sözleşme olması, ödemelerin vadeli olabilmesi (selem sözleşmesinden en temel farkı), bağlayıcı olabilmesi ve süre belirlenebilmesi gibi esneklikleri bünyesinde barındırması sebebiyle faizsiz bankacılık sisteminde tercih edilen fon kullandırma yöntemlerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Bankanın hem üretici (sâni') hem de malın üretimini talep eden (müstasni') olarak işlem yapabildiği istisnâ'ya yönelik finansman talepleri genellikle yapımı ve temini uzun sürelerde gerçekleşebilen inşaat-yapı sektörü ile ticaret finansmanı alanlarında tercih edilmektedir (Araz, 2020: 262).

2.2.2.7. Teverruk

Gümüş para ya da basılı dirhemler anlamlarına gelen Arapça “verık” kelimesinden türemiş olan teverruk; nakit ihtiyacı olan bir kişi tarafından vadeli (murâbaha yöntemi ile) satın alınan bir malın peşin olarak bir başkasına satılması işlemi olarak tanımlanmaktadır (Sancar, 2019: 172-173). Teverruk, piyasadan vadeli mal satın alıp peşin bedelle piyasada satmak ve nakde ulaşmak anlamına gelmekte ve para ihtiyacı duyan gerçek ve tüzel kişilerin uyguladığı bir yöntem olarak kabul edilmektedir. (Aktepe, 2017: 117).

Günümüzde emtia murâbahası/murâbaha temelinde teverruk ve ters teverruk gibi isimlerle gerçekleştirilen ve organize teverruk olarak bilenen yöntemlerin normal durumlarda bir banka işlemi olarak değil, zor durumda kalanlar, nakde ihtiyacı olanlar ve kaynak elde edemedikleri durumlarda çok büyük zarara uğrayacak olanlar tarafından zaruret halinde kullanılması önerilmektedir. Bu durumda da katılım bankası tarafından öncelikle diğer ürünler yoluyla finansman sağlanması yoluna gidilmesi, bu yolun

mümkün olmaması durumunda ise teverruk işleminin tercihen başka bir katılım bankasıyla yapılması önerilmektedir (TKBB Katılım Finansı Standartları, 2019: 5-6).

2.2.2.8. Karz-ı Hasen

Faizsiz bankacılık sisteminde, kâr amacı beklemeksizin verilen ve sosyal kredi olarak da tanımlanan karz-ı hasen, iki kelimenin birleşiminden oluşmaktadır. Karz kelimesi “ödünç verilen mal” anlamına gelirken; hasen kelimesi ise “iyi, güzel” anlamlarına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleşimi sonucu oluşan karz-ı hasen ise Allah (C.C.) rızasını kazanmak amacıyla hiçbir çıkar gözetmeksizin ihtiyaç sahibine borç vermeyi ifade etmektedir (Canbaz, 2019: 54).

Faizsiz bankalar tarafından kullanılan karz-ı hasen kredilerinde bankalar herhangi bir getiri elde etmemektedir. Anaparanın ise bankalar tarafından genellikle bir ya da birkaç taksitte geri tahsil edildiği karz-ı hasen yöntemi ile kullanılan fonlarda borçlu taraf, geçerli sebeplerden kaynaklı olarak borcunu ödeyemeyecek durumda kalırsa, bu borcun bankanın zekât fonundan karşılanması ve borçluya kolaylık sağlanması da mümkündür (Kaya, 2010: 40).

2.2.2.9. Bai Bithaman Ajil

Bai Bithaman Ajil, bir murâbaha sözleşmesi gibi çalışan ancak ödemenin genellikle ertelenmiş esasa göre yapıldığı bir "ertelenmiş ödeme satışı"dır. Bangladeş'te Bay' Muazzal, Pakistan'da Bay'al Muajjal ve Malezya'da ise Bai Bithaman Ajil olarak bilinen bu sözleşme türü birçok isimle geçse de uygulama şekli açısından murâbaha yöntemine benzemekle birlikte, önceden kabul edilmiş ve ertelenmiş ödeme tarihleri içeren bir satış sözleşmesi gibi çalışmaktadır (Kutval, 2019: 126).

Bai Bithaman Ajil, Malezya'da kullanılan en popüler İslami finansman tekniklerinden biridir ve murâbaha yöntemi dışında finansal kiralama işleminin bir ikamesi olarak da düşünülebilir. Müşteriler tarafından, gelecekte nakit akışı yaratabilecekleri önemli değerde olan varlıkları taksitle satın almak için kullanılan bir yöntemdir. Bu sözleşmede, müşteri varlığı almakta ve ödemeleri anlaşılan süreye göre taksitler halinde yapmaktadır. Varlığı satın alan müşterinin kârı, varlıkları düzenleyen finans kuruluşuna ödemesi gerekir (Islamic Markets, 12.08.2020).

2.2.3. Türkiye’deki Faizsiz Bankacılık Sisteminde Fon Kullandırma Yöntemleri

Türkiye’deki faizsiz bankaların fon kullandırma yöntemlerinde 2019 yılı itibariyle düzenlemeye gidilmiştir. İlgili yıl içerisinde çıkarılan “Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” ile birlikte Türkiye’deki faizsiz bankaların fon kullandırma yöntemleri beş başlık altında toplanmıştır. Bu yöntemler aşağıdaki gibidir (Resmî Gazete: 2019a):

2.2.3.1. Satım Yöntemleri

Satım yöntemleri; finansman sağlamak amacıyla müşteriler tarafından ihtiyaç duyulan maddi/gayri maddi her türlü mallar ile haklar ve hizmetlerin, bedelleri satıcıya ödenmiş olarak elde edilmesi sürecini ifade etmektedir. Bu yöntemler içerisinde “kâr beyanı ile satım (murâbaha)”, “pazarlık usulüyle satım (müsâveme)”, “kârsız satım (tevliye)”, “kâr beyanı ile emtia satımı (teverruk)”, “açık hesaplı satım (isticrar)”, “peşin ödemeli satım (selem)” ve “eser sözleşmesi (istisna)” yöntemleri yer almaktadır.

Satım yöntemleri kapsamında gerçekleştirilen işlemlerde satıcının müşteri adına düzenleyeceği belgeler karşılığında yapılacak ödemelerin finansman sağlayan banka aracılığıyla gerçekleştirilmesi ve bu ödemelerin banka kayıtlarında yer alması gerekmektedir. Ayrıca alım-satıma yönelik belgelerin birer suretlerinin banka tarafından saklanması zorunlu tutulmuştur.

2.2.3.2. Kiralama Yöntemleri

Tüketilmeden kullanılabilen varlıkların, finansman sağlanması amacıyla kullanımının bir süreliğine başka bir kişiye devredilmesi işlemi olarak ifade edilen kiralama yöntemleri; “adi kiralama”, “faaliyet kiralaması”, “finansal kiralama”, “işgücü kiralaması” ve “ürün kiralaması” yöntemlerinden oluşmaktadır.

2.2.3.3. Ortaklık Yöntemleri

Ortaklık yöntemleri; gerçek veya tüzel kişilerin faaliyetleri neticesinde ya da belirli bir malın mülkiyetinin elde edilmesi sonucunda ortaya çıkacak kâr veya zarara katılmak amacıyla müşterilerle kurulan ortaklıklar olarak tanımlanmıştır. “Kâr-zarar ortaklığı (müşâreke)”, “emek-sermaye ortaklığı (mudârebe)”, “yatırım ortaklığı (girişim

sermayesi)”, “zirai ortaklıklar” ve “mülkiyet ortaklığı” ortaklık yöntemleri içerisinde yer almaktadır.

Mülkiyet ortaklığı dışındaki diğer ortaklık yöntemleri ile gerçekleştirilecek finansman işlemlerinde katılım bankaları ile müşteriler arasında “finansman ortaklığı” kurulmaktadır. Finansman ortaklığı, süreli bir ortaklık sözleşmesi olarak kurulmakta ve tarafların kâr veya zarardan alacakları paylar taraflar arasında imzalanan bu sözleşmede belirtilmektedir. Finansman ortaklığı payları en fazla yedi yıl içinde elden çıkarılmaktadır.

2.2.3.4. Vekâlet Yöntemleri

Vekâlet yöntemi; müşteri ile başlangıçta yapılacak bir vekâlet sözleşmesi kapsamında; faaliyet sonucunda elde edilecek kârın tamamı veya önceden belirlenmiş bir oranı ile zarar bankaya ait olmak üzere, gelir getirici bir faaliyeti için müşterinin finansman sağlamak amacıyla vekil olarak tayin edilmesidir. “Yatırım vekâleti” ve “adi vekâlet” olmak üzere iki çeşit vekâlet yöntemi bulunmaktadır.

2.2.3.5. Diğer Yöntemler

Yukarıda sayılan yöntemler haricinde; “kefalet”, “karşılıksız ödünç (karz-ı hasen)”, “vaat”, “garanti” ve “ödül vaadi (cuâle)” türleri ile Kurul tarafından belirlenecek farklı yöntemler de katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri içerisinde yer almaktadır.

2.2.4. Sukuk İşlemleri

Sertifika veya vesika kelime anlamı olan Arapça kökenli “Sak” kelimesinden türeyen sukuk, finansal sertifika anlamında da kullanılan ve birçok çalışmada tahvilin İslami açıdan karşılığı olarak belirtilen “İslami Tahvil, İslami Finansman Bonosu, Faizsiz Bono ve İslami Finansman Sertifikası” gibi isimlerle anılmakta ve faizsiz bir ürün olmasından dolayı İslami esaslara uygun menkul kıymet olarak kabul edilmektedir.

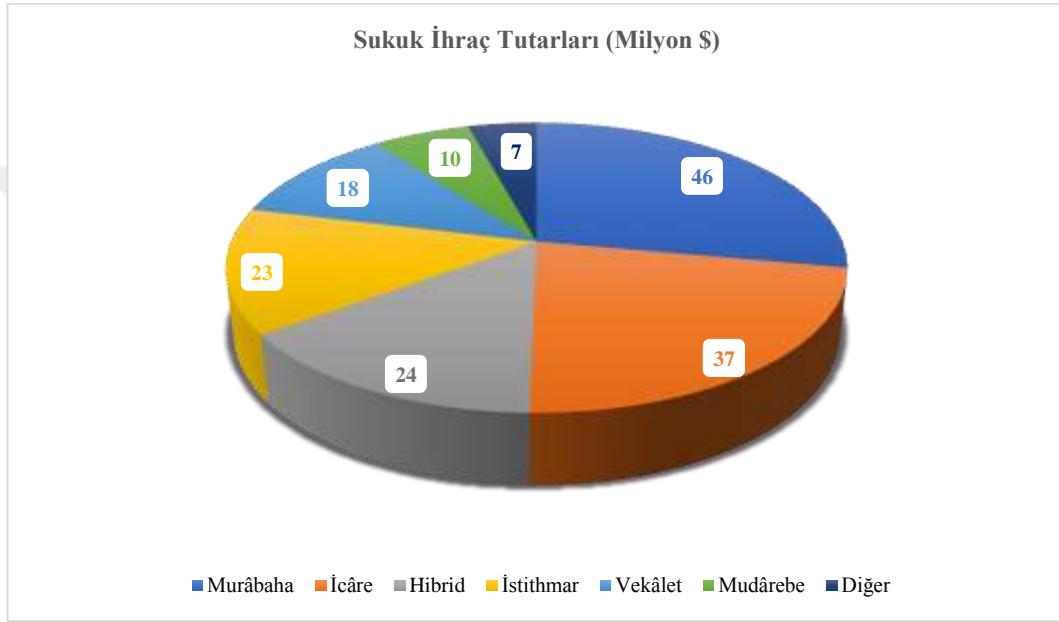
Sukuk, bir varlığa sahip olmayı ya da ondan yararlanma hakkını ifade etmektedir. Tahvillerden farklı olarak sukukta, nakit akışı hakkının yanında mülkiyet hakkına da sahip olunmaktadır. Yatırımcısına finanse edildiği varlıktan elde edilen getiriden pay veren sukuklar, varlık sepetindeki mülkiyet hakkından oluşan menkul kıymetler olarak,

faiz ihtiva eden menkul kıymetlerden oluşan tahvillerden ayrılmaktadırlar (Tok, 2009: 13).

2.2.4.1. Sukuk Türleri

Küresel sukuk piyasasında işlem gören farklı sukuk türleri bulunmaktadır. 2020 yılında dünyada ihraç edilen sukukların türlerine göre dağılımı Şekil 2.1’de gösterilmiştir.

Şekil 2.1. 2020 Yılındaki Sukuk İhraçlarının Türlerine Göre Dağılımı (Milyon \$)

Kaynak: IFDI raporundan elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır (IFDI, 2021: 42).

2020 yılında ihraç edilen yaklaşık 165 milyon USD değerindeki sukukun %28’ini (46 milyon \$) murâbaha sukuk, %22’sini (37 milyon \$) icâre sukuk, %15’ini (24 milyon \$) hibrid sukuk, %14’ünü (23 milyon \$) istithmar sukuk, %11’ini (18 milyon \$) vekâlet sukuk, %6’sını (10 milyon \$) mudârebe sukuk ve geri kalan %4’ünü ise (7 milyon \$) diğer sukuk türleri oluşturmaktadır (IFDI, 2021: 42).

2.2.4.1.1. Murâbaha Sukuk

Daha önceki bölümlerde anlatıldığı üzere; faizsiz finans kurumları tarafından, müşterinin ihtiyaç duyduğu bir malın alış maliyeti üzerine kâr eklenerek peşin veya vadeli olarak satılması işlemine murâbaha denilmektedir. Finans kurumları tarafından genellikle bir finansman kaynağı olarak kullanılan murâbaha sözleşmeleri, satış akdi gerçekleşmeden önceki safhalarda sukuk işlemine konu olabilmektedir. Satış akdi

gerçekleşmiş olan murâbaha sözleşmelerinin sukuka konu edilmesi mümkün değildir. Çünkü satış akdi gerçekleştikten sonra ortada bir borç söz konusu olacağından dolayı, bu borcun satışı veya finansmanı İslam hukukuna göre uygun değildir. Bundan dolayı murâbaha sukukları ikinci el piyasalarda işlem görmemektedir (Okka ve Kazak, 2020: 468).

2.2.4.1.2. İcâre Sukuk

İcâre sukuk, TKBB tarafından yayınlanan “Faizsiz Finans Sözlüğü”nde; “Paylı olarak müştereken sahip olunan bir malın kiraya verilmesini ve gelirin paylar oranında bölüşülmesini sağlayan ve ayrıca kiracının haklarını etkilememek şartıyla ikincil piyasada alınıp satılabilen yatırım sertifikası” olarak tanımlanmaktadır (TKBB Faizsiz Finans Sözlüğü: 6). Arazi, uçak, gemi ve iş makinası gibi varlıkların kiralanması faaliyetine bağlı olarak ihraç edilen icâre sukukta, kira getiri oranı sabit veya değişken olabilmektedir (Tariq, 2004: 20-21).

İcâre sukuk türünde genellikle kullanılan yöntem devret-geri kiralama yöntemidir. Bu yöntemde kaynak kuruluş, kiralamaya konu olan varlıklarını sukuk ihracında bulunan aracı bir kuruma devretmekte ve sonra tekrar kiralamaktadır. Kamu ihraçlarında sıklıkla başvuru icâre sukuk yönteminde ise; gayrimenkul satışı ve geri kiralama düzenlemesine dayalı olarak ihraç edilen sukuk, satın alan kişiye gayrimenkul ortaklığından eşit pay ya da gayrimenkulün intifa hakkını sunmaktadır (Avcu, 2015: 45).

2.2.4.1.3. Mudârebe Sukuk

Mudârebe, kâr paylaşımı esasına dayalı olarak kurulan emek-sermaye ortaklığıdır. Mudârebe sukuk ise, bir finans kurumunun girişimcilere finansman sağlamak amacıyla ihtiyaç duyduğu fonu elde etmek amacıyla ihraç ettiği sertifikalardır (Yılmaz, 2014: 88). Mudârebe sukuk sahipleri, kayıtlı ortak olmadıklarından dolayı hissedarlar gibi genel kurul toplantılarına katılamaz ve oy kullanamazlar. Zaman içerisinde sukuka konu varlığın piyasa değerinde bir artış olması durumunda herhangi bir hak talep edemezler, yalnızca belirlenmiş oranda kâr payı alma hakkına sahiptirler. Buna karşılık şirketin kötü performans göstermesi durumunda hissedarlara oranla sermaye kaybı yaşama olasılıkları daha düşüktür (Wilson, 2004: 9-10).

2.2.4.1.4. Karma Sukuk

Karma sukuk, iki ya da daha fazla sukuk türünü birlikte sunmasından dolayı “melez sukuk” veya “hibrid sukuk” olarak ta adlandırılmaktadır. Karma sukuk genellikle murâbaha, mudârebe, icâre ve vekalet gibi sukuk türlerinin birleştirilerek bir varlık havuzu oluşturulması ile yapılandırılan bir sukuk türüdür. Farklı yapılarda sukukların içerisinde yer aldığı varlık havuzları hem fonların daha hareketli olması hem de yatırımcıların farklı taleplerine karşılık gelmesi nedeniyle karma sukuk küresel sukuk piyasasında sıklıkla başvurulan sukuk türü olmaya başlamıştır (Yazıcıoğlu ve Kazak, 2019: 108).

2.2.4.1.5. Selem Sukuk

Selem sukuk, AAOIFI tarafından hazırlanan ve 2018 yılında TKBB tarafından tercümesi yapılan “Faizsiz Finans Standartları” kitabında; “arz gelirlerinden selem sermayesini tahsil etmek amacıyla birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalar” olarak tanımlanmaktadır. Selem sukukta; işleme konu olan malın satıcısı, sukuk ihracında bulunan taraf konumunda iken yatırımcılar ise malın alıcısı konumundadırlar. Arz gelirleri, satılan malın bedelini oluşturmakta ve selem sukuka sahip olan yatırımcılar, selem konusu olan malın sahibi olmaktadır (TKBB, 2018: 462-467).

2.2.4.1.6. Yeşil Sukuk

Yeşil sukuk, rüzgâr çiftlikleri, biyogaz tesisleri ve güneş enerjisi parkları gibi çevre dostu projelerin finanse edilmesinde kullanılan İslam hukukuna uygun yatırım araçları olarak tanımlanmaktadır (Ela, 2019: 222). İlk kez Malezya Menkul Kıymetler Komisyonu (SC) tarafından 2017 yılında yayımlanan “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Sukuk Çerçevesi” kapsamında “yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği” kategorisinde yer alan yeşil sukukun; çevreyi korumak, sera gazı emisyonlarını azaltmak ve enerji verimliliği konusunda çözümler üretmek temel hedefleriyle ihraç edilmesi amaçlanmıştır (Mohd Zain, Abideen and Engku Ali, 2019: 289).

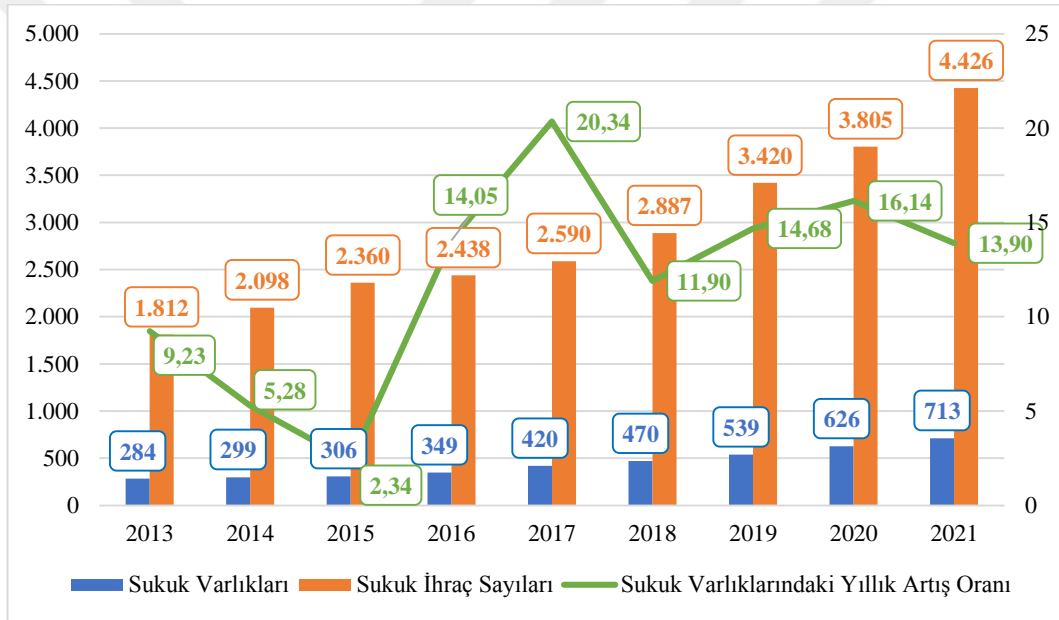
2.2.4.1.7. Diğer Sukuk Türleri

Yukarıda sayılan sukuk türleri dışında Vekâlet Sukuk, İstisna Sukuk, Müşâreke Sukuk, Müzâraa Sukuk, Müsâkat Sukuk, Muğârese Sukuk ve Mavi Sukuk türleri de bulunmaktadır.

2.2.4.2. Sukuk Varlıklarının Gelişimi

Küresel sukuk varlıklarının 2013 ile 2021 yılları arasındaki gelişimi Şekil 2.2’de gösterilmiştir. Toplam sukuk varlıkları ve toplam sukuk ihraç sayıları incelenen yılların tamamında artış göstermiştir.

Şekil 2.2. Küresel Sukuk Varlıklarının ve Sukuk İhraçlarının Yıllar İtibariyle Gelişimi

Kaynak: IFDI raporlarından elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

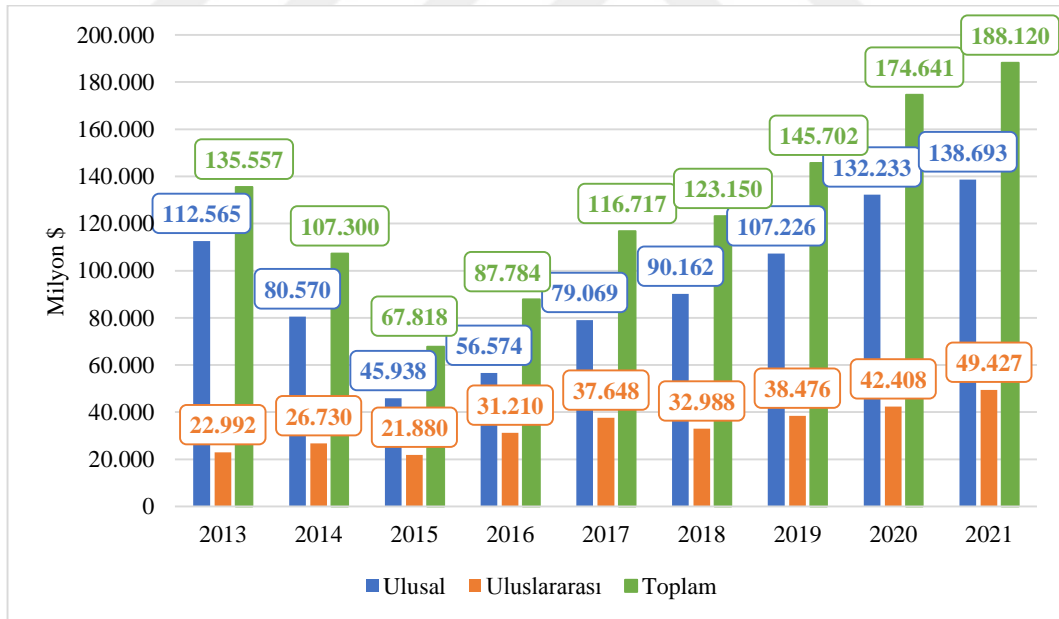
2016 yılında Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinin petrol gelirlerindeki düşüşle mücadele etmeleri, sukuk ihraç rakamlarına olumsuz etki etmiş ve bölgede 2015 yılına göre sukuk ihracında düşüş yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak küresel sukuk varlıklarının 2016 yılındaki artış oranı, izlenen yıllardaki en düşük seviye olan %0,88’de kalmıştır. Buna karşılık Suudi Arabistan’ın 2016 yılında açıkladığı “Suudi Vizyonu-2030” doğrultusunda petrole olan bağımlılığın azaltılması ve daha fazla yabancı sermaye çekebilmek için sukuk ihracına ağırlık verilmesi ve Malezya ile Endonezya’da yeni bir sukuk türü olan yeşil sukuk ihracına yönelik çalışmaların başlaması, 2017 yılındaki %23,48’lik artışta pay sahibi olmuştur (IFDI, 2017: 56; IFDI, 2018: 20). Sukuk varlıkları,

2013 yılında 1.812 adet ihraç işlemi neticesinde 284 milyar \$ seviyesinde iken; 2021 yılında ise sukuk varlıkları 4.426 adet sukuk ihracı sonucunda 713 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. 2021 yılında sukuk varlıklarında bir önceki yıla göre %13,9 oranında artış yaşanırken; 2013 yılına göre ise %151,1'lik bir artış söz konusudur.

2021 yıl sonu itibariyle Malezya, 279 milyar \$ sukuk varlığı ile küresel sukuk sektöründe ilk sırada yer almaktadır. Malezya'yı 194 milyar \$'lık sukuk varlığı ile Suudi Arabistan ve 84 milyar \$'lık sukuk varlığı ile Endonezya takip etmektedir. Küresel sukuk sektöründe ilk üçte yer alan bu ülkelerin toplamdan aldıkları pay yaklaşık %78 seviyesindedir. Türkiye ise 2021 yılında, 14 milyar \$ sukuk varlığı ile en yüksek sukuk varlığına sahip yedinci ülke konumunda bulunmaktadır (IFDI, 2022: 44-47).

2013 ile 2021 yılları arasında gerçekleştirilen yıllık sukuk ihraç tutarları ise Şekil 2.3'te yer almaktadır. 2021 yılında 139 milyar \$ ulusal, 49 milyar \$ uluslararası olmak üzere yaklaşık 188 milyar \$'lık sukuk ihracı gerçekleşmiştir.

Şekil 2.3. Yıllık Sukuk İhraç Tutarlarının Gelişimi

Kaynak: IIFM raporundan elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır (IIFM, 2022: 34-36).

Covid-19 pandemisinin ve petrol fiyatlarındaki düşüşün etkisiyle birlikte 2020 yılının ilk çeyreğinde küresel piyasalarda yaşanan oynaklık, petrol ihraç eden ülkelerin içinde bulunduğu en büyük sukuk ihraççıların yılın ilk çeyreğinde sukuk ihracatlarını durdurmasına neden olmuştur. Yılın ikinci çeyreği ile hükümetler tarafından

gerçekleştirilen teşvikler neticesinde bütçe açıklarında artışlar yaşanmış; bazı ülkeler bu açıkları gidermek için sukuk yerine klasik tahvil ihracına yönelirken, Suudi Arabistan ve Malezya başta olmak üzere bazı ülkelerde ise sukuk ihracı hız kazanmıştır. Mısır'ın sukuk piyasasına ilk kez giriş yaptığı 2020 yılında toplam küresel sukuk ihraç tutarı yaklaşık 140 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir (TKBB, 2020: 76-77).

2.2.5. Tekâfül Sistemi

Tekâfül, kafala kökünden türetilen Arapça bir terimdir ve ortak garanti anlamına gelmektedir. Sigortacılık alanında kullanımında ise tekâfül, şeriata uygun sigorta anlamını taşımaktadır. Tekâfül, bir grubun üyeleri arasında, üyelerin öncelikle bir yatırım fonu kurmayı ve fona bağış yapmayı kabul ettikleri ve ikinci olarak kendi aralarında ortak bir garanti veya koruma sağlamayı kabul ettikleri bir sözdür. Üyelerden toplanan fonlar yatırım fonları gibi faizsiz enstrümanlarda değerlendirilmektedir. Grup üyelerinin sözleşme kapsamında belirlenen kayıp veya zarardan herhangi birine maruz kalması durumunda zarar, yatırım fonundan elde edilen getirilerden karşılanmaktadır (Fauzi etall, 2016: 71).

Sigorta sözleşmelerinde sigortalılar, sigortacı kurumlar tarafından gelecekte meydana gelme olasılığı olan bir tehlikenden (riziko) doğacak zararın giderilmesi amacıyla prim öderler. Sigortanın var olabilmesi için rizikonun gerçekleşmesinin kesin olmaması gerekmektedir. Yani belirsizlik söz konusudur. Ayrıca sigorta kapsamında poliçe sahibi (sigortalı), ödediği az miktardaki prim karşılığında büyük bir bedel kazanmayı beklemektedir. Bu durumda sigorta şirketi açık vermektedir. Ancak sigortalı, sigorta konusu riziko gerçekleşmezse ödediği primi de kaybedecektir. Bu durum kumar olayını gündeme getirmektedir. Bunların yanında sigortacılar tarafından toplanan primler, genellikle faiz getiren yatırımlarda değerlendirilmektedir. Bu işlemlerin hepsi İslam hukukuna ters düşmektedir. İslami finans sisteminde sigortacılık alanındaki bu boşluğu doldurmak amacıyla ortaya çıkan tekâfül veya İslami sigorta, kişinin belirli risk türlerine maruz kalmasını azaltabilecek bir araca olan talebi ele almak için yenilikçi ve modern bir yaklaşımdır (Masud, 2011: 1141; Lim, Idris and Carissa, 2010: 6-7).

Konvansiyonel sigortaya bir alternatif olarak gösterilen tekâfül uygulamaları, Müslüman ülkeler dışındaki diğer ülkelerde de uygulanmaktadır. Giderek yaygınlaşan ve küresel sigorta endüstrisinde tanınırlığı artan tekâfül işlemleri, farklı ülkelerde İslami

sigorta, İslami karşılıklı sigorta, helal sigorta, kooperatif sigorta, etik sigorta ve toplum sigortası gibi değişik isimlerle de sunulabilmektedir (Sharifuddin etall, 2016: 44).

2.2.5.1. Tekâfül Modelleri

Tekâfül sisteminde farklı ülkelerde farklı modeller uygulanabilmektedir. Sistemin temelinde yer alan modeller ise Mudârebe, Vekalet ve Hibrit olarak üç başlıkta ele alınabilir.

2.2.5.1.1. Mudârebe Modeli

Genellikle Malezya ve Endonezya gibi uzak doğu ülkelerinde kullanılan bu modelde; kendi sermayesi ile kurulan tekâfül şirketleri, düzenledikleri sigorta poliçeleri ile katılımcılardan elde ettikleri primleri (teberruları) havuzda biriktirmeye başlarlar. Sigorta döneminde gerçekleşen hasarlar sonucu katlanılan giderler ile retekâfül giderleri bu havuzdan karşılanırken diğer giderler ise tekâfül şirketleri tarafından karşılanmaktadır. Dönem sonunda havuzda artı bakiye kalması durumunda bu bakiyenin katılımcılar ve şirket arasında nasıl paylaşılacağı hususunun poliçe düzenleme aşamasında belirlenmiş olması gerekmektedir. Bu modelde tekâfül şirketi, toplanan primlerin işletilmesinden ve idaresinden sorumlu bir girişimci gibi hareket etmektedir (Katılım Sigortacılığı, 13.08.2022).

2.2.5.1.2. Vekâlet Modeli

Tekâfül şirketinin, katılımcıların birer vekili gibi hareket etmesi gerektiği ilkesini benimseyen vekâlet modelinde şirket, sözleşmeden önceki bir dönemde tespit edilmiş bir ücret karşılığında havuza ilişkin tüm faaliyetleri yerine getirmektedir. Tekâfül şirketleri tarafından yaygın olarak kullanılan bu modelde şirket, yatırıma yönlendirilen fonlardan elde edilen kâr veya zarara katılmamakta; ücretini önceden belirlenen vekâlet ücreti kapsamında elde etmektedir (Aslan, 2015: 103-104).

Daha çok Ortadoğu ve Körfez Bölgesindeki ülkelerde uygulanan vekâlet modelinde sözleşme öncesinde belirlenen vekâlet ücretine, ödenen komisyon ücretleri de dâhil edilmekte ve bu tutarlar sigorta şirketinin geliri olarak muhasebeleştirilmektedir. Bu tutarlar dışında kalan katkı payı tutarı ise tekâfül fonuna aktarılmaktadır. Ödenecek tazminatlar, retekâfül ve teknik karşılıklar gibi giderler bu fondan karşılanır. Dönem

sonunda fonda bakiye kalması durumunda kalan tutarın tamamı poliçe sahiplerine dağıtılmaktadır (Katılım Sigortacılığı, 13.08.2022).

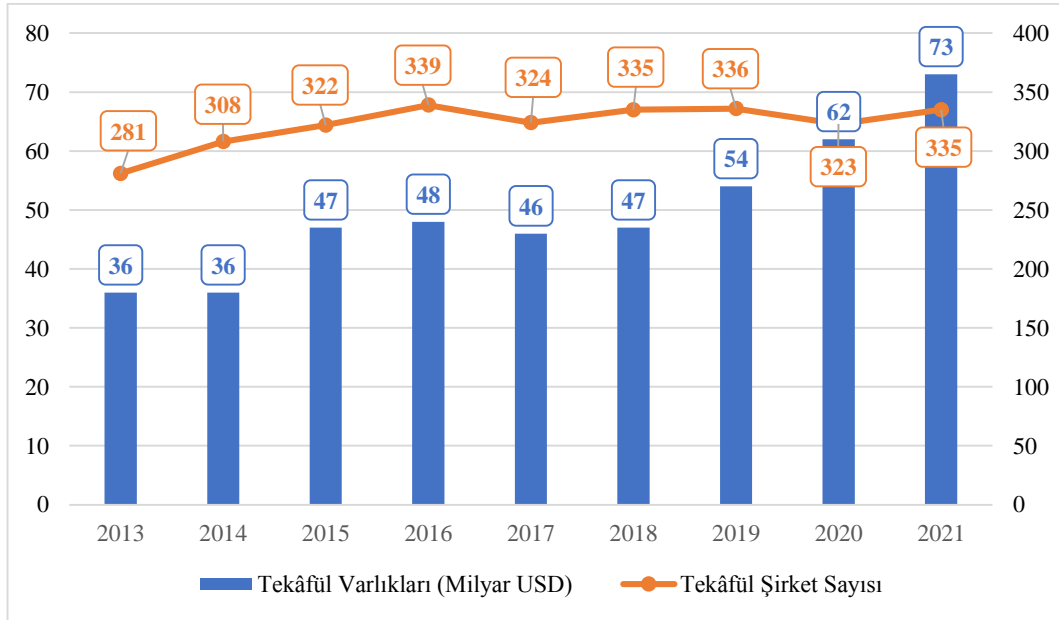
2.2.5.1.3. Hibrit Modeli (Karma Tekâfül)

Hibrit model, mudârebe ile vekâlet modellerinin birleşiminden oluşan bir modeldir. Bu modelde tekâfül şirketi hem girişimci hem de sigortalıların vekili durumunda iken; sigortalılar ise hem sermaye sahibi hem de temsil edilen kişiler (müvekkil) durumundadır. Tekâfül şirketinin bu modelde; sözleşmeden önce belirlenen vekâlet ücreti, tekâfül fonunun yatırım getirilerinden hak kazandığı kâr payı ve hissedarların yatırım fonundan elde edilen yatırım gelirleri olmak üzere üç gelir kaynağı bulunmaktadır. Sigortalıların ise tekâfül fonunun bakiyesinden arta kalan miktardan aldıkları pay ve fonun yatırım gelirlerinden aldıkları pay olmak üzere iki gelir kaynağı vardır (Şahin, 2019: 30).

2.2.5.2. Tekâfül Varlıklarının Gelişimi

Küresel tekâfül varlıkları ile tekâfül şirketlerinin 2013 ile 2021 yılları arasındaki gelişimi Şekil 2.4'te yer almaktadır.

Şekil 2.4. Küresel Tekâfül Varlıklarının Yıllar İtibariyle Gelişimi

Kaynak: IFDI raporlarından elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tekâfül sektörü toplam faizsiz finansal varlıklar içerisindeki en düşük paya sahip olan sektördür ve gelişime açıktır. Tekâfül varlıkları 2013 yılında 36 milyar \$ seviyesinde

gerçekleşirken, 2021 yılında bu tutar 73 milyar \$'a yükselmiştir. 2013 yılında dünyada 281 tekâfül şirketi faaliyet gösterirken, 2021 yılında şirket sayısı 335'e çıkmıştır. Tekâfül varlıkları ve şirket sayısı incelenen dönemde 2017 yılı haricindeki diğer yıllarda artış göstermiştir. Sektörün durgunlaştığı ve konsolidasyon faaliyetlerinin devam ettiği 2017 yılında ise bir önceki yıla göre tekâfül varlıkları yaklaşık 2 milyar \$ azalırken, faaliyet gösteren şirket sayısı da 15 adet azalmıştır (IFDI, 2018: 18).

Bunun yanı sıra pandeminin etkisini hissettirmeye başladığı 2020 yılının mart ayından itibaren teknik problemler, siber güvenliğe yönelik tehditler ve varlık fiyatlarındaki düşüşler gibi risklerle karşılaşan tekâfül sektöründe faaliyet gösteren şirket sayısında bir önceki yıla göre 13 adet azalma olmasına rağmen sektör %16 oranında büyüyerek 62 milyar \$ varlık toplamına ulaşmıştır (IFDI, 2021: 35-36).

2021 yılında küresel tekâfül varlıklarından en yüksek payı alan ülke konumunda İran bulunmaktadır. İran 30 milyar \$'lık tekâfül varlığı ile küresel tekâfül varlıklarının %41'ine tek başına sahiptir. İran'ı 18 milyar \$ tekâfül varlığı ile Suudi Arabistan ve 12 milyar \$ tekâfül varlığı ile Malezya takip etmektedir. Türkiye ise 2021 yılında küresel tekâfül varlıklarında 2 milyar \$'lık pay ile altıncı sırada yer almaktadır (IFDI, 2022: 36).

2.3. Uluslararası Faizsiz Finans Kuruluşları

Dünya genelinde İslami finans sisteminin düzenlenmesi ve ürünler ile işlemlerin standardize edilmesi için faaliyet gösteren bir takım kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. Bu kuruluşlardan bazılarının aldıkları kararlar tavsiye niteliğinde iken, bazı kuruluşların aldıkları kararlar ise bağlayıcılık ifade edebilmektedir. İslami finansın gelişimi için çaba gösteren bu kuruluşlardan bir kısmına aşağıda yer verilmiştir.

2.3.1. İslam İşbirliği Teşkilatı (Organisation of Islamic Cooperation-OIC)

İslam Konferansı Örgütü ismiyle Fas'ın başkenti Rabat'ta 1969 yılında kurulan OIC, 2011 yılında alınan bir karar ile İslam İşbirliği Teşkilatı adını almıştır. Üye devletler arasındaki iş birliğini ve dayanışmayı artırmak ve İslam dünyasının hak ve çıkarlarını korumak amacı ile faaliyet gösteren OIC, 57 ülkenin üyeliği ile Birleşmiş Milletler'den (BM) sonra dünyadaki en büyük ikinci devletler arası organizasyon olarak dikkat çekmektedir. OIC bünyesinde yer alan Uluslararası İslami Fıkıh Akademisi, İslam hukuku alanında yaptığı çalışmalar ile faizsiz finans sektörünün gelişimi açısından önemli

belirleyici kararlara imza atmaktadır (Güçlü ve Kılıç, 2020: 80-81; Dışışleri Bakanlığı, 10.09.2022).

2.3.2. İslam Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank-IsDB)

1970 yılında İslam ülkeleri dışışleri bakanları tarafından gerçekleştirilen toplantı neticesinde alınan kararlar ile temeli atılan ve 1973 yılı sonlarında katılımcı İslam ülkelerinin maliye bakanları tarafından Cidde’de yayımlanan beyannameye dayanılarak kurulan IsDB, resmi olarak 20 Ekim 1975 tarihinde faaliyete başlamıştır. OIC üyesi olan ülkeler ile diğer ülkelerdeki Müslüman nüfusun iktisadi açıdan kalkınması ve sosyal refah artışlarının İslami prensipler çerçevesinde desteklenmesi amacıyla faaliyet gösteren uluslararası bir finans kurumu olan İslam Kalkınma Bankası’nın halihazırda 57 üyesi bulunmaktadır. Üye ülkelerin sosyal ve ekonomik içerikli alt yapı projelerinin finansmanına yardımda bulunan kurum; benzer amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren farklı kurum ve kuruluşlar ile de iş birliği yapmaktadır (IsDB, 10.09.2022; TDV İslâm Ansiklopedisi, 10.09.2022).

2.3.3. İslami Kalkınma Bankası Enstitüsü (Islamic Development Bank Institute IsDBI)

1981 yılında İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (IRTI) olarak kurulan Enstitü, 2021 yılının Nisan ayından itibaren faaliyetlerine İslami Kalkınma Bankası Enstitüsü olarak devam etmektedir. İslam Kalkınma Bankası’nın bir iştiraki olarak görev yapan Enstitü, 57 üye ülke ile diğer ülkelerdeki Müslüman toplulukların ekonomik kalkınmasını desteklemek misyonuyla faizsiz finans sisteminin geliştirilmesine öncülük etmektedir. IsDBI tarafından gerçekleştirilen faaliyetler neticesinde faizsiz finans alanında nitelikli işgücüne sahip olunması amaçlanmakta ve bu sayede yenilikçi faizsiz finansal yöntemlerin geliştirilmesi ve halihazırda kullanılan yöntemlerin uygulanması aşamasında ortaya çıkan sorunların giderilmesi hedeflenmektedir (Akten Çürük, 2013: 120; IsDBI, 10.09.2022).

2.3.4. İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions – AAOIFI)

1991 yılında kurulan ve merkezi Bahreyn’de bulunan AAOIFI, küresel faizsiz finans sektörü standartlarının geliştirilmesinden ve sunulmasından sorumlu olan ve kâr amacı bulunmayan uluslararası bir kuruluştur. Organizasyon tarafından uluslararası faizsiz finansmanın gelişimi amacıyla muhasebe, İslam hukuku, denetleme, etik ve yönetim alanlarında toplam 100 standart çıkarılmıştır. Bu standartlar dünyanın önde gelen faizsiz finans kuruluşlarının tamamı tarafından takip edilmektedir. Bu durum küresel faizsiz finans uygulamalarının büyük ölçüde standartlaşmasını sağlamıştır (AAOIFI, 10.09.2022).

2.3.5. Uluslararası İslami Finans Piyasası (International Islamic Financial Market-IIFM)

Bahreyn, Endonezya, Malezya, Sudan ve Brunei Merkez Bankaları ile İslam Kalkınma Bankası’nın toplu iş birliği ve çabaları neticesinde 2002 yılında tarafsız ve kâr amacı gütmeyen uluslararası bir kurum olarak Bahreyn’de kurulan IIFM, İslam hukuku ile uyumlu finansal sözleşmelerin ve ürünlerin standardizasyonunda pay sahibi olan standart belirleme organlarından birisidir. 55 üyesi bulunan IIFM; İslami bankaları düzenleyen otoriteler arasında iş birliğinin sağlanması, İslami finansal ürünlerin vade yapısının genişletilerek likidite probleminin giderilmesi ve İslami para ve sermaye piyasalarının kurulması ve geliştirilmesi amaçları kapsamında faaliyet gösteren bir kurumdur (Türker, 2010: 24; IIFM, 10.09.2022).

2.3.6. İslami Finansal Hizmetler Kurulu (Islamic Financial Services Board-IFSB)

2002 yılının Kasım ayında açılışı yapılan ve merkezi Kuala Lumpur’da yer alan IFSB, 10 Mart 2003 tarihinde faaliyete başlamıştır. Faizsiz finans sektöründe bulunan düzenleyici ve denetleyici kurumların uluslararası standart belirleyen bir organı olarak faaliyet gösteren Kurul, mevcut veya yeni standartları İslam hukukuna uyumlu hale getirerek faizsiz finans endüstrisinin ihtiyatlı ve şeffaf bir yapıda oluşmasını teşvik etmektedir. 2022 yılı haziran ayı itibarıyla IFSB’nin; 81 tanesi düzenleyici ve denetleyici otorite, 10 tanesi uluslararası sivil toplum kuruluşu ve 97 tanesi piyasa oyuncusu

(profesyonel firmalar, finansal kurumlar, borsalar ve endüstri birlikleri) olmak üzere toplam 188 üyesi bulunmaktadır (IFSB, 10.09.2022).

2.4. Faizsiz Finans Varlıklarının Dünyadaki Dağılımı

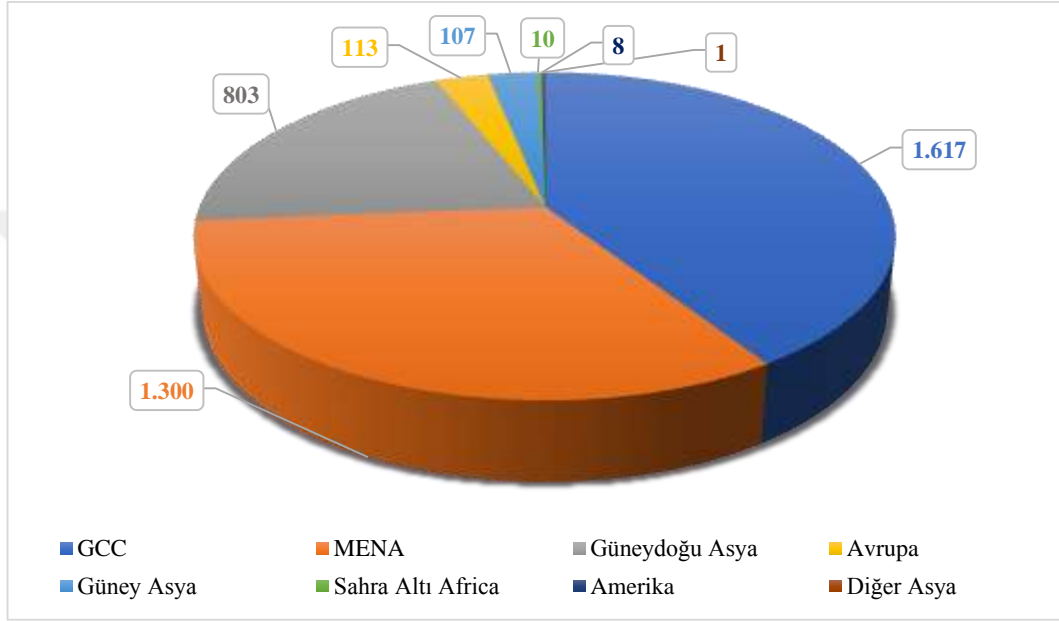
İslam Kalkınma Bankası'nın özel sektör geliştirme birimi olarak faaliyet gösteren Özel Sektörün Kalkınması için İslam Kurumu (ICD-Islamic Corporation for the Development of the Private Sector) tarafından yıllık olarak yayınlanan İslami Finans Kalkınma Göstergesi (IFDI-Islamic Finance Development Indicator) raporları, 135 ülkede faizsiz finans alanında yapılan faaliyetleri ve gelişmeleri sunmaktadır. IFDI, bu ülkeleri sekiz bölgede ele almaktadır. Bu bölgelerde yer alan ülkeler aşağıdaki gibidir (IFDI, 2022: 78):

- 1. Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council – GCC):** *Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman.*
- 2. Orta Doğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa – Other MENA):** *Cezayir, Fas, Filistin, Irak, İran, Libya, Lübnan, Mısır, Moritanya, Sudan, Suriye, Tunus, Ürdün, Yemen.*
- 3. Güneydoğu Asya:** *Brunei Sultanlığı, Endonezya, Filipinler, Kamboçya, Malezya, Myanmar, Singapur, Tayland.*
- 4. Güney Asya:** *Afganistan, Bangladeş, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan, Sri Lanka.*
- 5. Avrupa:** *Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Jersey, Kıbrıs, Letonya, Liberya, Lihtenştayn, Lüksemburg, Macaristan, Makedonya, Malta, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan,*
- 6. Sahra Altı Afrika:** *Angola, Benin, Botsvana, Burkina Faso, Burundi, Cibuti, Çad, Etiyopya, Gabon, Gambiya, Gana, Gine, Gine-Bissau, Güney Afrika, Fildişi Sahili, Kenya, Liberya, Malavi, Mali, Morityus, Mozambik, Kamerun, Komorlar, Nijer, Nijerya, Ruanda, Senegal, Seyşeller, Sierra Leone, Somali, Somaliland, Tanzanya, Togo, Uganda, Zambiya, Zimbabve.*
- 7. Amerika:** *Amerika Birleşik Devletleri, Bahamalar, Bolivya, Brezilya, Cayman Adaları, Guyana, Kanada, Meksika, Surinam, Şili, Trinidad ve Tobago.*

8. **Diğer Asya:** Avustralya, Azerbaycan, Çin, Hong Kong, Japonya, Kazakistan, Kırgızistan, Güney Kore, Özbekistan, Rusya, Tayvan, Tacikistan, Türkmenistan, Vietnam, Yeni Zelanda.

Yukarıda belirtilen sekiz bölgenin, küresel faizsiz finansal varlıklardan 2021 yılında aldıkları paylar Şekil 2.5’te gösterilmiştir.

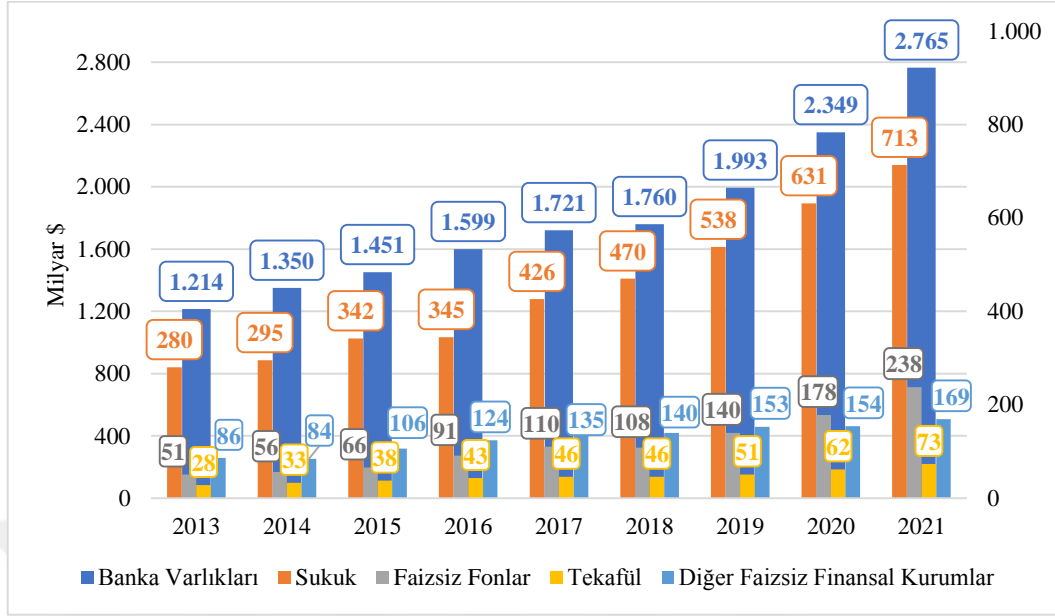
Şekil 2.5. Bölgelere Göre Faizsiz Finansal Varlıkların Dağılımı-2021 (Milyar \$)

Kaynak: IFDI-2022 raporundan elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır (IFDI, 2022: 25).

IFDI tarafından 2022 yılında yayınlanan İslami Finans Gelişim Raporu’na (IFDR- Islamic Finance Development Report) göre, 2021 yılında dünyadaki faizsiz finansal varlıkların toplam tutarı yaklaşık 4 trilyon \$ seviyesindedir. Bu varlıkların, 1,6 trilyon \$ ile yaklaşık %40,9’una GCC bölgesinde yer alan ülkeler sahiptir. Ayrıca MENA bölgesi %32,8; Güneydoğu Asya bölgesi %20,3; Avrupa bölgesi %2,9; Güney Asya bölgesi %2,7; Sahra Altı Afrika bölgesi %0,3; Amerika bölgesi %0,2 ve Diğer Asya bölgesi ise %0,03 pay almaktadırlar (Şekil 2.5). Faizsiz finansal varlıkların 2013 ile 2021 yılları arasındaki dağılımı ise Şekil 2.6’da gösterilmiştir.

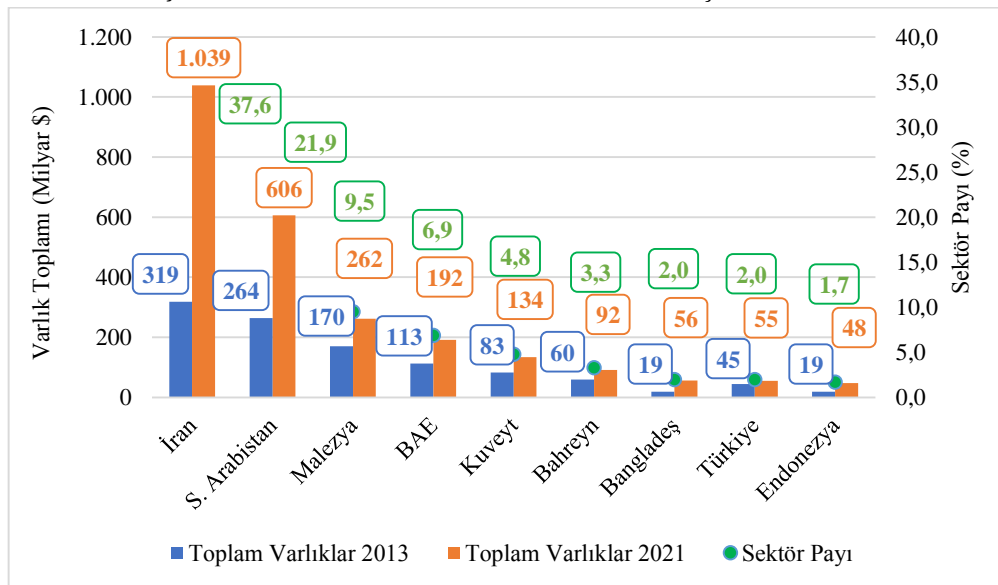
Şekil 2.6. Küresel Faizsiz Finansal Varlıkların Dağılımı

Kaynak: IFDI raporlarından elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

İncelenen bütün yıllarda faizsiz finansal varlıklar içerisinde en yüksek paya banka varlıkları sahip olmuştur. Banka varlıklarının payı 2021 yılında %69,9 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında toplam faizsiz finansal varlıkların %18'ini sukuk varlıkları, %6'sını faizsiz fonlar, %4,3'ünü diğer faizsiz finansal kurumlar ve %1,8'ini ise tekâfül varlıkları oluşturmaktadır. Toplam faizsiz bankacılık varlıklarında ilk on sırada yer alan ülkelerin 2013 ve 2021 yıllarındaki verileri Şekil 2.7'de yer almaktadır.

Şekil 2.7. Faizsiz Bankacılık Varlıklarında Başlıca Ülkeler

Kaynak: IFDI raporlarından elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır (IFDI, 2022: 30; IFDI, 2014: 46).

İran, 1.039 milyar \$ ile 2021 yılında en yüksek faizsiz bankacılık varlığına sahip ülkedir. İran'daki faizsiz bankacılık varlıkları 2013 yılına göre yaklaşık %226 oranında artış göstermiştir. İkinci sırada yer alan Suudi Arabistan'da, faizsiz bankacılık varlıkları 2013 yılından 2021 yılına %130 artarak, 264 milyar \$'dan 606 milyar \$'a yükselmiştir. Malezya ise 2021 yılında, 262 milyar \$ faizsiz bankacılık varlığı ile en yüksek banka varlığına sahip üçüncü ülke olmuştur. İlk üçte yer alan bu ülkeler, toplam faizsiz bankacılık varlıklarının %69'una sahiptir. Bu ülkeler haricindeki ülkelerde incelenen dönemde faizsiz bankacılık varlıkları; Birleşik Arap Emirlikleri'nde %70; Kuveyt'te %61; Bahreyn'de %53; Bangladeş'te %195; Türkiye'de %22 ve Endonezya'da %153 artmıştır.

İran küresel faizsiz bankacılık varlıklarından %37,6 ile en yüksek paya sahiptir. İran'ı %21,9'luk pay ile Suudi Arabistan, %9,5'lik pay ile Malezya, %6,9'luk pay ile Birleşik Arap Emirlikleri ve %4,8'lik pay ile Kuveyt izlemektedir. Türkiye'nin ise küresel faizsiz bankacılıktaki payı %2 seviyesindedir. Bu ülkelerden İran'da, diğer ülkelerden farklı olarak ülke genelindeki bankacılık faaliyetlerinin tamamı faizsiz bankacılık prensiplerine göre gerçekleştirilmektedirler. İran'da, 1979 yılının temmuz ayında tüm bankaların millileştirilmesi sağlanmış ve bankaların İslami esaslar doğrultusunda faaliyet göstermesine karar verilmiştir (Atar, 2017: 1041).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALEZYA'DA FAİZSİZ BANKACILIK SEKTÖRÜ

Faizsiz bankacılık denilince akla gelen ilk ülkelerden birisi olması ve faizsiz bankacılık faaliyetlerinin Türkiye ile paralel olarak 1983 yılından itibaren gelişim göstermesi, Malezya'nın karşılaştırma yapılacak ülke olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Malezya'da faizsiz bankacılık sektörünün gelişim süreci ele alındıktan sonra faizsiz bankacılık sektöründe kullanılan fon toplama ve fon kullandırma yöntemleri açıklanmıştır. Daha sonra sukuk işlemlerinin ve tekâful sisteminin Malezya'daki gelişimi ve güncel durumu kısaca ele alınmıştır. Son olarak Malezya faizsiz bankacılık sektörünün 2013 ile 2021 yılları arasındaki gelişimi çeşitli verilerin yardımıyla değerlendirilmiştir. Malezya'da faizsiz bankacılık işlemleri “İslami bankacılık” adıyla gerçekleştiğinden dolayı bu bölümde “faizsiz” kelimesi yerine “İslami” ifadesi kullanılmıştır.

3.1. Malezya'da İslami Bankacılık Sektörünün Gelişim Süreci

1957 yılında bağımsızlığını ilan eden Malezya, yıllar içerisinde çeşitli ekonomik ve dönüşümsel planlar uygulayarak sınırlı ürünlere olan bağımlı yapısından uzaklaşmayı başarmıştır. Günümüzde Hintli, Çinli ve Malay gibi farklı etnik gruplara ev sahipliği yapan Malezya, üst orta sınıf milletler arasında yer alan demokratik bir ülke konumundadır. Malezya'nın bu konuma gelmesinde, yerli finans sistemi içerisinde yer alan bankacılık, sigortacılık, sermaye piyasaları ve diğer finansal kurumlarda gerçekleştirilen reformların ve gelişimlerin payı büyüktür (Shah, 2019: 3).

Dünyadaki faizsiz bankacılığın gelişimi incelendiğinde üç farklı faizsiz bankacılık sistemi ile karşılaşılmaktadır. Bunlar, “Makro Model”, “İkili Bankacılık Sistem Modeli” ve “Bireysel Banka Modeli” olarak sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Detaylı çalışmaların ve araştırmaların ardından Malezya Merkez Bankası (Bank Negara Malaysia-BNM), İslami bankacılığı ülke geneline kısa sürede, minimum maliyetle ve mevcut konvansiyonel finansal sistemini bozmadan yaymak amacıyla mevcut finansal kurumların ikili bankacılık sistemini geçmeleri için mevcut altyapılarını ve şubelerini kullanarak İslami bankacılık hizmetleri sunmalarına izin vermiştir (Khiyar, 2012: 1135).

Bu karar, Malezya'nın İslami finans sektöründe gelişimini hızlandırmış ve diğer ülkeler tarafından takip edilmesini ve örnek alınmasını sağlamıştır.

Malezya'nın şu anda sahip olduğu İslami bankacılık ve finans sistemini bu seviyeye getirmesi için çeşitli dönemlerde aldığı ve uyguladığı kararlar önem kazanmaktadır. Farklı çalışmalarda, İslami finansal sistemin Malezya'daki gelişimi farklı periyotlarda ele alınmıştır. Rahman (2012: 10) çalışmasında gelişim aşamalarını 1969-1992 arası keşfetme dönemi, 1993-2000 arası kabullenme dönemi ve 2001 sonrası gelişme dönemi olarak üç farklı periyotta ele almıştır. Khiyar (2012: 1135) ise çalışmasında İslami bankacılığın gelişimini 1963-1982, 1983-1993 ve 1994-2001 yıllarını içerecek şekilde üç farklı dönemde değerlendirmiştir. Bu çalışmada, Khiyar (2012) tarafından yapılan gelişim aşamaları kullanılmıştır. Bu aşamalara ek olarak 2002 yılından sonraki dönemde meydana gelen gelişmeleri göstermek amacıyla ayrı bir bölüm eklenmiştir. İlgili aşamalar aşağıdaki gibi ele alınacaktır:

- *Birinci Aşama: Kuruluş Dönemi (1963-1982 yılları arası)*
- *İkinci Aşama: Gelişme Dönemi (1983-1993 yılları arası)*
- *Üçüncü Aşama: Sıçrama Dönemi (1994-2001 yılları arası)*
- *2002 Yılından Sonraki Gelişmeler*

3.1.1. Birinci Aşama: Kuruluş Dönemi (1963-1982 Yılları Arası)

Malezya'da İslami finans kurumlarının temelini, hac görevini yerine getirmek isteyen kişilere yardımcı olmak amacıyla 30 Eylül 1963'te kurulan Hacılar Yönetimi ve Fon Kurulu (Tabung Haji) oluşturmaktadır. Bu kurum, hacca gitmek isteyen ve bunun için uzun yıllar beklemek zorunda kalan Müslüman halkın tasarruflarını toplayıp yatırıma yönlendirmek ve elde edilen kazançlar ile hacca gidişleri kolaylaştırmak amacıyla kurulmuş ve günümüzde de aynı amaçla faaliyetlerini sürdürmektedir (Shah, 2019: 4). 2018 yılı itibariyle 9 milyondan fazla mevduat sahibi ve 10.000 temas noktası olan 125 şubesi bulunan Tabung Haji'de mevduat sahiplerinden toplanan tasarruflar ise 75,41 milyar MYR (Malezya Ringiti) tutarındadır. Ayrıca, 2018 yılındaki faaliyetleri kapsamında elde ettiği 1,6 milyar MYR kâr neticesinde 86 Milyon MYR tutarında zekât ödemesinde bulunan Tabung Haji, zekât ödenmesi alanında ülkede önde gelen kuruluşlar arasında yer almaktadır (Tabung Haji, 24.11.2020).

Tabung Haji'nin kuruluşundan itibaren yakaladığı başarı ve İslami bankacılık faaliyetlerine olan talebin artması sonucu Malezya hükümeti 30 Temmuz 1981 tarihinde İslami bankacılık alanında çalışmalar yapmak üzere “İslam Bankası Milli Komisyonu” oluşturmuştur. Bu komite hem Mısır hem de Sudan'da faaliyet gösteren Faisal İslami Bankası'nın faaliyetlerini incelemiştir. Yapılan incelemeler ve araştırmalar neticesinde komisyon tarafından hazırlanan rapor 1 Temmuz 1982'de sunulmuştur (Duramaz, 2016: 25). Sunulan raporda aşağıdaki öneriler yer almaktadır (Sürücü, 2018: 85):

- İslam hukukuna uygun faaliyetlerde bulunacak İslami bir banka kurulmalıdır.
- Kurulacak bankanın, bir şirket olarak 1965 Şirketler kanunu kapsamında değerlendirilmesi gereklidir.
- 1973 Bankacılık Kanunu, İslami bankacılık faaliyetlerini kapsayan hükümler içermediği için İslami bankacılık sistemini kapsayacak şekilde yeni bir kanun oluşturulmalıdır. İlgili kanun Malezya Merkez Bankası tarafından gözetilmeli ve denetlenmelidir.
- Kurulacak İslami bankaların faaliyetlerinin İslam hukukuna uygunluğunun denetlenmesi amacıyla her banka bünyesinde İslami danışma kurulu yer almalıdır.

3.1.2. İkinci Aşama: Gelişme Dönemi (1983-1993 Yılları Arası)

Komisyonun sunmuş olduğu öneriler, Malezya hükümeti tarafından kabul edilmiş ve hazırlanan kanun tasarısı 1982 yılının sonunda Parlamento ve Senato tarafından kabul edilmiştir. İslami Bankacılık Kanunu, 7 Nisan 1983 tarihinde resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Shah, 2019: 4-5). Bu kanun ile İslami bankaların özellikle faaliyete geçmeleri açısından önemli lisanslama ve denetleme yetkileri Malezya Merkez Bankası'na verilmiştir (Doğan, 2008: 36). Diğer ülkelerde İslami bankalar ve konvansiyonel bankalar yürürlükte olan bankacılık kanunu kapsamında değerlendirilirken, Malezya'da İslami bankacılık sistemi için ayrı bir kanun yayınlanması bu bankaların gelişimi açısından önemli bir adım olarak görülmektedir.

Kısa ve düzenleyici bir nitelikte hazırlanan İslami Bankacılık Kanunu, toplam 8 kısım ve 60 bölümden oluşmaktadır. Kanunun ikinci bölümünde “İslami Bankacılık”, İslamiyet açısından yasaklanan hiçbir unsuru bünyesinde bulundurmayan bankacılık faaliyeti olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, kanunun yoruma açık olduğunu ve İslami

finans kurumlarına esneklik kazandırmayı amaçladığını göstermektedir. Kanunda, İslami bankacılık sisteminin uygulanması için esnek bir yaklaşım oluşturmak amacıyla genel hükümlere yer verildiği görülmektedir (Sürücü, 2018: 86).

Müslüman nüfustaki artış ve İslami değerlerin farkındalığı İslami bankacılık ürünlerine olan talebin artmasına neden olmuştur. Bu talepleri karşılamak amacıyla 1983 yılında ilk İslami banka, Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB) kurulmuştur. BIMB, Karz-ı Hasen, Mudârebe, Müşâreke ve bunlar gibi bir takım İslami finansal ürünlerin tanıtımında ve pazarlamasında bulunmuştur (Ling etall., 2012: 2). Banka kısa zamanda önemli başarılar elde etmiş ve 1992 yılından itibaren Kuala Lumpur Borsası'nda işlem görmeye başlamıştır (Çobankaya, 2014: 35). Malezya hükümeti, Tabung Haji ve çeşitli dini konseyler ve ajansların ortak katkıları ile 580 milyon MYR başlangıç sermayesi (80 milyon MYR ödenmiş sermaye) ile faaliyete başlayan Bank İslam'ın toplam sermayesi 2021 yılında 6,4 milyar MYR seviyesine yükselmiştir (BIMB, 2021: 2).

1983 yılındaki gelişmelerden birisi de Devlet Yatırım Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu kanun ile İslam hukukuna uygun devlet tahvilleri ve yatırım sertifikaları ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu sayede İslami bankacılık sektörünün ihtiyaç duyacağı likidite yönetimi araçları piyasada kullanılmaya başlanmıştır (Krasicka and Nowak, 2012: 5).

Malezya Merkez Bankası uzun vadeli hedefini, konvansiyonel bankacılık sistemiyle paralel olarak işleyecek bir İslami bankacılık sistemi oluşturmak olarak belirlemiştir. Fakat tek bir İslami banka ile sistemin oluşması mümkün değildir. Bir bankacılık sistemini, sistem olarak nitelendirmek için aşağıdaki bileşenlere ihtiyaç duyulmaktadır (Khiyar, 2012: 1139):

- a. *Çok Sayıda Oyuncu*: Sisteme derinlik kazandırmak için yeterli sayıda ve farklı türde kurumun sistem içinde yer alması gerekmektedir.
- b. *Çok Çeşitli Finansal Araçlar*: Finans kuruluşlarının ve müşterilerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla farklı türde ve çok sayıda finansal aracın sistemde bulunması gerekmektedir.
- c. *Bankalar Arası Piyasa*: Sistemde yer alan finansal kurumlar ve finansal araçlar arasında bağlantı kuracak verimli ve etkili bir bankalar arası para piyasasının bulunması gerekmektedir.

Malezya, konvansiyonel bankacılığı tamamlayacak İslami bir bankacılık sistemi geliştirmek için yukarıda sayılan şartları ulaşılması gereken hedefler olarak belirleyerek bir plan hazırlamıştır. Bu plan dahilinde ilk 10 yıl (1983-1992) için yalnızca bir İslami banka olması gerektiğine karar verilmiştir. Ayrıca bu süre içerisinde çok sayıda İslami finansal aracın geliştirilmesi de hedeflenmiştir. Sistemde tek bir bankanın yer almasının, piyasaya sürülecek finansal araçları geliştirme ve test etme aşamasında dikkatli olma ve ihtiyatlı davranma konularında kolaylıklar sağlayacağı düşünülmüştür (Khiyar, 2012: 1139).

1993 yılına gelindiğinde çok sayıda İslami finansal enstrümana (Mudârebe, Müşâreke, Murâbaha, İcara, Karz-ı Hasen, İstisna vb.) sahip olan Malezya, yukarıdaki hedeflerden birini yerine getirmiş ve diğer hedeflere yönelmiştir. BNM, İslami bankacılık hizmeti sunan kurumların sayısını artırmak için aşağıda yer alan üç seçenek üzerinde durmuştur. Bunlar:

- Yeni İslami bankaların kurulmasına izin vermek.
- Mevcut finans kurumlarının İslami bankacılık hizmetleri sunabilmesi için yan kuruluşlar kurmasına izin vermek.
- Mevcut finans kurumlarının, altyapılarını ve şubelerini kullanmak suretiyle İslami bankacılık hizmetleri sunmalarına izin vermek.

Malezya Merkez Bankası, İslami finansın gelişimini desteklemek ve İslami bankacılık sektörünün etkinliğini artırmak amacıyla son seçenek üzerinde karar kılmış; bu kapsamda 4 Mart 1993 tarihinde İslami finansal ürün ve hizmetlerin konvansiyonel bankalar tarafından da sunulabilmesi amacıyla “İslami Bankacılık (Pencere) Planı” başlatılmıştır (Türker, 2010: 31). Bu planla birlikte konvansiyonel bankalar tarafından faizli ve faizsiz ürünlerin bir arada sunulabilmesi sağlanmış ve BIMB, İslami bankacılık sektöründe konvansiyonel bankalar ile rekabete açılmıştır. İslami bankacılık sektöründe oluşan rekabet ortamı, sektörün gelişimine olumlu yönde etki etmiştir. Bu gelişme neticesinde İslami bankacılık sisteminde yer alan finansal kurum sayısı 1992 yılında 1 iken, 1993 yılında bu rakam 21’e (1 İslami banka, 11 ticari banka, 7 finans şirketi ve 2 ticaret bankası) yükselmiştir (Shah, 2019: 5).

1993 yılında ayrıca Menkul Kıymetler Komisyonu Kanunu (Kanun 498) yürürlüğe girmiştir. Yatırımcıların çıkarlarının korunması ve sermaye piyasasının gelişiminin

sağlanması amacıyla çıkarılan kanun ile Menkul Kıymetler Komisyonunun (SC-Securities Commission) yasal çerçevesi de oluşturulmuştur. SC, Menkul Kıymetler Komisyonu Kanunu uyarınca Malezya Maliye Bakanı'na rapor veren ve kendi kendini finanse eden yasal bir organ olarak 1 Mart 1993'te kurulmuştur. Menkul kıymetler endüstrisi için sorumluluk, esas olarak SC'nin yetkisi altındadır (Hassan and Hussain, 2013: 40).

1993 yılındaki bir diğer gelişme ise Arap-Malezya Menkul Kıymetler tarafından ilk İslami Vakıf Fonu olan Tabung Ittikal'in kurulmasıdır. Bu fon, Malezya'da İslami yatırım fonu sektörünün gelişmesine öncülük yapmıştır (Saad etall., 2010: 27).

3.1.3. Üçüncü Aşama: Sıçrama Dönemi (1994-2001 Yılları Arası)

1994 yılına gelindiğinde, İslami finans sisteminin tamamlanması amacıyla belirlenen hedeflerden ikisini yerine getiren Malezya'da, son hedefi gerçekleştirmek için çalışmalar yapılmış ve 1994 yılının ocak ayında İslami bankacılık sisteminin tam teşekküllü bir bankacılık sistemi olarak işleyebilmesi için finansal kurumları ve finansal araçları birbirine bağlayacak olan İslami Bankalararası Para Piyasası (IIMM-Islamic Interbank Money Market) faaliyete başlamıştır (Kunhibava, 2012: 3).

1994 yılında ayrıca, ilk tam teşekküllü İslami hisse senedi aracılık hizmetleri BIMB Securities Sdn Bhd (Bank Islam Malaysia Berhad'ın bir yan kuruluşu) tarafından başlatılmıştır. 1995 yılında, Menkul Kıymetler Komisyonu (SC), İslami ürün üretimi ve İslami Sermaye Piyasaları (ICM) operasyonları üzerine araştırma yapmak için hem İslami ticaret hukuku hem de ICM uygulamaları konusunda eğitilmiş araştırmacıları istihdam eden bir İslami Sermaye Piyasası Birimi kurmuştur. 1996 yılının ekim ayında ise Malezya Merkez Bankası (BNM) tarafından, İslami bankacılık faaliyeti sunmaya başlayan konvansiyonel bankaların gerçekleştirdikleri İslami bankacılık işlemlerinin ilgili finansal tablolarında (bilanço ve gelir tablosu) Hesap Notları adı altında ek bir kalem olarak açıklama yapmalarını şart koşan bir finansal tablo modeli yayınlamıştır (Rahman, 2012: 15-16). 1996 yılında ayrıca, ülke içinde güçlü bir İslami bankacılık sistemini teşvik etmek amacıyla Malezya İslami Bankacılık Kurumları Derneği kurulmuş ve BIMB genel müdürü Dato'Ahmad Tajudin Abdul Rahman başkan olarak görevlendirilmiştir. Günümüzde Malezya İslami Bankacılık ve Finansal Kurumlar Birliği (AIBIM) olarak

çalışmalarına devam eden kurum bünyesinde 26 üye banka yer almaktadır (Sürücü, 2018: 91-92; AIBIM, 23.12.2020).

1 Mayıs 1997 tarihinde BNM, bankalar ve tekâfül şirketleri arasındaki şeriat yorumlarını düzene koyma ve uyumlaştırma çabasının bir parçası olarak Şeriat Danışma Konseyi'ni (SAC- Shariah Advisory Council) kurmuştur. SAC, 1981 yılında faaliyete başlayan İslami Bankalar Ulusal Gözetim Komitesi yerine Malezya'daki İslami finans konusunda en yüksek fetva otoritesi olarak kurulmuştur. Merkezi BNM bünyesinde bulunan SAC, İslami bankacılık, tekâfül, İslami finansal faaliyetler ve benzeri tüm alanlarda gerçekleştirilen işlemlerin İslami prensiplere uygunluğunu araştırmakla görevli bir kurum olarak çalışmaya başlamıştır ve günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir (Borham, 2013: 42; Gedikli ve Erdoğan, 2019: 263).

Malezya'da gerçekleştirilen İslami finansal işlemlerin, İslam hukukuna uygunluğu ile ilgili düzenleme ve denetim faaliyetleri üç aşamada gerçekleştirilmektedir. Bunlar (Türker, 2010: 32):

- a. İslami Finansal Piyasaların Düzenlenmesi: *İslami bankacılık uygulamalarının ve finansal işlemlerin gerçekleştirilmesinde %100 İslam hukukuna uyumlu olunması gereklidir.*
- b. Finansal Kuruluşlardaki Fetva Komitelerinin Gözetimi: *Fetva komitelerinin tamamı hem düzenleyici kurumların hem de Fetva Danışma Kurulu'nun (SAC) yetkisine tabidir.*
- c. Finansal Kuruluşların Faaliyetlerinin Gözetimi ve Yönetimi: *İslami hizmet sunan kurumların her birinin bünyesinde kurum içi bir fetva komisyonu bulunmalıdır. Tanıtılan yeni ürünlerin tamamı, ilgili düzenleyiciler ve SAC onayından sonra uygulanmalıdır.*

1999 yılına gelindiğinde Malezya'nın tam teşekküllü ikinci İslami bankası kurulmuştur. 1 Ekim 1999 tarihinde Bank Bumiputera Malaysia Berhad (BBMB); Bank of Commerce Malaysia Berhad (BOCB) ve Bank Muamalat Malaysia Berhad (BMMB) isimli konvansiyonel bankaların İslami bankacılık kollarının birleşimi sonucunda faaliyete başlamıştır. Birleşme anlaşması kapsamında BBMB ve BOCB bünyesindeki İslami varlık ve yükümlülükler BBMB'ye devredilirken, bankalar bünyesindeki konvansiyonel varlık ve yükümlülükler ise BOCB'a devredilmiştir. Ayrıca faaliyete

başlayan BBMB'ye diğer bankalar nezdinde bulunan kırk şube ile bin personel transferi de gerçekleşmiştir (Shah, 2019: 5; Borham, 2013: 42).

2001 yılına gelindiğinde; Malezya Merkez Bankası'nın önerisi üzerine 1995 yılında faaliyete başlayan Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'nün ismi "Malezya İslami Bankacılık ve Finans Enstitüsü (IBFIM)" olarak değiştirilmiştir. Enstitü, anket faaliyetleri dışında yurtiçi ve yurtdışında bulunan sektör paydaşlarına hem İslami bankacılık hem de İslami sigortacılık ile ilgili olmak üzere eğitim ve danışmanlık hizmetleri vermeye başlamıştır (Borham, 2013: 45).

2001 yılında SC tarafından, yeni pazarlar kurarak sermaye piyasasının temellerinin güçlendirilmesi, düzenli ve sağlıklı bir şekilde büyümesinin sağlanması amacıyla on yıllık süreyi kapsayan "Sermaye Piyasası Ana Planı (CMP)" hazırlanmıştır. Aynı yıl içinde Malezya Merkez Bankası tarafından da on yıllık "Finansal Sektör Ana Planı (FSMP)" hazırlanmıştır. Hazırlanan planda, en yüksek büyüme beklentisine sahip olmasından dolayı İslami bankacılık ve tekâfül alanlarına daha çok önem verilmiştir. FSMP (2001-2010) üç konu üzerine odaklanmıştır. Bu konular aşağıda belirtilmiştir (Sürücü, 2018: 93-94):

- a. Rekabet avantajını maksimum kılmak amacıyla kurumsal kapasitenin yükseltilmesi,
- b. İslami finans sektöründe yer alan kurum ve kuruluşlar arasında sağlıklı bir rekabet ortamının sağlanması,
- c. Konvansiyonel bankacılık ve sigortacılık sistemi ile İslami finans sisteminin paralel hareket edebilmesini sağlamak amacıyla düzenleyici çerçevenin güçlendirilmesi.

3.1.4. 2002 Yılından Sonraki Gelişmeler

2004 yılında BNM tarafından "1983 İslami Bankacılık Kanunu" kapsamında üç yabancı bankaya lisans verilmiştir. 2005 yılında SC tarafından "Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına (GYO) İlişkin Yönetmelik" yayınlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre, GYO'lar öncelikli olarak İslam hukuku ile uyumlu gayrimenkuller ya da gayrimenkullerle ilişkili varlıklara yatırım yapmalıdır. Yayınlanan yönetmelik ilkeleri neticesinde 2005 yılında kurulan Al'Aqar KPJ REIT dünyada halka arz edilen ilk İslami Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) olmuştur (Tekşen Altaş, 2019: 24).

2006 yılında Malezya hükümeti tarafından “Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi (MIFC)” projesi faaliyete geçirilmiştir. Bankacılık, tekâfül ve sermaye piyasasını temsil eden kuruluşların katılımı ile faaliyet gösteren MIFC, İslami finansın gelişmesi için hazırlanmış birtakım teşvikler yardımıyla Malezya’yı bu alanda merkez haline getirmeyi amaçlamaktadır (Hassan ve Hussain, 2013: 39). Bu gelişmenin dışında Malezya’da, İslami finans alanında gelişmiş insan gücüne duyulan ihtiyacı karşılamak amacıyla 2006 yılında “İslami Finans Eğitimi için Uluslararası Merkez (INCEIF)”, 2008 yılında ise “Uluslararası Şeriat Araştırma Akademisi (ISRA)” kurulmuştur (Türker, 2010: 32).

2011 yılına gelindiğinde ise FSMP’nin bitimini takiben Malezya’nın küresel İslami finans sektörü içerisinde kendisini öncü piyasa olarak konumlandırmayı hedeflediği 2011-2020 dönemini kapsayan “Finansal Sektör Taslağı” adıyla yeni bir plan yayınlanmıştır. 2011 yılında ayrıca aynı 10 yıllık dönemi kapsayan, piyasalardaki belirsizlikler sonucu ortaya çıkan zorluklara karşı güçlü kalabilmek ve teknolojik gelişmelerden faydalanabilmek amacıyla “Sermaye Piyasası Ana Planı 2 (CMP2)” de yayınlanmıştır (Sürücü, 2018: 98).

2013 yılında Malezya’da iki yeni kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlardan ilki 1989-Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Kanunu, 1953-Döviz Kontrol Kanunu, 1996-Sigorta Kanunu ve 2003-Ödeme Sistemleri Kanunu’nun yerini alan ve finansal istikrarı teşvik etmek amacıyla yürürlüğe giren Finansal Hizmetler Kanunu (FSA)’dur. FSA bu amaca ulaşabilmek için, finansal kurumların güvenliğinin geliştirilmesi; para ve döviz piyasalarının bütünlük içinde çalışmasının sağlanması; ödeme sistemlerinin ve araçlarının daha güvenli hale getirilmesi ve tüketicilerin hak ve çıkarlarının korunması gibi bazı hedefler belirlemiştir (BNM, 2013b: 28-29).

2013 yılında çıkarılan ikinci kanun ise 1983-İslami Bankacılık Kanunu ve 1984-Tekâfül Kanunu’nun yerine yürürlüğe giren İslami Finansal Hizmetler Kanunu (IFSA)’dur. IFSA, İslami finansal kurumların tamamının (lisansa sahip olmayanlar hariç) gerçekleştirdikleri bütün faaliyetlerin İslam hukuku ile uyumlu olabilmesi amacıyla kurum bünyesinde faaliyet gösterecek Şeriat iç komitesi oluşturulması şartını getirmiştir. IFSA ile BNM’nin İslami finans alanındaki düzenleyici rolü daha güçlü hale gelmiştir (Christopher Lee Ong, 2016: 43; Foster ve Neo, 2014: 23).

2013 yılında yürürlüğe giren yeni kanunlar ve gerçekleştirilen uygulamalar sonrasında Malezya’da İslami finans sisteminin gelişimi de hızlanmıştır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak finansal sistemde yer alan İslami banka sayılarında da artışlar yaşanmıştır. Malezya’da 2006 yılında 2 tane İslami banka sektörde faaliyet gösterirken bu sayı 2018 yılında 16’ya ulaşmıştır. 2022 yılında ise Malezya’da faaliyet gösteren İslami banka sayısı 17’dir (Shah, 2019: 5; BNM, 12.10.2022).

3.2. Sukuk Piyasası

Sukuk, ilk ihracından günümüze kadar gerek özel sektör gerekse de kamu kuruluşlarınca, faize karşı olan duyarlılıkla birlikte kaynak temin etmek amacıyla sıkça kullanılmaya başlanmıştır (Duramaz, 2016: 25). İslami tahvil ihracı dünyada ilk kez Malezya hükümeti tarafından 1983 yılında gerçekleştirilmiştir. İkincil piyasada işlem görmesine izin verilmeyen bu tahvillerin ihracı karz-ı hasen usulüne göre gerçekleştirilmiştir (Tok, 2009: 14-15).

1990 yılında Shell MDS tarafından 125 milyon MYR (yaklaşık 30 milyon \$) tutarında dünyanın ilk kurumsal sukuk ihracı gerçekleştirilmiştir (Shah, 2019: 6). Aralık 2001’de ise Kumpulan Guthrie Berhad, Asya ve Orta Doğu’daki yatırımcılara yönelik olarak 150 milyon \$ değerinde ilk uluslararası sukuk ihracını gerçekleştirmiştir (Sürücü, 2018: 88-94).

Uluslararası yatırımcılara yönelik olarak Malezya Hükümeti tarafından yapılan ilk sukuk ihracı ise 2002 yılında gerçekleşmiştir. 5 yıl vadeli ve 500 milyon \$ tutarında ihracı gerçekleştirilen sukukların %51’i Körfez ülkelerinde, %30’u Asya’da, %15’i Avrupa’da ve %4’ü de Amerika’da satılmıştır. İhracı gerçekleştirilen bu sukuklar, kamu kurumu olarak faaliyet gösteren Federal Malezya Arsa Ofisi’nin elindeki arsaları bir SPV’ye (Special Purpose Vehicle/Özel Amaçlı Şirket) satması daha sonra ise Malezya Hazinesi tarafından kiralanan bu arsalar üzerinden elde edilen kira gelirlerinin sukukları ellerinde bulunduran kişilere aktarılması üzerine inşa edilmiştir (Tok, 2009: 15; Sümer, 2020: 102).

2011 yılında Khazanah Nasional Berhad tarafından 500 milyon CNY (Yuan Renminbi) tutarında 3 yıl vadeli sukuk ihracı gerçekleştirmiştir. MIFC girişimleri sonucunda ihraç edilen bu sukuk, dünyadaki CNY cinsinden gerçekleştirilen ilk “Emas Sukuku” olma özelliğini taşımaktadır. Emas ya da altın sukuk, Malezya menşeli yabancı

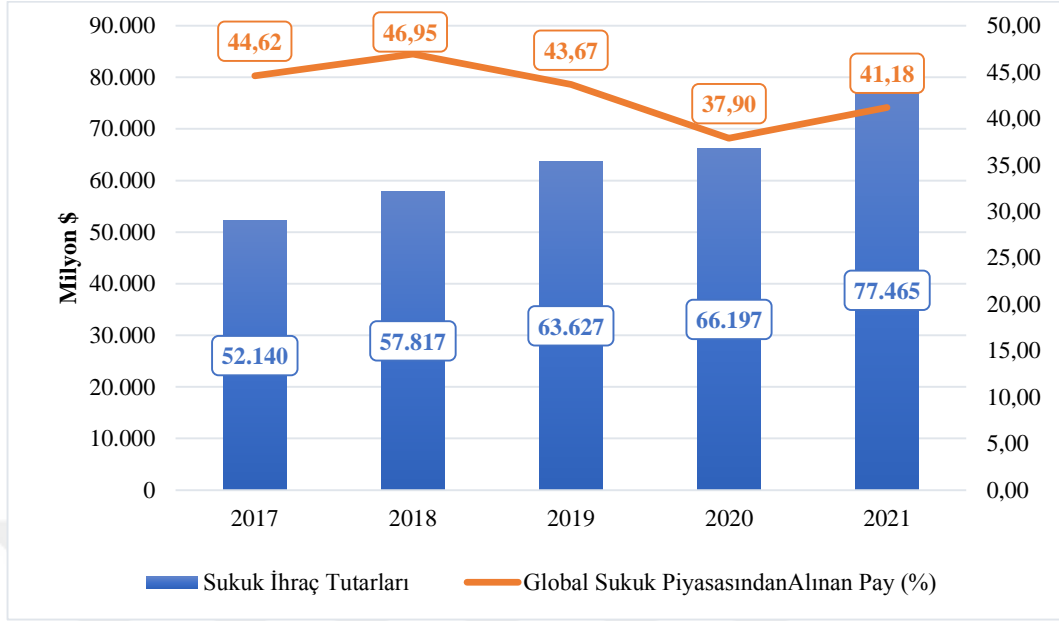
para cinsinden ihracı gerçekleştirilen sukukları ifade etmektedir (Khazanah Nasional (2011), 10.07.2022).

Malezya'daki sukuk uygulamalarındaki önemli bir gelişme ise; doğal kaynakları ve çevreyi korumak, sera gazı emisyonunu düşürmek, yenilenebilir enerji kullanımını artırmak ve enerji kullanımını azaltmak gibi birtakım amaçların gerçekleştirilmesini hedefleyen yatırım projelerinin finansmanında kullanılmak üzere ihraç edilen ve SRI Sukuk olarak ifade edilen menkul kıymetlerle ilgili taslak hazırlanmasıdır (Güçlü ve Kılıç, 2019: 288-289). 2014 yılında SC tarafından çıkarılan Sürdürülebilir ve Sorumlu Yatırım (SRI) Sukuk Taslağı'ndan sonra 2015 yılında Khazanah Nasional Berhad tarafından dünyadaki ilk MYR cinsinden sürdürülebilir ve sorumlu yatırım sukuku ihraç edilmiştir. 7 yıl vadeli 100 milyon MYR (27,1 milyon \$) tutarında gerçekleşen bu sukuk ihracı Malezya'nın sukuk piyasasındaki ürün çeşitliliğini artırmasında etkili olmuştur (Khazanah Nasional (2015), 10.07.2022).

2017 yılında ise Malezya, ilk "Yeşil Sukuk" ihracını gerçekleştirmiştir. Sürdürülebilir ve Sorumlu Yatırım (SRI) Sukuk Taslağı kapsamında Malezya Menkul Kıymetler Komisyonu tarafından çıkarılan yeşil sukuk, güneş enerjisi santrallerinin inşasının finansmanında kullanılmıştır. Aynı yıl içerisinde 1 milyon MYR ve 2 milyon MYR tutarlarında iki tane daha yeşil sukuk ihracı gerçekleştiren Malezya, sukuk piyasasındaki konumunu güçlendirmeye devam etmiştir (Securities Commission Malaysia, 10.07.2022; Green Finance Platform, 10.07.2022).

Küresel sukuk varlıkları açısından ilk sırada bulunan Malezya, 2021 yılının Nisan ayında ABD doları bazında dünyadaki ilk devlet sürdürülebilirlik sukukunu ihraç etmiştir. "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Sukuk Çerçevesi" kapsamında gerçekleştirilen sukuk ihracından elde edilen kaynaklar Malezya Hükümeti tarafından, temiz ulaşım, yenilenebilir enerji, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve yeşil binalar gibi düşük karbonlu bir ekonomiye geçişi kolaylaştıracak faaliyetlere yönlendirilmiştir (Katılım Bankaları, 2021b: 29).

Şekil 3.1. Malezya'daki Sukuk İhraçlarının Yıllara Göre Gelişimi

Kaynak: IIFM raporlarından elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

2017 ile 2021 yılları arasında Malezya'da gerçekleştirilen sukuk ihraçlarının toplam tutarları ile küresel sukuk piyasasından aldığı pay Şekil 3.1'de gösterilmiştir. Sukuk ihraçları incelenen dönemde sürekli olarak artış göstermiştir. Malezya'da 2017 yılında 52.140 milyon \$'lık sukuk ihracı gerçekleştirilmişken bu tutar 2021 yılında 77.465 milyon \$ seviyesine yükselmiştir. 2021 yılı itibariyle Malezya küresel sukuk ihracının %41,18'ini tek başına gerçekleştirmiştir.

Bu verilere ek olarak Malezya 2001-2021 döneminde toplam 877.410 milyon \$ değerinde 8.575 adet sukuk ihracı gerçekleştirmiştir. Bu tutarlar ilgili dönemde yapılan küresel sukuk ihraçlarının %54,46'sına denk gelmektedir (IIFM, 2022: 83). Bu verilere göre Malezya, son 21 yıllık dönemdeki sukuk ihraçlarının yarısından fazlasını gerçekleştiren ülke olarak sukuk piyasasında lider konumda yer almaktadır. Bu veri de Malezya'nın İslami finans sektöründe dünyada ne kadar önemli konumda olduğunu göstermektedir.

3.2.1.1. Tekâfül (Takaful) Sektörü

Malezya'da tekâfül işlemleri, konvansiyonel sigortacılık işlemlerine ilişkin İslam dininde olan bazı yasaklamalar nedeniyle konvansiyonel sigortadan faydalanamayan Müslüman nüfusun sigorta ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla başlamıştır. 1972 yılında

Malezya Ulusal Fetva Komitesi tarafından belirsizlik (garar), faiz (riba) ve kumar (maysir) unsurlarının varlığı nedeniyle konvansiyonel sigortanın haram olduğu beyan edilmiştir. Bu alandaki eksikliğin giderilmesi amacıyla İslami bir sigorta şirketinin kurulmasının uygulanabilirliği konusunda incelemeler yapmak için 1982 yılında Malezya hükümeti tarafından özel bir komite kurulmuştur. Komitenin çalışmaları neticesinde bulunduğu tavsiyelere istinaden 1984 yılında “Tekâfûl Kanunu 1984” yürürlüğe girmiştir (Sharifuddin etall, 2016: 45). Kanun, tekâfûl faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için sermaye gereklilikleri, kayıt işlemleri ve danışma kurullarının kurulması gibi çeşitli konuları içermektedir. Ayrıca, tekâfûlün İslami doğasına değinmekte ve tekâfûl işleminin İslam hukuku ile uyumlu olması şartını belirtmektedir. Kanun’un 53. Kısımında, tekâfûl şirketlerinin 1958 Malezya Merkez Bankası Kanunu kapsamında kurulan Şeriat Danışma Konseyi’nin tavsiyesini alabileceklerini belirtmektedir. Bunun yanında Tekâfûl Kanunu ile ilgili bir eksiklik, şeriata uymanın ne demek olduğunu açıklamamasıdır. Kanun’da şeriatın ne olduğu veya nasıl uygulanması gerektiği konusunda hiçbir tanım veya açıklama bulunmamaktadır. Kanun, tekâfûl şirketlerine sadece tavsiye aramaları konusunda yönlendirmelerde bulunmakta ancak bu tavsiyeleri de bağlayıcı kabul etmemektedir (Masud, 2011: 1147-1148).

Yasal çerçevesi 1984 Tekâfûl Kanunuyla birlikte oluşturulan tekâfûl sektöründe faaliyet gösteren ilk şirket, 1984 yılında 500 milyon MYR kayıtlı sermaye ile kurulan ve 22 Temmuz 1985 tarihinde sigorta kabulüne başlayan Syarikat Takaful Malaysia Berhad olmuştur. Aile ve Genel olmak üzere iki çeşit tekâfûl hizmeti sunan şirketin toplam aktifleri 2021 yılında 12,7 milyar MYR seviyesinde gerçekleşmiştir (Sharifuddin etall, 2016: 46; Takaful Malaysia, 26.11.2022).

Malezya’da faaliyete geçen ikinci tekâfûl şirketi ise 1994 yılında kurulan MNI Tekaful olmuştur. Tekafûl sektöründe rekabet ortamının oluşmasını sağlayan şirket, 1998 yılında Takaful Nasional ismini almıştır. Şirket günümüzde Maybank bünyesinde Etika Tekâfûl&Etika Sigorta adıyla faaliyet göstermeye devam etmektedir. 1995 yılında ise ASEAN Tekâfûl Grubu’nun sektöre dahil olması ile Malezya tekâfûl sektörü küresel piyasada giderek güçlenmeye başlamıştır (Sürücü, 2018: 90-91).

İslami bankacılık sistemindeki gelişmede ifade edildiği üzere 1997 yılında hem bankacılık ve tekâfûl hem de sermaye piyasası alanında “Şeriat Danışma Konseyi (SAC)”

oluşturulmuştur. Mayıs 1997’de ülkedeki ilk retekâfûl şirketi olma özelliğini taşıyan “Uluslararası ASEAN Retekâfûl” kurulmuştur (BNM, 2004: 6).

Malezya tekâfûl sektöründeki önemli gelişmelerden birisi de sağlam bir tekâfûl yapısı oluşturmak, gerekli durumlarda üyelere tavsiyelerde bulunmak ve ulusal veya uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak sektörün gelişimine katkıda bulunmak gibi amaçlarla 2002 yılında Malezya Tekâfûl Derneği’nin (MTA/Malaysian Takaful Association) kurulması olmuştur (Mohamed, 2013: 121; Fauzi etall., 2016: 73). MTA’nın kurulmasından sonra Malezya’da faaliyete başlayan tekâfûl şirketlerinin sayısı da her geçen gün artış göstermiştir. 2003 yılında Tekâfûl İhlas Berhad ve 2004 yılında Asset Holding’in sektöre giriş yapmalarını takiben 2005 ile 2007 yılları arasında ise 6 şirket daha faaliyete başlamıştır (BNM, 2004: 6; Sharifuddin etall, 2016: 46).

2013 yılında yürürlüğe giren IFSA ile 1984 Tekâfûl Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. IFSA, tekâfûl şirketlerinin aile ve genel tekâfûl işlerini bir arada yerine getiremeyeceklerini sadece seçecekleri bir alan üzerinden işlem yapabilecekleri şartını getirmiştir. Ayrıca halka açık şirket statüsünde faaliyet gösterecek olan tekâfûl şirketlerinin kurulabilmesi için gerekli olan ve 1984 Tekâfûl Kanunu’nda belirlenen 100 milyon MYR sermaye şartının yapılacak faaliyete göre farklılık gösterebileceği ve bu tutarın düzenleyici kurum tarafından belirleneceği de bu kanun kapsamında ele alınmıştır (Iqbal, 2014: 10-12; Othman, 2017: 40-41). Aynı yıl içerisinde tekâfûl şirketlerinin risk profiline uygun bir sermaye yeterlilik seviyesini sahip olduğunu belirlemek amacıyla BNM tarafından, tekâfûl şirketleri için Riske Dayalı Sermaye Çerçevesi (Risk-Based Capital Framework for Takaful Operators/RBC) yayınlanmıştır. RBC Çerçevesi, ulusal ve uluslararası gerçekleştirilecek bütün işler için BNM tarafından lisans verilen retekâfûl şirketleri de dahil olmak üzere tüm tekâfûl şirketleri için bağlayıcılık taşımaktadır (Christopher Lee Ong, 2016: 156).

Malezya’da 2022 yılı itibariyle tekâfûl sektöründe, 15 tanesi tekâfûl şirketi, 3 tanesi de retekâfûl şirketi olmak üzere toplam 18 şirket faaliyet göstermektedir (MTA, 27.05.2022). Faaliyette bulunan tekâfûl ve retekâfûl şirketlerinin listesi Tablo 3.1’de gösterilmiştir.

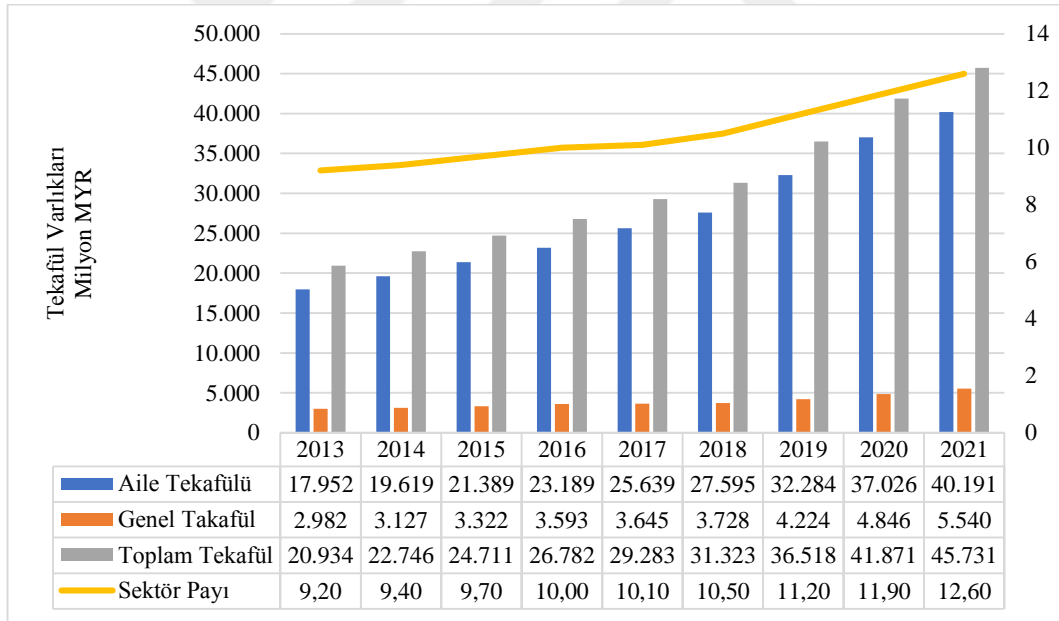
Tablo 3.1. Malezya’da Faaliyet Gösteren Tekâfûl ve Retekâfûl Şirketleri

Sıra	Şirketin İsmi	Sıra	Şirketin İsmi
1	AIA PUBLIC Takaful Bhd.	10	Prudential BSN Takaful Berhad
2	AmMetLife Takaful Berhad	11	Sun Life Malaysia Takaful Berhad
3	Etiqa Family Takaful Berhad	12	Swiss Re Retakaful
4	Etiqa General Takaful Berhad	13	Syarikat Takaful Malaysia Keluarga Berhad
5	FWD Takaful Berhad	14	Syarikat Takaful Malaysia Am Berhad
6	Great Eastern Takaful Berhad	15	Takaful Ikhlas Family Berhad
7	Hong Leong MSIG Takaful Berhad	16	Takaful Ikhlas General Berhad
8	Malaysian Re	17	Zurich Takaful Malaysia Berhad
9	Munich Re Retakaful	18	Zurich General Takaful Malaysia Berhad

Kaynak: Tablo, MTA internet sitesinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tekâfûl sektörünün 2013-2021 yılları arasındaki gelişimine ilişkin veriler ise Şekil 3.2’de yer almaktadır.

Şekil 3.2. Malezya’da Tekâfûl Sektörünün Yıllar İtibariyle Toplam Varlıkları

Kaynak: Şekil, BNM, 2021: 58; BNM, 2020: 54; BNM, 2019: 58; BNM, 2016: 148; BNM, 2013: 156 raporlarından elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3.2’deki verilere göre; Malezya’daki tekâfûl varlıkları 2013 yılında 20.934 milyon MYR düzeyinde iken, bu tutar 2021 yılında 45.731 milyon MYR olarak gerçekleşmiştir. Tekâfûl varlıkları incelenen dönemde %118,45 oranında artış göstermiş ve tekâfûl varlıklarının toplam sigortacılık sektörü içerisindeki payı 3,4 puan artarak

%12,6 seviyesine yükselmiştir. 2021 yılındaki tekâfül varlıklarının %87,89'unu aile tekâfülü, %12,11'ini ise genel tekâfül varlıkları oluşturmaktadır.

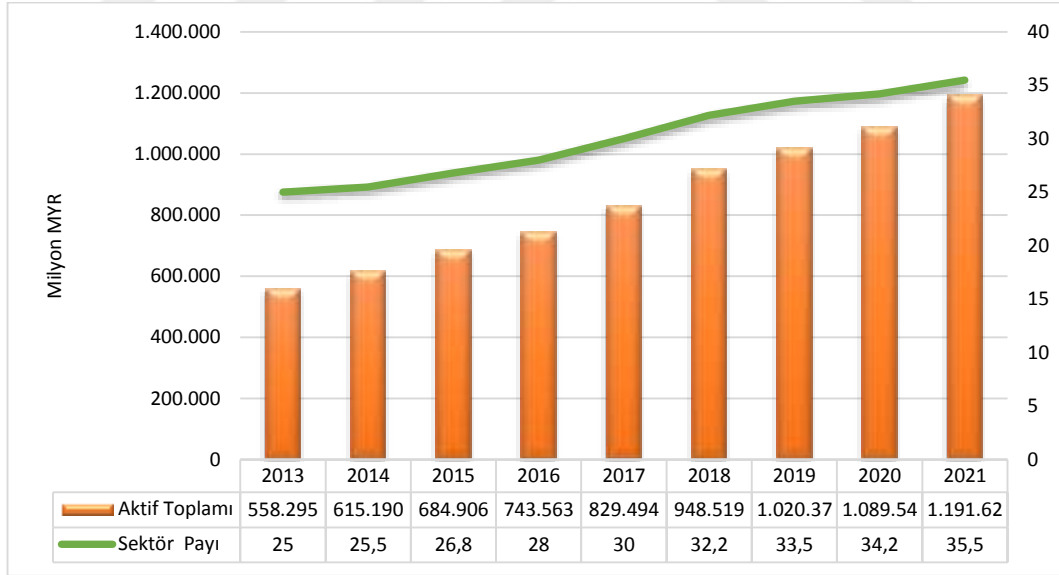
3.3. Malezya'da İslami Bankacılık Sektörünün Finansal Verileri

Bu bölümde Malezya'daki İslami bankacılık sektörünün gelişimi, finansal veriler yardımıyla ele alınmıştır. Bu kapsamda; aktifler, toplanan fonlar, kullanılan krediler, özkaynaklar, kârlılık, şube ve personel sayıları değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. İlgili kalemlere ilişkin veriler; Malezya Merkez Bankası (BNM) internet sitesinde yayınlanan yıllık “Finansal İstikrar ve Ödeme Sistemleri Raporlarından” ve İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB) sitesinde yayınlanan “Malezya İslami Bankacılık Verileri Önizlemesi 2013-2021” raporundan elde edilmiştir.

3.3.1. Aktif Varlıklar

Malezya'daki İslami bankacılık sektörünün 2013 ile 2021 yılları arasındaki aktif varlıklardaki gelişimi Şekil 3.3'te yer almaktadır.

Şekil 3.3. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Toplam Aktiflerin Gelişimi

Kaynak: Şekil, BNM ve IFSB internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

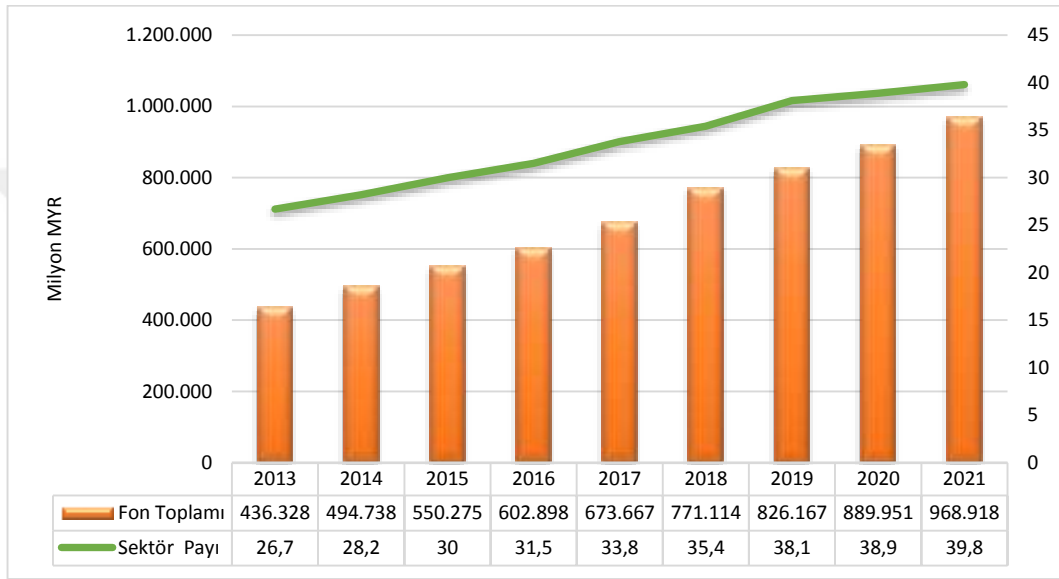
Şekil 3.3 incelendiğinde, 2013 yılından itibaren düzenli bir şekilde artış yaşandığı görülmektedir. Bu artışın her yıl bankacılık sektör ortalamasının üzerinde gerçekleşmesi sonucu, İslami bankacılık sektörünün bankacılık sektöründen aldığı pay da yıllar

itibariyle artmış ve 2013 yılında sahip olunan %25'lik pay, 2021 yılında %36 seviyesine yükselmiştir.

3.3.2. Toplanan Fonlar

Malezya İslami bankacılık sektörünün toplanan fonlardaki gelişimi Şekil 3.4'te gösterilmiştir.

Şekil 3.4. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Toplanan Fonların Gelişimi

Kaynak: Şekil BNM ve IFSB internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3.4 incelendiğinde, aktif varlıkların gelişimi ile benzer bir şekilde incelenen her yıl toplanan fonlarda artış yaşanmış ve bu artış sektör ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak toplanan fonlarda sektörden alınan pay 2013 yılında %26,7 seviyesindeyken 2021 yılında bu oran %39,8'e yükselmiştir.

3.3.3. Kullanılan Krediler

İslami bankalar tarafından kullanılan kredilerin 2013 ile 2021 yılları arasındaki gelişimi şekil 3.5'te yer almaktadır.

Şekil 3.5. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Kullanılan Kredilerin Gelişimi

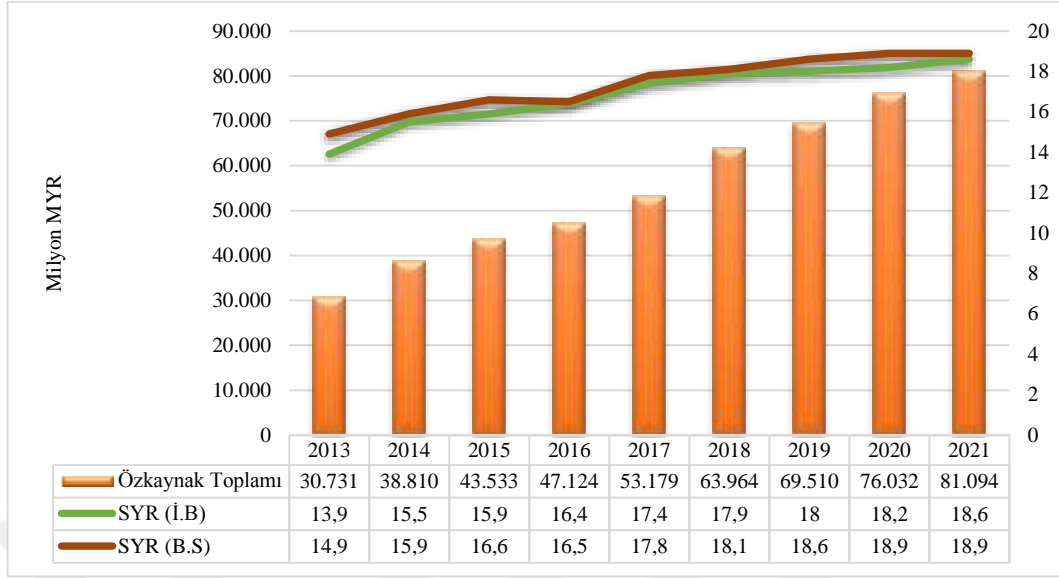
Kaynak: Şekil, BNM ve IFSB internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3.5 incelendiğinde, Malezya'daki İslami bankacılık sektörünün kullanılan kredilerde yaşadığı artış oranlarının, aktif gelişimi ve fon toplamı ile paralel hareket ettiği söylenebilir. Diğer iki kalemdе olduğu gibi kullanılan kredi toplamında da İslami bankacılık sektörü her yıl sektör ortalamasının üzerinde büyüme yaşamış ve toplam kredilerdeki sektör payı 2021 yılında %42,5'e yükselmiştir. Bu oran, incelenen tüm kalemlerdeki en yüksek oran olarak dikkat çekmektedir.

3.3.4. Özkaynaklar

Malezya'da İslami bankacılık sektörünün 2013 ile 2021 yılları arasındaki özkaynak toplamları ve sermaye yeterlilik rasyoları (SYR) Şekil 3.6'da gösterilmiştir.

Şekil 3.6. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Toplam Özkaynakların Gelişimi

Kaynak: Şekil, BNM ve IFSB internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

İlgili yıllarda İslami bankacılık sektörünün özkaynak toplamı, her yıl artış göstermekle birlikte 2019 yılı dışındaki tüm yıllarda bankacılık sektör ortalamasından daha yüksek artış oranlarına sahip olmuştur. Şekil 3.6'da ayrıca bankacılık sistemlerinin SYR verileri de yer almaktadır. Bankaların piyasa araçlarını kullanması sonucu katlandıkları risklerin ölçülmesi ve ölçüm sonucunda hesaplanan değerler doğrultusunda hareket etmelerini sağlayan SYR oranının, Basel II kriterlerine göre %8'in üzerinde olması istenmektedir. 2013 yılından itibaren uygulanmaya başlanan Basel III kriterlerinde ise oranın kademeli olarak her yıl arttığı görülmekle birlikte 2019 yılı itibariyle minimum %10,5 olması istenmektedir (Basel III Monitoring Report, 2019: 105). Malezya'daki bankacılık sisteminin SYR yüzdeleri bütün yıllarda belirtilen oranların üzerinde gerçekleşmiştir.

3.3.5. Dönem Kârı

Şekil 3.7'de Malezya'daki İslami bankacılık sektörünün 2013 ile 2021 yılları arasındaki dönem kârları ile özkaynak kârlılığını gösteren ROE verileri yer almaktadır.

Şekil 3.7. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Dönem Kârının Gelişimi

Kaynak: Şekil, BNM ve IFSB internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

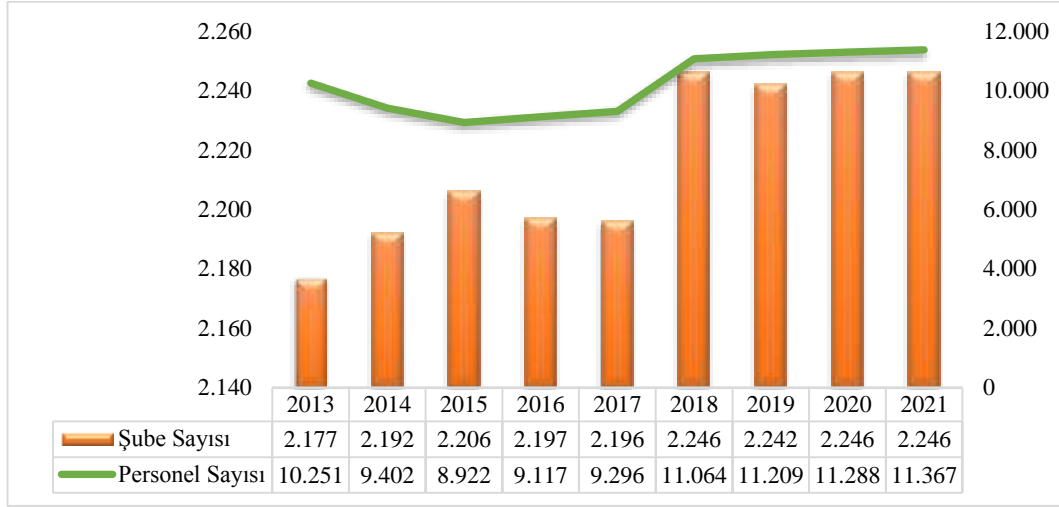
İslami bankacılık sektörünün dönem kârlarında 2015 ve 2020 yıllarında bir önceki yıllara göre azalış yaşanırken diğer yılların tamamında artış yaşanmıştır. Özellikle 2020 yılında İslami bankaların toplam fonları ve kredi kullandırmaları bir önceki yıla göre artış göstermesine rağmen kârlılıkta azalma görülmektedir. Pandemi döneminde bankaların katlandıkları operasyonel maliyetlerdeki artışların bu sonuca etki ettiği ifade edilebilir. Buna rağmen İslami bankalar ilgili dönemde konvansiyonel bankalardan daha iyi performans göstermişlerdir (IFSB, 2021a; RAM, 20.12.2022).

İşletme kaynaklarının verimli kullanılıp kullanılmadığı konusunda bilgi veren özkaynak kârlılık oranının (ROE) yüksek çıkması istenilen bir durumdur. Şekil 3.7'de karşılaştırma yapmak amacıyla hem İslami bankacılık sektörünün hem de Malezya bankacılık sisteminin ROE verileri yer almaktadır. Bu verilere göre, Malezya İslami bankacılık sektörünün tüm yıllarda ROE yüzdesinin bankacılık sistem ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuç bize, İslami bankacılık sektöründe kaynakların daha verimli kullanıldığı konusunda bilgiler sunmaktadır.

3.3.6. Şube ve Personel Sayıları

Malezya İslami bankacılık sektöründe yer alan bankaların şube sayıları ile personel sayıları Şekil 3.8'de gösterilmiştir.

Şekil 3.8. Malezya'daki İslami Bankacılık Sektöründe Şube ve Personel Sayısının Gelişimi

Kaynak: Şekil, BNM ve IFSB internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Verilere göre, şube sayıları 2015 yılına kadar artış göstermekte, 2016 ile 2017 yıllarında azalmakta ve 2018 yılında tekrar artmaktadır. Personel sayıları ise 2014 ile 2015 yıllarında azalmış, 2016 yılından sonra tekrar artış göstermeye başlamıştır. Malezya'daki İslami bankaların 2021 yılındaki personel sayılarına incelenen kaynaklarda ulaşılamamıştır. 2021 yılının karşısında yazan personel sayısı şube sayısının bir önceki yıla göre artış göstermemesi de dikkate alınarak, 2020 yılındaki personel sayısındaki artış oranına göre tahmini olarak belirlenmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE FAİZSİZ BANKACILIK SEKTÖRÜ

Bu bölümde faizsiz bankacılık sektörü, Türkiye’deki gelişimi ve uygulamaları açısından ele alınmıştır. Bu kapsamda Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörünün gelişimi incelendikten sonra faizsiz bankacılık sektöründeki fon toplama ve fon kullandırma yöntemleri açıklanmıştır. Daha sonrasında ise sukuk piyasasının ve tekâfül sisteminin Türkiye’deki gelişimleri incelenmiştir. Son olarak Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörünün finansal verileri kalemler bazında ele alınmıştır. Faizsiz bankacılık faaliyetleri Türkiye’de “Katılım Bankacılığı” adı ile gerçekleştirildiğinden dolayı bu bölümde “faizsiz bankacılık” yerine “katılım bankacılığı” ifadesi kullanılmıştır.

4.1. Türkiye’de Katılım Bankacılığının Gelişim Süreci

1983 yılında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname ile Türkiye’deki faizsiz bankacılık faaliyetlerinin başladığı genel kabul görmekle birlikte 1983 yılından önceki dönemde de faizsiz bankacılık girişimleri gerçekleşmiştir. Bu açıdan çalışmanın bu bölümünde Türkiye’deki katılım bankacılığının gelişim süreci üç dönem altında incelenecektir. Bu dönemler aşağıdaki gibidir:

- 1983 Öncesi Dönem
- 1983-2005 Yılları Arası Dönem
- 2005 Sonrası Dönem

4.1.1. 1983 Öncesi Dönem

Türkiye’de 1970 yılına kadar faizle ilgili meseleler sadece inanç çerçevesinde ele alınmış ve faizin ekonomik açıdan değerlendirilmesine gereken önem verilmemiştir. 1970’li yıllarda özellikle yabancı kaynaklardan yapılan çevirilerle hazırlanan teorik çalışmalar ve ortaya konulan pratik uygulamalar faizsiz sistemin Türkiye’de gelişmesinde etkili olmuştur (Tuhan, 2014: 28). 1974 yılında kurulan İslam Kalkınma Bankası’nın (IsDB) kurucu üyeleri arasında yer alması sonrası Türkiye’de faizsiz finans alanındaki ilk atılım 1975 yılında çıkarılan 13 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası AŞ’nin (DESİYAB) kurulması olmuştur. Kâr-zarar ortaklığı ilkesi

doğrultusunda kredi vermek amacıyla faaliyet göstermeye başlayan DESİYAB'ın yönetim kuruluna bankanın faaliyetlerini faizli ya da faizsiz gerçekleştirmesi konusunda tercih yetkisi ile verilmiştir. Fakat şube açma ve mevduat toplama yetkileri verilmeyen banka bu uygulamalar sonucunda sadece proje değerlendiren bir ofis yapısına bürünmüştür. 1978 yılında ise DESİYAB yönetim kurulu bankanın, faaliyetlerini yerine getirme aşamasında faizli enstrümanlardan yararlanılması yönünde karar almıştır. Bu gelişme sonrası faizsiz banka hüviyetinden uzaklaşan bankanın ismi 1988 yılında adı Türkiye Kalkınma Bankası olarak değiştirilmiştir. Banka, 2018 yılından itibaren faaliyetlerini Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası (TKYB) adıyla sürdürmektedir (Coşkun, 2008: 22; Yurttadur ve Demirbaş, 2017: 93; TKYB, 10.09.2022).

4.1.2. 1983-2005 Yılları Arası Dönem

Türkiye’de gerçek anlamda faizsiz bankacılığın kurumsal ve işlevsel olarak temeli, 16.12.1983 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile atılmıştır. Bu kararname ile Türkiye’de “Özel Finans Kurumu” (ÖFK) adı altında faizsiz işlem yapma prensibine sahip olan kuruluşların kurulmasına imkân tanınmıştır. Bu sayede faiz hassasiyetine sahip olan ve parasını konvansiyonel ticari bankalarda değerlendirmek istemeyen, kamuoyunda “yeşil sermaye” adı ile anılan kesimin “yastık altında” tuttuğu parasını ekonomiye kazandırmak amaçlanmıştır. Bu tarihten sonra ilki 1985’te “Albaraka Türk Özel Finans Kurumu” olmak üzere toplam altı tane özel finans kurumu faaliyete başlamıştır. Özel finans kurumlarının isimleri ve kuruluş tarihleri Tablo 4.1’de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. Özel Finans Kurumlarının Kuruluş Yılları

Özel Finans Kurumları	Kuruluş Yılları
Al Baraka Türk Özel Finans Kurumu A.Ş.	1985
Faysal Finans Kurumu A.Ş.	1985
Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu A.Ş.	1989
Anadolu Finans Kurumu A.Ş.	1991
İhlas Finans Kurumu A.Ş.	1995
Asya Finans Kurumu A.Ş.	1996

Kaynak: Tablo, TKKB internet sitesinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

1999 yılına gelindiğinde bu kurumlarda tarihi bir yasal değişim süreci yaşanarak 4491 sayılı “4389 sayılı Bankalar Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun” ile ÖFK’ların Bankalar Kanunu kapsamına alınmasına karar verilmiştir. Böylece ÖFK’lar

ilk defa bir kanuna tabi olmuş ve BDDK kapsamına alınmışlardır (Sürücü, 2018: 102; TKBB, 29.12.2020).

2000 yılının sonlarında finans sektöründe ortaya çıkan ekonomik krizden, ÖFK'lar arasında yer alan "İhlas Finans Kurumu (İFK)" olumsuz yönde etkilenmiştir. Takip eden 2001 yılında ise BDDK'nın almış olduğu 171 sayılı karar ile İFK'nın faaliyet izni kaldırılmış ve TMSF'ye devredilmesine karar verilmiştir (İhlas Finans, 2012: 2).

İFK'nın tasfiye edilmesi, toplumun özel finans kurumlarına bakışını olumsuz etkilemiştir. Bu durumu pozitifçe çevirmek amacıyla 2001 yılında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bunların başında, özel finans kurumlarını bir çatı altında toplamayı amaçlayan "Özel Finans Kurumları Birliği"nin (ÖFKB) kurulması gelmektedir. Bir başka gelişme olarak, mevduat sahiplerinin güvenini tesis etmek amacıyla ÖFKB bünyesinde "Güvence Fonu" oluşturulmuştur. Bu fon ile özel cari hesaplar ve katılma hesaplarında bulunan tutarlar "Güvence Fonu Yönetmeliği" kapsamında belirtilen kapsam ve şartlar dahilinde sigorta edilmiştir (Altaylı, 2019: 30; Yurttadur ve Demirbaş, 2017: 94).

2001 yılındaki gelişmelerden bir tanesi de Faisal Finans Kurumu'nun el değiştirmesidir. Kurumun sermayesi 50 trilyon liraya yükseltilmiş ve sermaye yapısındaki yaklaşık %99'luk paya Ülker Grubu sahip olmuştur. Bu gelişmenin ardından kurumun ismi Family Finans Kurumu olarak değiştirilmiştir.

4.1.3. 2005 Sonrası Dönem

Özel finans kurumlarının küresel finans sistemine entegrasyonunu sağlamak amacıyla 19.10.2005 tarihinde kabul edilen ve 01.11.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile ÖFK'ların isimleri "Katılım Bankası", Özel Finans Kurumları Birliği'nin ismi de "Türkiye Katılım Bankaları Birliği" (TKBB) olarak değiştirilmiştir (TKBB, 29.12.2020). Ayrıca, katılım bankalarında yer alan mevduatlar TMSF kapsamında güvence altına alınmış olup, kanunun geçici 18'inci maddesi ile ÖFKB bünyesinde bulunan "Güvence Fonu" tutarları da TMSF'ye aktarılmıştır.

Söz konusu terminolojik değişikliklerden sonra özel finans kurumlarından Family Finans Kurumu ile Anadolu Finans Kurumu, 30.12.2005 tarihinde birleşme yoluna gitmişler ve "Türkiye Finans Katılım Bankası" ismini almışlardır. Böylece 2005 yılında Türkiye'de; "Albaraka Türk Katılım Bankası", "Asya Finans Katılım Bankası", "Kuveyt

Türk Katılım Bankası” ve “Türkiye Finans Katılım Bankası” olmak üzere dört katılım bankası faaliyet göstermeye devam etmişlerdir.

Faizsiz bankacılığın gelişimi ile katılım bankalarının şube sayıları artış göstermiş ve buna bağlı olarak nitelikli eleman ihtiyacı da artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 2011 yılından itibaren üniversitelerde faizsiz bankacılık dersleri hem lisans hem de lisans üstü eğitim düzeylerinde verilmeye başlanmıştır (TKBB, 2011: 42).

2012 yılında Hazine Müsteşarlığı tarafından kamu kira sertifikalarının ihraç edilmesi ile hükümet tarafından faizsiz finansal işlemler ilk olarak desteklenmiştir. 2013 yılında BDDK ve TKBB ortak organizasyonunda; TCMB, SPK ve BİST gibi finansal sektörün düzenleyici ve denetleyici kurumları ile katılım bankaları, üniversiteler ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) katılımıyla “Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştayı” düzenlenmiştir. 21-23 Aralık 2013 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen çalıştayın sonunda çıkarılan raporda Türkiye'deki faizsiz finans sisteminde yer alan sorunlardan en önemlileri dört başlıkta özetlenmiştir. Bu sorunlar (Çalıştay Raporu, 2014: 93):

- Faizsiz finans sistemine yönelik algının başarılı bir şekilde yönetilememesi,
- Faizsiz finans sisteminin felsefesine hâkim nitelikli işgücünün eksik olması,
- Faizsiz finans alanında kullanılan ürünler ve hizmetlerin yeterince çeşitli olmaması ve faizsiz finans piyasalarının yeterli düzeyde gelişmemiş olması,
- Faizsiz finans sisteminin kurumsal ve hukuki altyapılarının tam anlamıyla oluşturulamamasıdır.

Sonuç bildiğesinde ayrıca, bu sorunların aşılması amacıyla alınması gerekli olan önlemler başlıklar halinde belirtilmiştir. 2014 yılında ise Kalkınma Bakanlığı tarafından “İstanbul Uluslararası Finans Merkezi (İFM) Programı Eylem Planı” başlığı altında hazırlanan “Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)” kapsamında; İstanbul'un dünyadaki en iyi 25 küresel finans merkezinden birisi olması, finansal gelişmişlik bakımından Türkiye'nin en iyi 30 ülke içine dâhil olması ve Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içerisinde finansal hizmetler sektörünün payının %6'ya yükseltilmesi hedefleri ele alınmıştır (Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, 2015: 1).

2014 yılında ayrıca faizsiz bankacılık alanında devlet desteği gerçekleşmiş ve 15.10.2014 tarihinde 675 milyon TL sermaye ile Ziraat Katılım Bankası kurulmuştur.

Türkiye'deki ilk kamu katılım bankası olma özelliğini taşıyan banka, 14.05.2015 tarihi itibarıyla faaliyete başlamıştır (Ziraat Katılım, 12.06.2021). 2015 yılında yaşanan önemli gelişmelerden birisi de BDDK tarafından alınan karar ile 04.02.2015 tarihinde Bank Asya yönetiminin TMSF'ye geçmesi olmuştur (TKBB, 2014: 58).

2015 yılı mart ayında katılım bankacılığının on yıllık planlamasının yapıldığı “Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025” yayınlanmıştır. Bu planlama kapsamında katılım bankacılığının sektördeki payının 2025 yılına kadar %15'e yükseltilmesi hedeflenmiş ve bu kapsamda aktif toplamının 300 milyar \$, katılım fonlarının ise 181 milyar \$ seviyesine ulaşması öngörülmüştür. Ayrıca BDDK tarafından belirlenen sermaye yeterlilik rasyosu hedefine ulaşılması için de 2025 yılına kadar belirli dönemlerde sermaye artışı yapılarak 30 milyar \$ özsermayeye ulaşılması gerekliliği belirtilmiştir. Belirlenen bu hedeflere ulaşılabilmesi amacıyla gerçekleştirilecek eylemler, yayınlanan strateji belgesinde beş ana hedef altında planlanmıştır. Bu hedefler: sektör stratejileri doğrultusunda paydaşların görev ve sorumluluklarının belirlenmesi; katılım bankacılığında kullanılan ürün çeşitliliğinin artırılması ile ürünlerin etkinliğinin yükseltilmesi; katılım bankalarına yönelik ve bankaların bünyesinde danışma kurullarının oluşturulması; katılım bankacılığı alanında eğitim, yetişmiş işgücü kaynağı ve sertifikasyon programları kapsamında bulunan eksikliklerin giderilmesi ve buradaki faaliyetlerin güçlendirilmesi; kurumsal iletişim, katılım bankacılığının toplum nezdindeki algısı ve itibarını yükseltmek için gerekli önlemleri almak ve uygulamaya geçmek olarak sıralanabilir (TKBB, 2015: 7-8).

2015 yılındaki bir başka gelişme ise, 25.06.2015 tarihinde Vakıf Katılım Bankası'nın 805 milyon TL sermaye ile kurulması olmuştur. Banka, 17.02.2016 tarihinde BDDK'dan izin alarak faaliyetlerine başlamıştır. Türkiye'deki ikinci kamu katılım bankası olan Vakıf Katılım Bankası, devlet tarafından katılım bankacılığına verilen desteğin de devam ettiğini göstermiştir (Vakıf Katılım, 12.06.2021). 2015 yılında ayrıca, faizsiz finansal sistemin daha hızlı ve daha sağlıklı büyümesi ve ülkenin uluslararası finans merkezi hedefine katkı sağlanması amacıyla 15.12.2015 tarihinde bir genelge yayınlamış ve bu kapsamda faaliyet göstermek amacıyla “Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuştur (Genelge, 2015/17).

Kamu katılım bankalarının kurulması ile güçlenen sektörde 2016 yılında yaşanan önemli bir gelişme ise Bank Asya'nın faaliyet izninin kaldırılması olmuştur. 29.05.2015 tarihinde TMSF'ye devredilen bankanın, BDDK tarafından 22.07.2016 tarihinde alınan karar neticesinde faaliyet iznine son verilmiş ve hiçbir bankacılık faaliyeti gerçekleştiremeyeceği kararlaştırılmıştır (TMSF, 17.06.2021).

Katılım bankalarının yerine getirdikleri muhasebeleştirme ve finansal raporlama faaliyetlerinde tekdüzeni sağlamak, finansal tabloların uyumlu düzenlenmesine olanak tanımak, ihtiyaç duyulan analizler ve yorumlar için gerekli olan bilgileri standart bir şekilde elde etmek amacıyla BDDK tarafından hazırlanan "Katılım Bankalarının Uygulanacak Tekdüzen Hesap Planı ve İzahnamesi Hakkında Tebliğ" 20.09.2017 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 26.01.2007 yılında yayımlanan aynı isimli Tebliğ'in yerine geçen bu Tebliğ ile katılım bankalarının finansal tablolarında yeknesaklık sağlanmıştır (Resmî Gazete, 2017a).

Katılım bankaları tarafından gerçekleştirilen işlemler arasındaki farklılıkları en aza indirmek ve sektöre duyulan güvenin artırılmasını sağlamak amacıyla kurulması planlanan ve İFM Eylem Planı ile TKBB Strateji Belgesi'nde değinilen "Katılım Bankacılığı Merkezi Danışma Kurulu" ile ilgili ilk adım 2018 yılında atılmıştır. BDDK'nın 22.02.2018 tarih ve 7736 sayılı kararına dayanarak, katılım bankacılığı ile ilgili meslek ilke ve standartlarını belirlemek amacıyla TKBB tarafından ortaya konulan "Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ"; TKBB yönetim kurulu tarafından 02.04.2018 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Sekretarya hizmetleri TKBB tarafından sağlanacak olan ve bağımsız bir yapıda faaliyet gösterecek olan Danışma Kurulu'nun oluşumunda belirli kriterler aranacaktır. Bunlar:

- Danışma Kurulu, TKBB'nin önerisi ve BDDK'nın olumlu görüşü ile beş yıl süre ile seçilecek beş üyeden oluşacaktır.
- Seçilecek üyelerden üç tanesinin İslami bilimler alanında doktora yapmış olması, bir tanesinin Diyanet İşleri Yüksek Kurulu üyeleri arasından seçilmesi, bir tanesinin de iktisadi bilimler alanında lisans veya lisansüstü diplomaya sahip olması ve katılım bankacılığı alanında en az yedi yıllık yönetici deneyimine sahip olması şartı aranacaktır (TKBB, 2017: 56-57).

2018 yılı mayıs ayı itibariyle faaliyetlerine başlayan Merkezi Danışma Kurulu'nun başlıca görevleri ise aşağıdaki gibidir:

- Katılım bankacılığı alanında yayınlanan uluslararası standartları takip ederek uyulması gereken ilke ve standartları belirlemek,
- Zorunlu hallerde, katılım bankaları arasında ortaya çıkan işleyiş farklılıklarının giderilmesi amacıyla kararlar almak,
- Talep edilmesi halinde, kamu kurum ve kuruluşları ile diğer kuruluşlara faizsiz finans işlemleri genelinde görüş bildirmek,
- Katılım bankalarının yürütmüş oldukları faaliyetlerin, alınmış olan meslek ilke ve standartları ile genel nitelikteki kararlara uygunluğunu incelemek,
- Yönetim Kurulu'nca belirlenen esaslar dahilinde, katılım bankacılığının standartlarının tanıtımını yapmak, eğitim amaçlı programlar düzenlemek, yayınlar yapmak veya bu kapsamda düzenlenen etkinliklere katılmak (TKBB, 2017: 57).

2018 yılında yayımlanan “Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” ile katılım bankalarının uygulamaları ile ilgili bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden en önemlisi; katılım bankalarına “yatırım vekaleti (Wakala)” sözleşmesi ile fon toplama imkânı getirilmiştir. Böylece fon kullandırma yöntemlerinden birisi olarak kullanılan yatırım vekaleti yönteminin uygulama alanı genişletilmiştir (Resmî Gazete, 2018).

Katılım bankacılığı sektörüne devlet desteği 2019 yılında da devam etmiş ve Türkiye Emlak Katılım Bankası üçüncü kamu katılım bankası olarak 26.02.2019 tarihinde BDDK'dan faaliyet izni almıştır. Emlak Katılım Bankası'nın 21.03.2019 tarihinde merkez şubesi ile faaliyetlerine başlaması ile Türkiye'deki katılım bankası sayısı altıya yükselmiştir (Emlak Katılım Bankası, 2019: 7; TKBB, 29.12.2020).

2019 yılında yayımlanan BDDK tarafından hazırlanan “Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ” ile faizsiz bankacılık danışma komitesinin oluşumu ile görev ve yetkileri belirlenmiştir. Ayrıca, faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına uygun olarak faaliyet göstermek üzere kalkınma yatırım bankaları tarafından oluşturulan yapı ve süreçlerin usul ve esasları düzenlenmiştir (Resmî Gazete, 2019b). Böylece kalkınma

ve yatırım bankalarının da faizsizlik prensibine uygun olarak fon kullandırabilmesine imkân tanınmıştır.

2019 yılı sonunda ortaya çıkan Covid-19 salgını ile ülkelerdeki sağlık sistemlerinin yanında ekonomilerde bu durumdan olumsuz etkilenmişlerdir. Tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de salgının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak ve zararı en aza indirmek amacıyla hükümet tarafından 2020 yılı mart ayından itibaren ekonomik destek paketleri açıklanmıştır. Ayrıca salgının, finansal piyasanın temel taşı olan bankalar üzerindeki operasyonel ve finansal yükünü en aza indirmek ve bankaların finansal durumlarını korumak amacıyla çeşitli yönetim önlemleri alınmıştır (TKBB, 2019: 56).

Tüm bu alınan tedbirler ve katılım bankalarının gerçekleştirdikleri uygulamalar neticesinde 2020 yılı sonunda katılım bankacılığı sektöründe %50’nin üzerinde büyüme sağlanmıştır. Bu büyümede özellikle salgının etkisiyle birlikte bireylerin değişen alışkanlıklarına uyum sağlamak için bankaların dijital teknolojilerden faydalanması etkili olmuştur. Katılım bankaları bu süreçte geliştirdikleri yeni ürün ve hizmetler ile müşterilerine şubelere gitmeden işlem yapma kolaylığı sağlamışlar ve böylece daha fazla müşteriye ulaşma imkanına kavuşmuşlardır. Katılım bankalarının bu süreçte kullandıkları yenilikler içerisinde; “mobil bankacılık, internet bankacılığı, kağıtsız bankacılık, kare kod ile para yatırma ve para çekme, ücretsiz bankacılık, yerinde finansman” uygulamaları bulunmaktadır. Covid-19 salgınının hüküm sürdüğü bu süreçte bankacılık alanında gerçekleştirilen en önemli yenilik ise 1 Mayıs 2021 tarihinden itibaren gerçekleştirilen “görüntülü görüşme ile müşteri olma” uygulamasıdır (TKBB, 2020: 69).

Faaliyete başladığı 2018 yılından itibaren gerçekleştirdiği toplantılar ve çalıştaylar ile hazırladığı karar ve standartlar ile çalışmalarına yoğun bir şekilde devam eden TKBB Danışma Kurulu; 2020 yılında da akademiye ve sektör paydaşlarını bir araya getiren otuz üç toplantı gerçekleştirmiş ve katılım bankacılığı sektörüne yönelik sekiz karara imza atmıştır. Bu dönemde "Teverruk" ve "Pay Senedi" ile ilgili standartlar hazırlanmış ve Danışma Kurulu'nun internet sitesinde yayınlanmıştır. Ayrıca “Murâbaha” standardına son hali verilerek TKBB Genel Sekreterliği'ne sunulmuştur (TKBB, 2020: 80).

2015 yılında yayınlanan “Türkiye Katılım Bankaları Strateji Belgesi 2015-2025”in hem bankacılık koşullarındaki değişiklikler hem de Covid-19 salgını sonucu bankacılık sektöründeki müşterilerin davranışlarında ortaya çıkan farklılaşmalar sebebiyle 2021

yılında güncellenmesi ihtiyacı oluşmuştur. Bu amaçla TKBB ve EY Türkiye Danışmanlık Bölümü koordinasyonunda hazırlanan “Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu (2021-2025)” yayınlanmıştır. Bu raporla birlikte 2015 yılından itibaren gerçekleştirilen eylemler analiz edilmiş, eksiklikler belirlenmiş ve koşullara uygun olarak yeni temel odak alanları belirlenmiştir. Bu temel odak alanları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Hedef müşterilerle iletişimi güçlendirmek,
- Faizsiz finans sisteminin çalışma fonksiyonlarını müşterilere detaylı olarak anlatmak,
- Katılım bankacılığı ekosistemi içerisinde yer alan paydaşlarla olan iş birliğini güçlendirilmek
- Müşterilerin taleplerini karşılayacak ürün ve hizmet çeşitliliğini artırmak,
- Katılım bankacılığı sektör çalışanlarının bilinç düzeyini ve farkındalığını artırmak (TKBB, 2021a: 7-9).

2021 yılında katılım bankacılığının gelişiminin desteklenmesi amacıyla yeni yapılar da oluşturulmuştur. 03.02.2021 tarihinde Merkez Bankası'nın katılım bankacılığına ilişkin faaliyetlerinin etkinliğini artırmak, sektörün gelişimini ve finansal istikrarını sağlamak ve bu alanda uluslararası kuruluşlarla daha etkin ilişkiler kurmak amacıyla TCMB bünyesinde “Katılım Bankacılığı Müdürlüğü” kurulmuştur (TCMB, 19.06.2021). 06.02.2021 tarihinde ise Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi (CBFO) bünyesinde “Katılım Finans Dairesi Başkanlığı” kurulmuştur. Faizsiz finans alanında kamu, özel sektör, üniversiteler ve STK'ların iş birliğini güçlendirmek ve koordinasyonunu sağlamak amacıyla kurulan Katılım Finans Dairesi'nin, faizsiz finans alanında yeni projeler geliştirmek ve farkındalığı artırmak için ulusal/uluslararası faaliyetleri düzenli bir şekilde gerçekleştirmesi ve gerekli durumlarda bu faaliyetleri denetlemesi amaçlanmaktadır (CBFO, 19.06.2021).

2020 yılında küresel olarak etkisini gösteren Covid-19 salgını, ülkeleri çeşitli önlemler almaya ve kısıtlamalar getirmeye yöneltmiştir. Bu kısıtlamalar sosyal ve ekonomik hayatın yanında bankacılık sektörünü de büyük ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde katılım bankacılığındaki en önemli gelişme, Türkiye'nin ilk dijital katılım bankası olarak Hayat Katılım Bankası A.Ş.'nin kurulması olmuştur. BDDK'nın hazırlayarak yürürlüğe koyduğu “Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ile Servis Modeli

Bankacılığı Hakkında Yönetmelik” kapsamında 2022 yılı nisan ayında kuruluş izni alan Hayat Katılım Bankası’nın ardından temmuz ayında Kasa Katılım Bankası A.Ş. ve ağustos ayında ise T.O.M Katılım Bankası A.Ş.’nin kuruluşları BDDK tarafından onaylanmıştır. Bu bankaların hayata geçmesiyle birlikte katılım bankalarının dijital dönüşümüne eklenen farklı uygulamaların olması ve rekabet seviyesinin daha da artması mümkün olacaktır (Şahin ve Kaya, 2022: 137-138; TKBB, 14.09.2022; İslam İktisadı.net, 14.09.2022).

5 Ekim 2022 tarihinde ise Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi koordinasyonu ve ilgili tüm paydaşların katılımıyla hazırlanan “Katılım Finans Strateji Belgesi (2022-2025)”ne ilişkin Cumhurbaşkanlığı Genelgesi Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Katılım finans alanında Türkiye’deki ilk ulusal strateji belgesi olma özelliğini taşıyan “Katılım Finans Strateji Belgesi (KFSB)”, İstanbul Finans Merkezi (İFM) projesinin iki temel ayağından birisi olan katılım finansın, ilke ve prensiplerine uyumlu biçimde faaliyet göstermesi ve finansal sistem içinde hak ettiği yere ulaşması amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye Ekonomi Modeli’ni etkin biçimde destekleyecek bir finansal model oluşturmak vizyonu ile hazırlanan KFSB aşağıda belirtilen beş temel amaç etrafında tasarlanmıştır (Katılım Finans Strateji Belgesi, 2022: 7):

- Kurumsal dönüşümü gerçekleştirmek,
- Destekleyici mekanizmaları tesis etmek,
- Bütüncül fikhî yönetim yapısını oluşturmak,
- Beşerî sermayenin gelişmesini sağlamak,
- Algı, farkındalık ve katılım finans okuryazarlığını iyileştirmek.

4.2. Sukuk (Kira Sertifikaları) Piyasası

Türkiye’de çoğunlukla devlet ya da katılım bankaları aracılığı ile ihraç edilen sukuk işlemleri ilk olarak 1984 yılında çıkarılan 2983 sayılı kanunla gündeme gelmiştir. Hazine Müsteşarlığı’na faizsiz finansman sağlama imkânı tanıyan “Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlanması Hakkındaki Kanun” ile köprü ve otoyol gibi altyapı projelerinin finansmanı için Gelir Ortaklığı Senetleri (GOS) adıyla sukuk ihracı hedeflenmiştir. Bu yöntemde bir ortaklık kurulmamakla birlikte yatırımcıya, yapılacak yatırımın gelirinden belirlenen vadeye oranla pay verilmekteydi. İlk kez 1984 yılında Boğaziçi Köprüsü gelirlerine dayalı olarak ihraç edilen GOS, takip eden 1985 yılında ise

Keban Barajı gelirlerine dayalı olarak Hazine Müsteşarlığı tarafından ihraç edilmiştir. İhraç edildiği ilk yıllarda yoğun ilgi gören GOS uygulaması 1996 yılından itibaren kullanıma sunulmamaktadır (Adıgüzel, 2016: 33).

Bu dönemden sonra çıkarılan Varlığa Dayalı Menkul Kıymet (VDMK) ve Gelir Ortaklığı Senetleri (GOS) gibi enstrümanlar ile faizsiz finans uygulamaları devam ettirmeye çalışılsa bile çok büyük bir gelişme yaşanmamıştır. Türkiye'deki sukuk sektöründeki asıl gelişim ise 2010 yılında çıkarılan ve özel şirketlerin, kira sertifikası ihraç ederek sermaye piyasasından kaynak sağlamalarına imkân tanıyan tebliğ ile gerçekleşmiştir. 1 Nisan 2010 tarihinde yürürlüğe giren 43 sayılı “Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ” sonrasında Türkiye'deki ilk kira sertifikası ihracı da gerçekleşmiştir. 17 Ağustos 2010 tarihinde Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından gerçekleştirilen 100 milyon \$ değerindeki ihraç, %5,25 sabit getiri oranlı olarak 3 yıl vadeli olarak piyasaya arz edilmiştir. Tahvil uygulamasının İslam'a uygun şekli olarak ihracı gerçekleştirilen bu ilk sukuk uygulamasının yatırımcılar tarafından büyük bir ilgi görmesi, yeni ihraçların kısa zaman içerisinde gerçekleşmesine olanak sağlamıştır (Yılmaz, 2014: 92:95). Nitekim ikinci sukuk ihracı aynı banka tarafından 2011 yılında gerçekleştirilmiştir. 350 milyon \$ değerinde, yaklaşık %6 getiri oranlı ve 5 yıl vadeli olarak ihraç edilen bu kira sertifikalarında talebin büyük bir kısmı Arap yatırımcılardan gelmiştir. Türkiye'deki bu ilk sukuk ihraçlarının ikisi de icâre sukuk olarak piyasaya arz edilmiştir (Adıgüzel, 2016: 34).

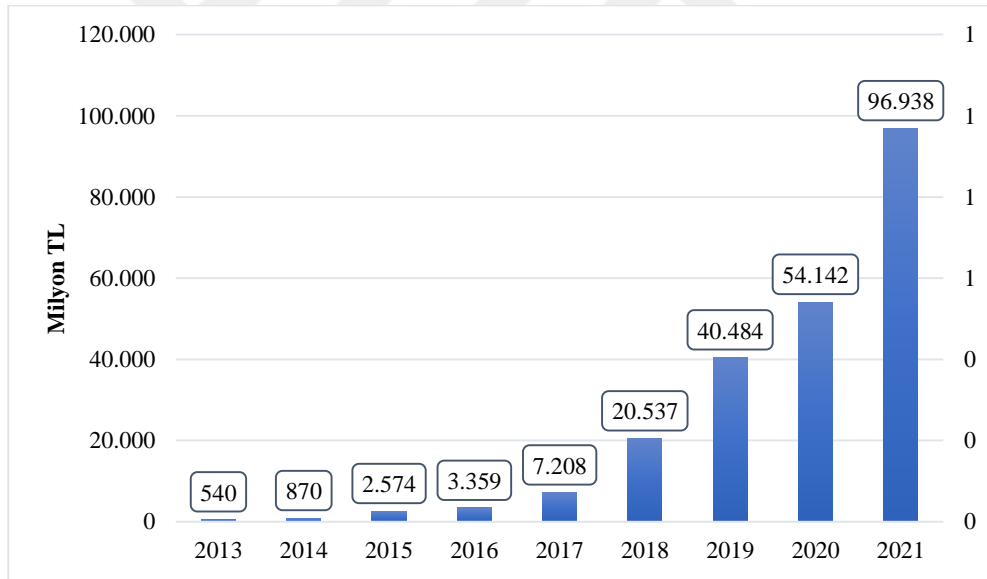
2012 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti Hazine'si tarafından ilk kamu kesimi sukuk ihracı gerçekleştirilmiştir. Hazine bünyesinde bulunan gayrimenkullerin Varlık Kiralama Şirketleri'ne (VKŞ) devredilmesi ve tekrar kiralanması modeline dayanarak uluslararası piyasalarda gerçekleşen 1,5 milyar \$ değerindeki sukuk ihracına 8 milyar \$'lık talep gelmiştir. 6 ayda bir kupon ödemeli ve 5,5 yıl vadeli olarak ihraç edilen kira sertifikalarının %58'i Orta Doğu, %13'ü Avrupa, %12'si Asya, %9'u Türkiye ve %8'i ABD'deki yatırımcılara satılmıştır (Canbaz, 2013: 31-32).

Sürdürülebilir sukuk açısından Türkiye'deki ilk ihraç, 2020 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir yıl vadeli olarak 50 milyon TL tutarında ihraç edilen kira sertifikalarının satışı, nitelikli yabancı yatırımcılara yönelik yapılmıştır (TSKB, 09.04.2022). 2021 yılında ise Kuveyt Türk tarafından Türkiye ve

dünyadaki ilk “Küresel Sürdürülebilir Tier 2 Sermaye Benzeri Sukuk İhracı” gerçekleştirilmiştir. 10 yıl vadeli ve 5. yılın sonunda erken itfa opsiyonu olan 350 milyon ABD doları tutarındaki sürdürülebilir sukuk ihracına 4,3 milyar ABD dolarının üzerinde talep olmuştur. Ayrıca 2021 yılı içinde Emlak Katılım Bankası tarafından Türkiye’deki ilk emek-sermaye ortaklığına dayalı olan 371 gün vadeli ve 52 milyon TL tutarlı yeşil sukuk ihracı da gerçekleştirilmiştir (Katılım Bankaları, 2021: 30-77). 2021 yılında Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası da Türkiye’deki ilk sosyal sukuk ihracında bulunmuştur. İhraç, BM Sürdürülebilir Kalkınma hedefleri doğrultusunda tarım sektöründe kullanılmak üzere 50 milyon TL tutarında gerçekleşmiştir (IIFM, 2022: 129).

2013 ile 2021 yılları arasında katılım bankaları tarafından gerçekleştirilen sukuk ihraçları Şekil 4.1’de gösterilmiştir.

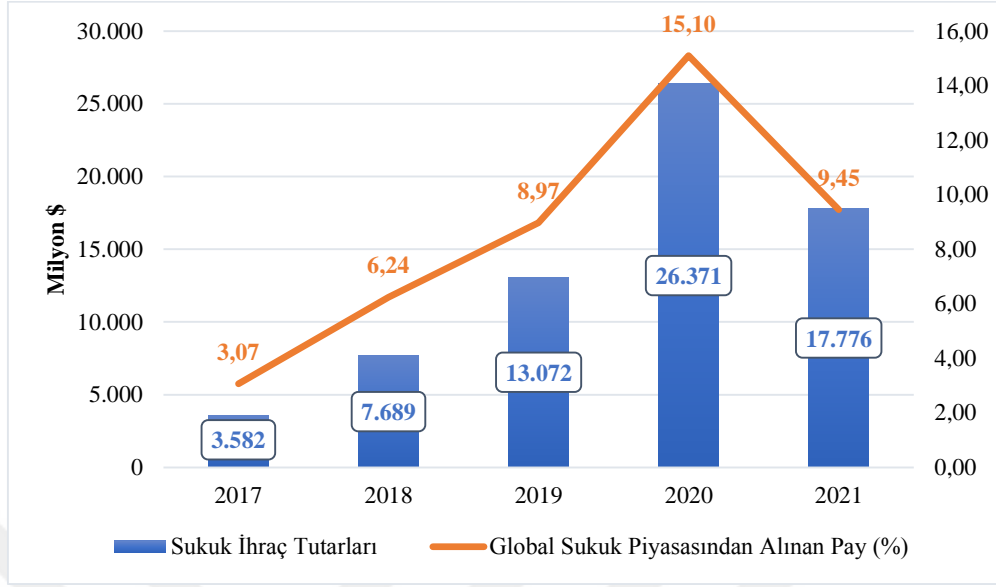
Şekil 4.1. Katılım Bankalarının Sukuk İhraçlarının Yıllara Göre Gelişimi

Kaynak: Katılım Bankaları, 2021: 66.

Sukuk ihraçları 2013 yılından itibaren sürekli olarak artış göstermiştir. Özellikle 2015 yılından itibaren kamu katılım bankalarının da sisteme dahil olması, sukuk ürününe yapılan yatırımların ve sukuk çeşitlerinin artmasıyla birlikte sukuk ihraç tutarlarındaki artış oranı hızlanmıştır. Türkiye’de 2013 yılında 540 milyon TL’lik sukuk ihracı gerçekleştirilmişken bu tutar 2021 yılında 96 milyar 938 milyon TL seviyesine yükselmiştir. Türkiye’nin 2017-2021 yılları arasındaki toplam sukuk ihraçları ve küresel sukuk piyasasından aldığı pay Şekil 4.2’de yer almaktadır.

Şekil 4.2. Türkiye'deki Sukuk İhraçlarının Yıllara Göre Gelişimi (2017-2021)

Kaynak: Şekil, IIFM raporlarından elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'nin 2017-2021 yılları arasındaki toplam sukuk ihraçları ve küresel sukuk piyasasından aldığı pay Şekil 4.2'de yer almaktadır. 2017 yılında Türkiye'de 3.582 milyon \$ tutarında sukuk ihraç edilmişken bu tutar 2021 yılında 17.776 milyon \$ seviyesine yükselmiştir. 2020 yılında Türkiye'deki sukuk ihraç tutarı 26.371 milyon \$ tutar ile incelenen dönemde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin küresel sukuk piyasasındaki payı da %15,10 olmuştur. 2021 yılında ise bir önceki yıla göre sukuk ihraç tutarlarında görülen azalış, Türk lirasının ilgili dönemde değer kaybetmesinden ve verilerin USD olarak yayınlanmasından kaynaklanmaktadır. Yıl sonu MB döviz kurlarına göre ihraç tutarları TL olarak hesaplandığında 2021 yılında bir önceki yıla göre %21'lik artış olduğu görülmektedir.

Türkiye'de 2001-2021 yılları arasında toplam 84.692 milyon \$ tutarında 1.155 adet sukuk ihracı gerçekleşmiştir. Küresel sukuk piyasasından %5,26'lık pay alan Türkiye bu 21 yıllık dönemde Malezya, Suudi Arabistan, Endonezya ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin ardından en yüksek tutarda sukuk ihraç eden beşinci ülke olmuştur (IIFM, 2022: 84).

4.3. Tekâfül (Katılım Sigorta) Sektörü

Türkiye'de, genel olarak katılım sigortacılığı olarak ifade edilen tekâfül sektöründe faaliyet gösteren ilk şirket 2009 yılında kurulan Neova Sigorta olmuştur. Şirket, 2011 yılında ilk kez banka kanalı üzerinden satış gerçekleştirmiş ve 2015 yılında 1.000

acenteye ulaşarak ürünlerini daha etkili pazarlayabilme olanağına sahip olmuştur. 2021 yılından itibaren unvanı Neova Katılım Sigorta olarak değişen şirketin ödenmiş sermayesi 500 milyon TL'ye ulaşmıştır. (Neova Sigorta, 10.07.2022).

2015 yılında Doğa Sigorta katılım sigortacılığı ile ilgili olarak gerekli alt yapı çalışmalarını tamamlamış ve haziran ayından itibaren bu alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Konvansiyonel sigortacılık ürünleri ile katılım sigortacılığı ürünlerini bir arada pencere modeli kapsamında sunan Doğa Sigorta, bu uygulamayı Türkiye'de ilk kez faaliyete geçiren şirket özelliği taşımaktadır (Doğa Sigorta, 10.07.2022). Takip eden dönemde Ziraat Bankası ve Vakıflar Bankası iştirakinde faaliyet gösteren sigorta şirketleri de Doğa Sigorta tarafından uygulanan pencere modeli ile katılım sigortacılığı alanında hizmet sunmaya başlamışlardır (Dilek, 2019: 48).

Katılım sigortacılığı sektörü uzun yıllar boyunca bağımsız yasal bir mevzuata bağlı olmaksızın faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu dönem içerisinde uygulamaların sürdürülebilmesine engel olacak hukuki bir durumla karşılaşılmayan katılım sigortacılığı için atılan ilk yasal adım, Hazine Müsteşarlığı tarafından 2017 yılı eylül ayında hazırlanarak yürürlüğe giren “Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” ile olmuştur (Resmî Gazete, 2017b). Katılım sigortacılığı sisteminin gelişimi, işleyişi ve güvenilirliğinin sağlanması gibi birçok hususun düzenlendiği bu yönetmeliğin yayınlanmasından sonra katılım sigortacılığı sisteminin gelişimine yönelik çalışmalar artmış ve sektöre yeni şirketler giriş yapmaya başlamışlardır (Öner, 2021: 48).

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 2018 yılı katılım sigortacılığının gelişmeye başladığı yıl olarak dikkat çekmiştir. Bu yılda Bereket Sigorta ile Bereket Emeklilik ve Hayat Sigorta olmak üzere iki sigorta şirketi faaliyete başlamıştır. 2019 yılında ise Unico Sigorta, HDI Sigorta ve Groupama Hayat Sigorta şirketleri katılım sigortacılığı alanında faaliyete başlamışlardır. Katılım sigortacılığında faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin sayısı 2020 yılında da artmaya devam etmiş ve sisteme dört yeni şirket giriş yapmıştır. Türkiye Sigorta, Türkiye Hayat ve Emeklilik Sigorta, Bereket Katılım Sigorta ve Bereket Katılım Hayat Sigorta bu dönemde faaliyete başlayan şirketlerdir. Yeni kurulan şirketler ile katılım sigortacılığında faaliyet gösteren şirket sayısı on ikiye yükselmiştir. Bu şirketlerden Neova Sigorta, Katılım Emeklilik ve Hayat Sigorta, Bereket Katılım Sigorta ve Bereket Katılım Hayat Sigorta “tam katılım sigortacılığı sistemine” göre işlemleri

gerçekleştirirken; diğer sekiz sigorta şirketi ise “pencere katılım sigortacılığı sistemine” göre işlem yapmaktadırlar.

Katılım sigortacılığı sisteminde sigorta şirketlerinin haricinde faaliyette bulunan reasürans şirketi de bulunmaktadır. Türk Reasürans A.Ş. çatısı altında 2022 yılı şubat ayında faaliyete başlayan “Türk Katılım Reasürans A.Ş.”, katılım reasüransı alanındaki ilk reasürans şirketi olma özelliğini taşımaktadır. Başlangıçta hayat dışı olmak üzere hayat branşlarında da hizmet vermesi beklenen şirketin sadece yurtiçinde değil yurt dışı piyasalarda da portföyler edinmesi beklenmektedir (Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu, 2021: 9).

Katılım sigorta şirketlerinin 2021 yılına ilişkin prim üretim tutarları ve katılım sigorta sisteminden aldıkları paylar Tablo 4.2’de yer almaktadır.

Tablo 4.2. Katılım Sigorta Şirketlerinin 2021 Yılı Prim Üretim Tutarları

Şirket Adı	Branş	Model	Prim Üretimi	Payı (%)
Neova Sigorta	Hayat Dışı	Tam	2.648.372.639	48,43
Bereket Sigorta	Hayat Dışı	Pencere	2.080.840.319	38,05
Bereket Emeklilik ve Hayat	Hayat Emeklilik	Pencere	303.231.346	5,54
Katılım Emeklilik ve Hayat	Hayat Emeklilik	Tam	166.247.714	3,04
Bereket Katılım Sigorta	Hayat Dışı	Tam	69.813.864	1,28
HDI Sigorta	Hayat Dışı	Pencere	63.780.732	1,17
Türkiye Sigorta	Hayat Dışı	Pencere	63.243.476	1,16
Bereket Katılım Hayat	Hayat	Tam	38.063.271	0,70
Türkiye Hayat ve Emeklilik	Hayat Emeklilik	Pencere	32.488.413	0,59
Doğa Sigorta	Hayat Dışı	Pencere	2.448.801	0,04
Unico Sigorta	Hayat Dışı	Pencere	193.418	0,00
Groupama Hayat	Hayat	Pencere	137.841	0,00
TOPLAM			5.468.861.839	5,19*

*Katılım sigorta prim toplamının, sigorta sektörü içerisindeki payı.

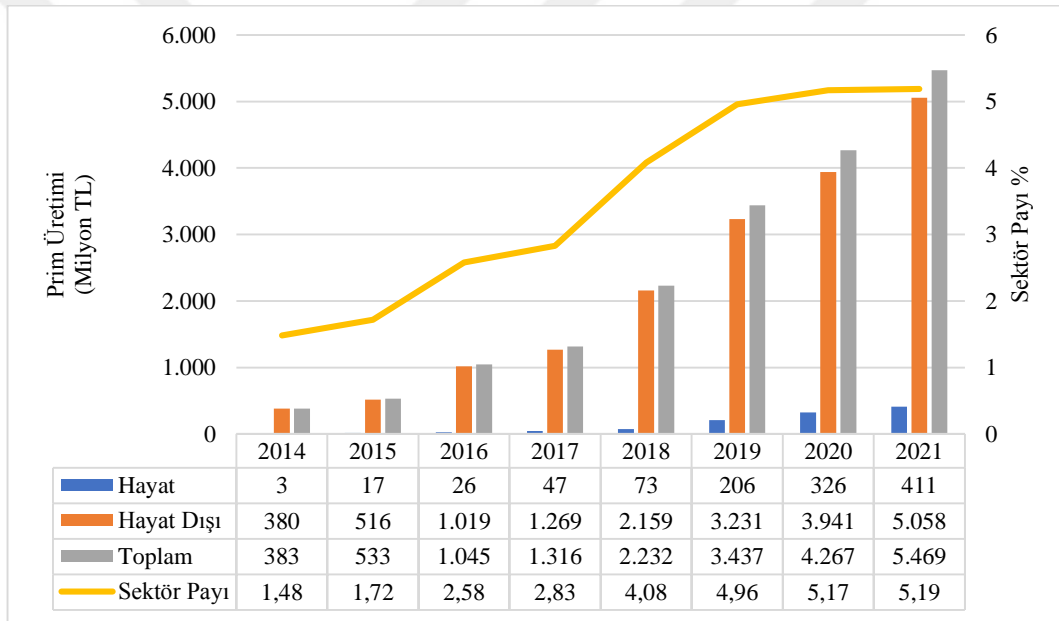
Kaynak: Tablo, Türkiye Sigorta Birliği (TSB) internet sitesinden elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

2021 yılı itibariyle faaliyet gösteren on iki katılım sigorta şirketinin toplam prim üretim tutarı 5.469 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu tutar sigorta sektörünün toplam prim üretiminin yaklaşık %5,2’sini oluşturmaktadır. 2021 yılında katılım sigorta şirketleri

içinde Neova Sigorta A.Ş. yaklaşık 2,6 milyar TL prim üretimi ile ilk sırayı almıştır. Neova sigorta gibi hayat dışı sigorta branşlarında faaliyet gösteren Bereket Sigorta A.Ş. ise 2,1 milyar TL prim üretim ile ikinci sırada yer almıştır. Bu iki şirket, katılım sigortacılığı alanında 2021 yılında üretilen primlerin yaklaşık %86'sını gerçekleştirmiştir. Ayrıca katılım sigortacılığında 2018 yılı itibariyle faaliyete başlayan ve henüz dört yıllık bir geçmişe sahip olan Bereket Sigorta AŞ'nin prim üretiminde elde ettiği başarı, katılım sigortacılığının gelişimi açısından önemlidir.

Katılım sigortacılığında branşlar bazında prim üretiminin 2014 ile 2021 yılları arasındaki gelişimi Şekil 4.3'te gösterilmiştir.

Şekil 4.3. Katılım Sigortacılığında Prim Üretiminin Branşlar Bazında Gelişimi

Kaynak: Şekil, Türkiye Sigorta Birliği (TSB) internet sitesinden elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 4.3 incelendiğinde, 2014 yılından 2021 yılına kadar toplam prim üretimi %1.375 oranında artarak 5.469 milyon TL'ye yükselmiştir. 2021 yılında katılım sigortacılığı sektöründe üretilen primlerin yaklaşık %93'ü hayat dışı (genel tekâful), %7'si ise hayat (aile tekâfulü) branşında gerçekleşmiştir. Katılım sigortacılığının Türkiye sigortacılık sektöründeki payı da 2014 yılından itibaren sürekli artış göstermiştir. 2014 yılında katılım sigortacılığının sektör payı %1,48 iken bu oran 2021 yılında %5,19 olarak gerçekleşmiştir.

2019 yılında Türkiye katılım sigortacılığı sektörü, küresel tekâfül varlıkları içerisinde en hızlı büyüme sağlayan pazar olarak dikkat çekmiştir (IFDI, 2020: 30). 2020 yılı itibariyle ise küresel tekâfül varlıklarının yaklaşık %3,23'üne sahip olan Türkiye, en yüksek tekâfül varlığına sahip altıncı ülke konumundadır (IFDI, 2021: 33-34).

4.4. Türkiye’de Katılım Bankacılığı Sektörünün Finansal Verileri

Bu bölümde katılım bankacılığının, bankacılık sektörü içindeki niceliksel paylarının 2013 ile 2021 yılları arasındaki gelişim süreci istatistikî veriler çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlgili veriler; TKBB internet sitesinde yayınlanan “Sektör Mukayese Raporları” ve BDDK internet sitesinde yayınlanan “Aylık Bankacılık Sektörü Verileri” kaynaklarından elde edilmiştir.

4.4.1. Aktif Varlıklar

Katılım bankalarının aktif varlıklarının 2013 ile 2021 yılları arasındaki gelişimi Şekil 4.4’te gösterilmiştir.

Şekil 4.4. Türkiye’deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Toplam Aktiflerin Gelişimi

Kaynak: Şekil, TKBB ve BDDK internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

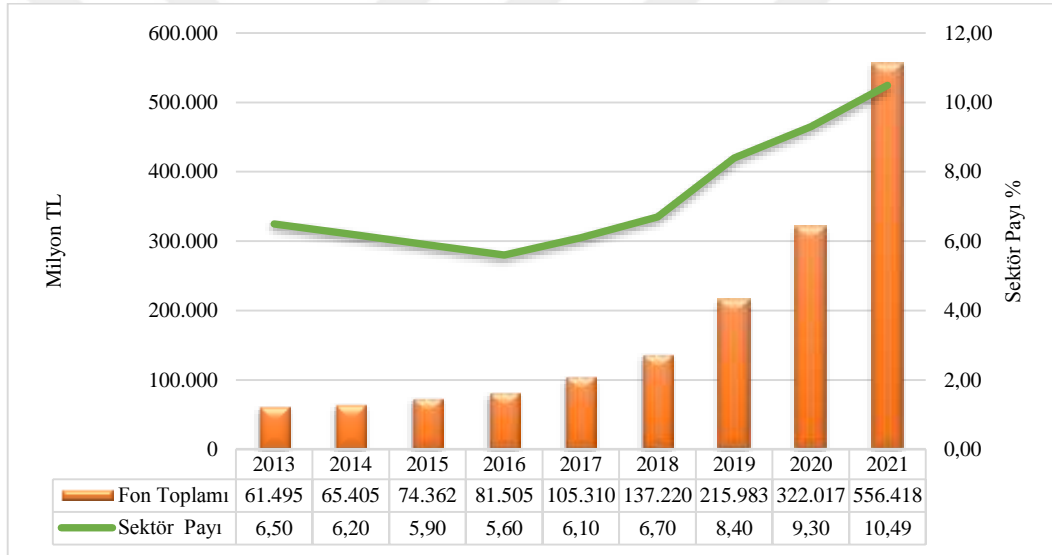
Şekil 4.4’te yer alan verilere göre, katılım bankalarının aktif büyüklükleri her yıl bir önceki yıla göre artış göstermiştir. 2013 yılından itibaren yıllık ortalama büyüme oranı %30,68 olarak gerçekleşmiştir. 2014-2017 yılları arasında bu ortalamanın altında büyüme gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin ise Asya Finans Katılım Bankası AŞ’nin

kapatılma sürecinde yaşananlar olduğu söylenebilir. Yine katılım bankalarının aktif toplamlarının sektördeki payları incelendiğinde 2013 yılında %5,5 paya sahip olunurken, 2014-2017 yıllarında bu oranın düştüğü görülmektedir. 2018 ile 2021 yılları arasında ise bankacılık sektörünün üzerinde bir büyüme gösterilerek sektörden alınan payda artış sağlanmıştır. 2021 yıl sonu itibariyle katılım bankacılığı yaklaşık 717 milyar TL aktif büyüklüğe ulaşarak bankacılık sektöründen aldığı payı %7,78'e yükseltmiştir.

4.4.2. Toplanan Fonlar

Katılım bankalarının toplam fonlarının 2013 ile 2021 yılları arasındaki gelişimi Şekil 4.5'te gösterilmiştir.

Şekil 4.5. Türkiye'deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Toplanan Fonların Gelişimi

Kaynak: Şekil, TKBB ve BDDK internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

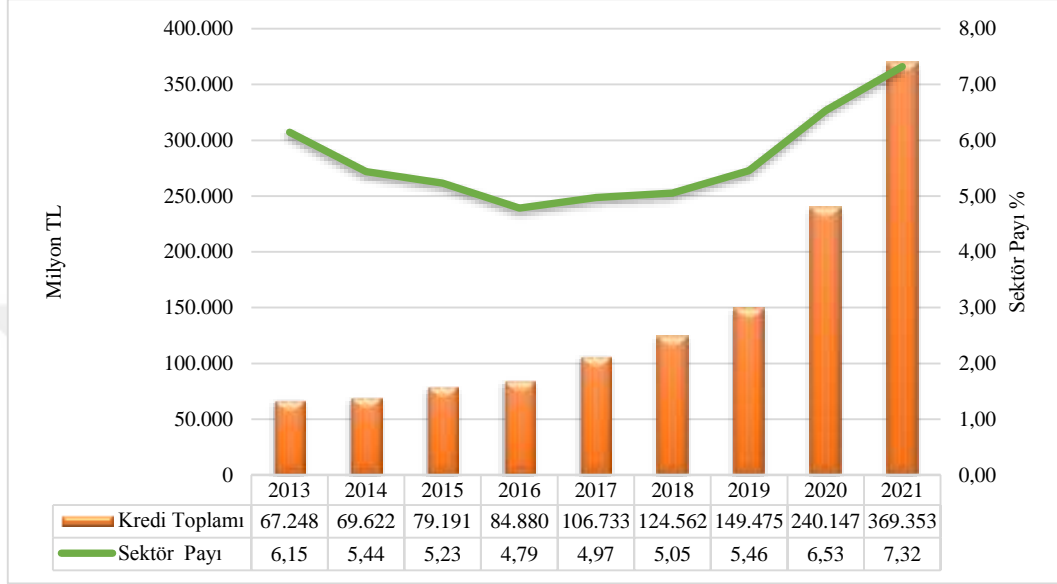
Şekil 4.5 incelendiğinde, 2013 ile 2021 yılları arasında her yıl büyüme yaşandığı görülmektedir. Bunun yanında, 2013 yılı ve 2017 ile 2021 yılları arasında bankacılık sektörünün üzerinde bir büyüme oranına sahip olan katılım bankaları, 2014-2016 yıllarında ise sektör ortalamasının altında büyüme oranına sahip olmuşlardır. 2013 yılında katılım bankalarının toplanan fonlarda sektörden aldığı pay %6,5 iken, bu oran 2021 yılında (2014-2017 yıllarındaki düşük büyüme oranlarına rağmen) en yüksek rakam olan %10,49'a ulaşmıştır. Oranın son 4 yılda bu kadar artmasındaki temel nedenin devlet destekli kurulan katılım bankaları olduğu söylenebilir.

4.4.3. Kullandırılan Krediler

Katılım bankalarının kredi kullandırmalarının 2013 ile 2021 yılları arasındaki gelişimi Şekil 4.6’da gösterilmiştir.

Şekil 4.6. Türkiye’deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Kullandırılan Kredilerin Gelişimi

Kaynak: Şekil, TKBB ve BDDK internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

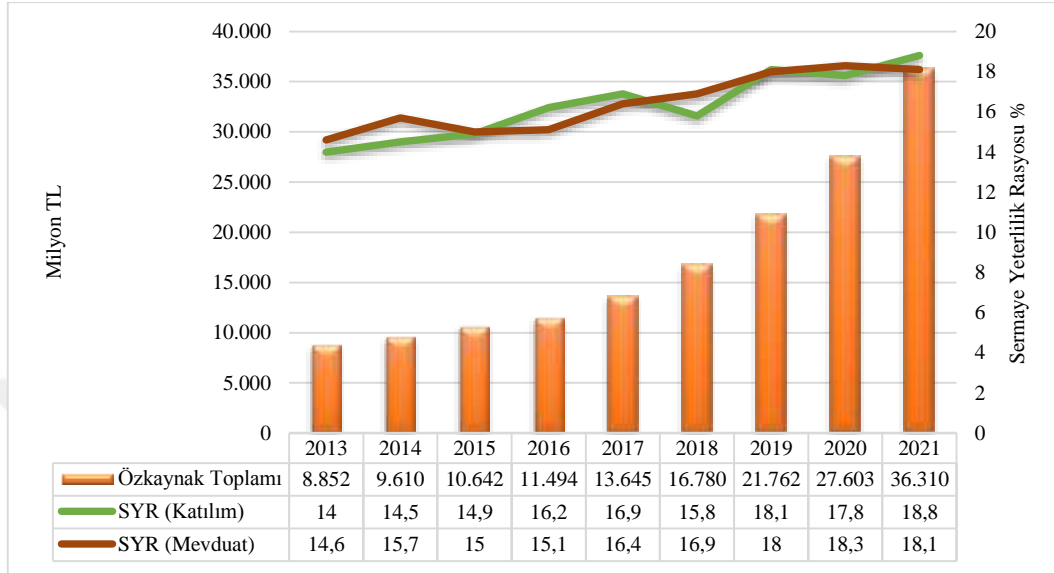
Şekil 4.6’da yer alan kullandırılan fon miktarlarına göre katılım bankaları, 2014 ile 2016 yıllarında sektör ortalamasının altında bir büyüme sağlamışlardır. Özellikle 2016 yılında Bank Asya’nın TMSF’ye devredilmesi sonucu katılım bankalarının sektörden aldığı pay, incelenen yıllardaki en düşük oran olan %4,8’e düşmüştür. Son dört yıldaki artışla birlikte katılım bankalarının topladığı fonların bankacılık sektöründeki payı 2021 yılında incelenen yıllardaki en yüksek oran olan %6,5 seviyesine yükselmiştir.

4.4.4. Özkaynaklar

Şekil 4.7 incelendiğinde, katılım bankalarının özkaynak toplamının 2013 yılından itibaren her yıl arttığı görülmektedir. Bu yıllarda sadece 2014 ve 2016 yıllarında %10’un altında bir büyüme sağlanırken, diğer 7 yılda ise yıllık ortalama %22,89 oranında bir büyüme sağlanmıştır. Konvansiyonel bankalarda ise ilgili dönemdeki artış oranı yıllık ortalama %15,16 olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 12.12.2022). 2021 yıl sonu itibarıyla

katılım bankaları 36,3 milyar TL özkaynak toplamı ile bankacılık sektöründe %5,1'lik paya sahiptir.

Şekil 4.7. Türkiye'deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Toplam Özkaynakların Gelişimi

Kaynak: Şekil TKBB ve BDDK internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

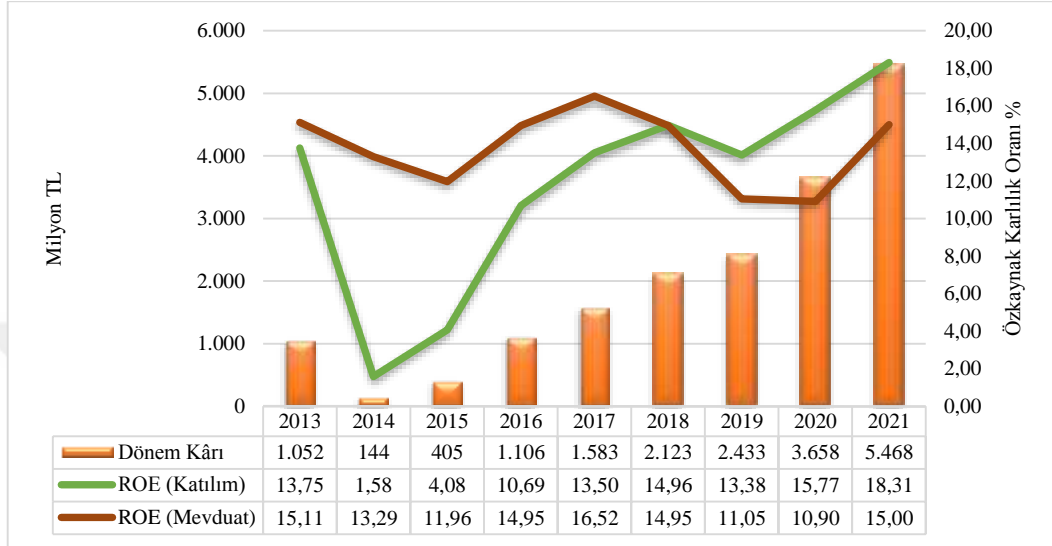
Şekil 4.7'de ayrıca katılım bankaları ile mevduat bankalarının Sermaye Yeterlilik Rasyoları (SYR) ele alınmıştır. Sahip olunan özkaynaklar ile katlanılan riskler arasında bir dengenin sağlanması ve sürdürülmesine dayalı olan sermaye yeterliliği hesaplamaları, bankaların sermaye yapılarının yeterliliği ve gücü ile sistemin işleyişi ve güven inşası için temel koşul olarak sunulmaktadır (Hazar, Babuşçu, Tekindal ve Köksal, 2018). Basel III kriterleri kapsamında en az %8 olması istenen sermaye yeterlilik rasyosunun Türkiye'deki bankalar için ise %12 seviyesinde olması hedeflenmektedir (Avrupa Birliği Bakanlığı Ekonomik ve Mali Politikalar Başkanlığı, 07.01.2021; BDDK, 2010: 12). Katılım ve mevduat bankaları bütün yıllarda bu oranın üzerinde sermaye yeterlilik rasyosuna sahip olmuşlardır.

4.4.5. Dönem Kârı

Katılım bankalarının dönem kârları incelendiğinde (Şekil 4.8), sadece 2014 yılında düşüş yaşandığı bunun dışında her yıl artış olduğu görülmektedir. 2014 yılında ise Bank Asya'nın elde ettiği 813 milyon liralık zarar bu sonucu doğurmaktadır. Bu zarar çıkarıldığında diğer üç katılım bankası bir önceki döneme göre kârlarını %6,46 oranında artırmışlardır. 2015 yılından itibaren dönem kârında düzenli artış sağlayan ve bu 7 yıllık

dönemde kârını yıllık ortalama %78 oranında artıran katılım bankaları, 2021 yıl sonu itibarıyla 5,5 milyar TL kâr elde etmişlerdir. Bu tutar bankacılık sektörünün %5,9'una denk gelmektedir.

Şekil 4.8. Türkiye'deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Dönem Kârının Gelişimi

Kaynak: Şekil, TKBB ve BDDK internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

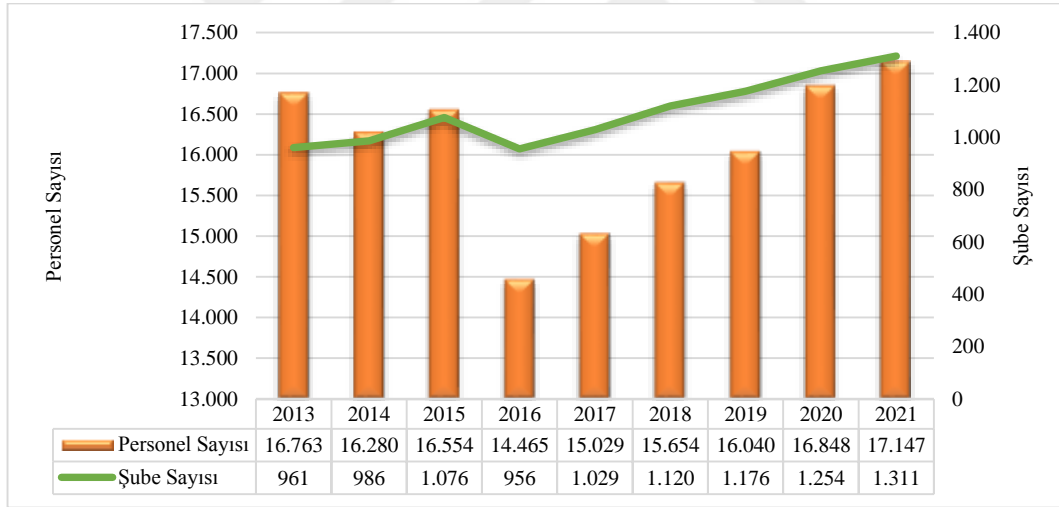
Şekil 4.8'de, dönem kârlarının yanında katılım bankaları ve mevduat bankalarının ortalama özkaynak kârlılıkları incelenmiştir. Ortalama özkaynak kârlılığı rasyosu; dönem kârı veya zararının, ortalama özkaynak tutarına bölünmesi ile hesaplanır. Bu rasyo, bankaların sahip oldukları sermayeyi ne derece kârlı kullandıklarını gösteren ve bankaların kârlılık analizlerinde ele alınan önemli bir kriterdir (Dizgil, 2017: 34). 2014 ve 2015 yıllarındaki anormal durum göz ardı edildiğinde katılım bankaları ve mevduat bankalarının özkaynak kârlılıkları birbirine yakın gerçekleşmiştir. 2018 yılına kadar mevduat bankalarının özkaynak kârlılık oranları katılım bankalarından daha yüksek iken 2018 ile 2021 yılları arasında katılım bankaları daha yüksek özkaynak kârlılık oranlarına sahip olmuşlardır. 2019 yılında ise bankaların kârları artarken özkaynak kârlılıkları bir önceki döneme göre azalış göstermiştir. İlgili yılda kredilerdeki büyümenin zayıf kalması ve artan maliyetler kârlılığı olumsuz etkilemiş ve dönem kârındaki artış oranının özkaynak artış oranından düşük kalmasına neden olmuştur. 2019 yılında katılım bankalarının dönem kârı %14 artarken, bankacılık sektöründe ise %9 kayıp yaşanmıştır (Katılım Bankaları, 2019). Takip eden yıllarda katılım bankalarının kârlarındaki artış

oranları %50 seviyelerinde gerçekleşmiş ve bunun sonucunda 2021 yılında, katılım bankaları 18,31 ile incelenen yıllardaki en yüksek özkaynak kârlılık oranına ulaşmıştır.

4.4.6. Şube ve Personel Sayıları

Şekil 4.9’da ise katılım bankalarının şube ve personel sayılarına yer verilmiştir. Katılım bankalarının şube sayıları incelendiğinde, 2016 yılında bir önceki yıla kıyasla %11,2’lik azalış varken, diğer yıllarda ise sürekli artış olmuştur. En yüksek şube sayısına ise 1.311 adet ile 2021 yılında ulaşılmıştır. Bu durum katılım bankalarının şubeleşmeye ve genişlemeye devam ettiğinin bir göstergesidir. Ayrıca 2019 yılında Türkiye Emlak Katılım Bankası’nın da kurulması ve faaliyetlerine başlaması ile takip eden yıllarda bu rakamın daha da artacağını söylemek mümkündür. Bunun yanında mevduat bankalarının 11.180 adet ile en yüksek şube sayısına sahip olduğu 2014 yılından 2021 yılına kadar 1.458 şube kapattığı göz önünde bulundurulmalıdır (BDDK, 12.12.2022).

Şekil 4.9. Türkiye’deki Katılım Bankacılığı Sektöründe Şube ve Personel Sayısı Gelişimi

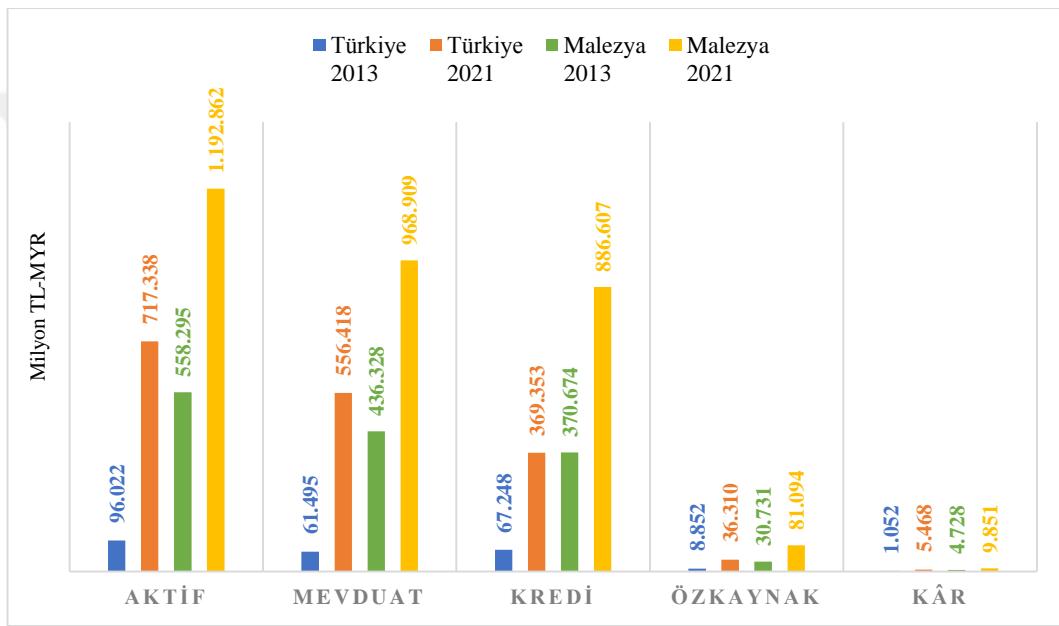
Kaynak: Şekil, TKBB ve BDDK internet sitelerinden elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Katılım bankalarının personel sayıları incelendiğinde ise, 2014 ve 2016 yıllarında azalma yaşanırken kalan yıllarda sürekli bir artış söz konusudur. Katılım bankaları en yüksek personel sayısına 17.147 çalışan ile 2021 yılında ulaşmıştır. Yeni kurulan katılım bankalarının şubeleşmeye gitmesi ile personel sayısının bu rakamın üzerine çıkması mümkündür. Mevduat bankalarında ise 195.584 ile en yüksek çalışan sayısına sahip olunan 2015 yılından 2021 yılına kadar toplam çalışan sayısında 16.162 kişilik azalma yaşanmıştır (BDDK, 12.12.2022).

4.5. Türkiye ve Malezya'daki Faizsiz Bankacılık Sektörüne Ait Finansal Verilerin Karşılaştırılması

Bu kısımda Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörlerine ilişkin ele alınan finansal verilerin gelişim trendleri incelenecektir. Bu amaçla Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörlerinin 2013 ile 2021 yıllarına ait aktif varlıkları, mevduat toplamı, kullanılan kredileri, özkaynakları ve dönem kârları Şekil 4.10'da bir arada gösterilmiştir.

Şekil 4.10. Türkiye ve Malezya'daki Faizsiz Bankacılık Sektörlerine Ait Finansal Veriler

Kaynak: Şekil, TKBB ve IFSB raporlarından elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 4.10 incelendiğinde hem Türkiye hem de Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörlerinin 2013 yılından 2021 yılına incelenen bütün finansal kalemlerde gelişim gösterdiği görülmektedir. Faizsiz bankacılık sektörlerindeki aktif varlıkların gelişimine bakıldığında Türkiye'deki faizsiz bankaların aktif varlıkları incelenen dönemde %647 artış göstererek 96 milyar TL'den 717,3 milyar TL'ye yükselmiştir. Malezya'da ise aktif varlıklar %114 oranında artarak 558,3 milyar MYR'den 1,2 trilyon MYR'ye yükselmiştir. Aktif varlıklar açısından Türkiye'deki faizsiz bankaların Malezya'daki faizsiz bankalara oranla 2013 ile 2021 yılları arasında daha hızlı bir büyüme sağladığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye'de son yıllarda sektöre olan devlet desteğinin artmasının ve kamu kaynaklı faizsiz bankaların sisteme girmiş olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Mevduat toplamında ise Türkiye'deki faizsiz bankaların toplam mevduatı %805 oranında artmış ve 2021 yılında 556,4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Malezya'daki faizsiz bankaların toplam mevduatı ise %74 oranında artarak 2021 yılında 968,9 milyar MYR seviyesine yükselmiştir. Benzer şekilde kullanılan krediler de Türkiye'de %449 oranında Malezya'da ise %139 oranında artış göstermiştir. Mevduat toplamındaki değişimin kullanılan kredilerdeki değişimden çok daha yüksek olması Türkiye'deki faizsiz bankaların topladıkları mevduatı kredi olarak kullandırmada sorun yaşadığı şeklinde ifade edilebilir. Türkiye'deki mevduat bankalarındaki artış oranlarında (Mevduat: %437, Kredi: %342) böyle bir fark oluşmaması da bu ifadeyi desteklemektedir (BDDK, 12.12.2022). Malezya'da ise kullanılan kredilerin incelenen dönemde daha yüksek oranda artış göstermesi Malezya'daki faizsiz bankacılık sektöründe fon kullandırma aşamasında sıkıntı yaşanmadığı olarak yorumlanabilir. Bu sonucun ortaya çıkmasında bir sonraki bölümde detaylı olarak ifade edileceği üzere her iki ülkedeki fon kullandırma yöntemlerindeki çeşitliliğin etkili olduğu söylenebilir. Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektöründe en sık tercih edilen kredi yöntemi murâbahadır ve toplam kredilerin yaklaşık %90'ı bu yöntem ile kullandırılmaktadır (Yatbaz ve Çatıkkaş, 2021, 8; Ülev ve Selçuk, 2018: 10). Diğer yöntemlerin az tercih ediliyor olması ve murâbaha yöntemine yönelik eleştirilerin bulunması (Canbaz, 2020: 249) faizsiz bankaların topladıkları mevduatları krediye dönüştürme aşamasında diğer bankalara oranla daha zayıf kalmalarına sebep olmaktadır.

Faizsiz bankaların özkaynaklarındaki gelişim incelendiğinde ise Türkiye'deki faizsiz bankalar özkaynaklarını %310 oranında artırmış ve 2021 yılında 36,3 milyar TL tutarında özkaynağa sahip olmuştur. Malezya'daki faizsiz bankalar ise 2013 yılına göre %164 oranında artışla 2021 yılında özkaynaklarını 81 milyar MYR seviyesine yükseltmişlerdir. Son olarak faizsiz bankaların dönem kârlarındaki gelişimde de diğer kalemlerle benzer sonuçlar görülmektedir. Türkiye'deki faizsiz bankalar dönem kârlarını %420 oranında artırmışlar ve 2021 yılında 5,5 milyar TL kâr elde etmişlerdir. Malezya'daki faizsiz bankalar ise 2021 yılında 2013 yılına göre %108'lik artış ile 9,9 milyar MYR tutarında kâra sahip olmuşlardır. Faizsiz bankaların hem özkaynaklarındaki hem de kârlarındaki artışlar, faizsiz bankacılık sektörlerinin her iki ülkede de sağlam temeller üzerinde hareket ettiğinin birer göstergesi olarak ifade edilebilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE MALEZYA'DAKİ FAİZSİZ BANKACILIK SEKTÖRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde Türkiye ile Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörlerinin finansal performans ve finansal ürünler açısından karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Finansal performans açısından karşılaştırma iki aşamada ele alınmıştır. Birinci aşamada CAMELS değerlendirme sistemi kapsamında belirlenen 2013 ile 2021 yıllarını kapsayan rasyolar TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiş ve faizsiz bankacılık sektörlerinin finansal performans skorları elde edilmiştir. İkinci aşamada ise ülkelerdeki faizsiz bankaların etkinliklerinin belirlenmesi amacıyla 2013 ile 2021 yıllarına ait banka verileri VZA yöntemi ile analize konu edilmiştir. Bölümün sonunda ise faizsiz bankacılık sektörlerinde uygulanmakta olan finansal ürünlerin karşılaştırılması yapılmıştır.

5.1. Literatür Taraması

Faizsiz bankacılık sektörünün son yıllardaki gelişimi ile bu alanda yapılan yerli ve yabancı çalışmaların sayısında da artış yaşanmıştır. Yapılan çalışmalarda; faizsiz bankacılık sisteminin gelişimi, faizsiz bankalar ile konvansiyonel bankaların karşılaştırılması, farklı ülkelerdeki faizsiz bankaların ve faizsiz bankacılık sistemlerinin karşılaştırılması, faiz oranları ile kâr payı oranları arasındaki nedensellik ilişkisinin ölçülmesi, bankaların performanslarının değerlendirilmesi gibi farklı amaçlarla yapılan çalışmalarla literatürde karşılaşılmaktadır. Çalışmanın kapsamı ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların bazıları aşağıdaki gibidir:

Yudistra (2004) çalışmasında, İslami bankaların istikrarlı ve verimli olup olmadığını ölçmek amacıyla on sekiz İslami bankanın 1997-200 yılları arasındaki verilerini Veri Zarflama Analizi ile ölçmüştür. Yapılan analizler sonucunda, 1998-1999 krizinden sonra İslami bankaların performanslarını artırdıkları görülmüştür. Ayrıca küçük ve orta ölçekli İslami bankaların ölçek ekonomilerinin kötü olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Kaya (2010) yaptığı çalışmada, katılım bankalarının büyümesinin bankacılık sistemine göre etkinlik yönünden durumunu analiz etmek istemiştir. Bu amaç kapsamında

katılım bankalarının 2003-2008 yıllarındaki verileri VZA yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, katılım bankalarının şube sayısı, çalışan sayısı, özkaynak ve fon toplama değerlerini mevduat bankalarına göre daha etkin kullandığını göstermiştir.

Onour and Abdalla (2011) çalışmalarında, Sudan'daki İslami bankaların performanslarını ölçmek için 2007 ile 2008 yılındaki verileri VZA yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda bankaların mülkiyetinin, yönetim ve ölçek etkinliğinin bir kısıtlaması olmadığı, banka büyüklüğünün ise ölçek etkinliği için önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir.

2012 yılındaki çalışmasında Baykara (2012), Türkiye'de finans sektörü içinde gün geçtikçe gelişen ve büyüyen katılım bankalarının etkinlik ve verimliliklerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Katılım bankalarının 2005 ile 2011 yılları arasındaki verileri TOPSIS tekniği ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre; katılım bankalarının aynı anda hem verimli hem de etkin olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca yatırım araçlarını çeşitlendiren katılım bankalarının verimlilik ve etkinlik değerlerinde gözle görülür bir artış sağladıkları da görülmüştür.

Er ve Uysal (2012) çalışmalarında, otuz bankanın (dört tanesi katılım bankası) etkinlik düzeyini ölçmek amacıyla girdi odaklı VZA modelini kullanmışlardır. Analizler neticesinde, CCR modelinde on bir bankanın (iki tanesi katılım bankası); BBC modelinde ise on altı bankanın (üç tanesi katılım bankası) etkin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca analize dahil edilen dönemler itibarıyla toplam etkinlik skorları göz önünde bulundurulduğunda, katılım bankalarının ticari bankalara kıyasla etkinlik derecelerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rozzani and Rahman (2013) yaptıkları çalışmada, Malezya'daki İslami ve konvansiyonel bankaların performanslarını incelemiştir. 2008-2011 yılları arasındaki bankalara ait veriler, CAMELS ve Panel Veri Analizi yöntemleriyle analiz edilmiş ve konvansiyonel ve İslami bankaların performans seviyelerinin birbirleriyle benzer olduğu sonucu elde edilmiştir.

Altun Ada ve Dalkılıç (2014), İslami bankaların ölçek verimliliği ve toplam faktör verimlilik değişimlerini inceledikleri çalışmalarında; Türkiye'den 4, Malezya'dan ise 18 bankanın 2009 ile 2011 yıllarına ait verilerini analize dâhil etmişlerdir. Çalışmada, ölçek verimliliği ölçmek için VZA, toplam faktör verimlilik değişimlerini ölçmek için ise

Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi kullanılmıştır. Analizler sonucunda 2009 yılında Türkiye'deki bankalar, 2010 ve 2011 yıllarında ise Malezya'daki bankalar daha yüksek ölçek verimlilik ortalamalarına sahip olmuşlardır. Ayrıca 2010-2011 döneminde Türkiye'deki bankaların toplam faktör üretkenliklerinde bir önceki döneme göre düşüş; Malezya'da ise üç banka haricindeki diğer bankaların tamamında yükseliş tespit edilmiştir.

Muhammad and Hashim (2015) çalışmalarında, Malezya'daki yerli, yabancı ve İslami bankaların performanslarını analiz etmek için 2008 ile 2012 yılları arasındaki verileri CAMELS ve regresyon teknikleri ile analiz etmiştir. Analizler sonucunda aktif kalitesi, sermaye yeterliliği, likidite ve kârlılığın bankaların performansında olumlu bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Yıldırım (2015) çalışmasında Türkiye'den 4, Malezya'dan ise 13 olmak üzere toplam 17 İslami bankanın etkinlik düzeylerini tespit etmek için VZA ve Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi yöntemlerinden yararlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre hem Türkiye hem de Malezya'daki bankaların yarısının teknik verimlilik değerini karşıladığı yani aktiflerini ve özkaynaklarını verimli kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca analize dâhil edilen İslami bankaların teknik etkinlik değişimi değerlerinin hiçbir dönem 1'in üzerine çıkmadığı, ölçek verimsizliğinin İslami bankaların teknik etkinsizliğinin arkasındaki temel neden olduğu sonuçları da elde edilmiştir.

Yücel, Özdemir ve Önal (2015), Türkiye'deki katılım bankaları ile Malezya'daki İslami bankaların performansını etkileyen faktörleri banka etkinliği açısından inceledikleri çalışmalarında; 2009 ile 2013 yılları arasındaki verileri regresyon ve veri Zarflama Analizi yöntemleri ile analiz etmişlerdir. Analizler neticesinde, Türkiye'deki katılım bankalarında güçlü sermaye yeterliliğinin; Malezya'daki İslami bankalarda ise faaliyetlerdeki etkinlik düzeyinin artırılmasının banka performansının artırılmasında kaldıraç etkisi üstlendiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Esmer ve Bağcı (2016) çalışmalarında, Türkiye bankacılık sektöründe yer alan katılım bankalarının 2005-2014 yılları arasındaki finansal performans ölçümlerini TOPSIS yöntemini kullanarak ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonunda, Bank Asya'nın en yüksek finansal performansa sahip katılım bankası olduğu sonucuna varılmıştır.

Pehlivan (2016) çalışmasında, katılım bankaları ile mevduat bankalarının karşılaştırmasını yapmıştır. Bunun yanında katılım bankalarının bankacılık sektörü içindeki önemini ortaya koymayı da amaçlamıştır. Çalışmada, 2006-2014 yıllarına ilişkin çeşitli büyüklükler (kullandırılan fonlar, toplanan fonlar, aktif toplamı, öz kaynaklar, net kâr, şube ve personel sayısı) ve oranlar (sermaye yeterlilik rasyosu, kârlılık oranları ve gelir-gider oranları) kullanılarak analizler yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, katılım bankalarının bankacılık sektöründen aldıkları payı artırdıkları ve sektörde giderek artan bir öneme sahip oldukları tespit edilmiştir.

Ramlan and Adnan (2016) yaptıkları çalışmada, Malezya'daki İslami ve konvansiyonel bankaların kârlılıklarını araştırmışlardır. Bankaların 2006-2011 yılları arasındaki verileri t-testi, regresyon ve korelasyon yöntemleri ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde, İslami bankaların konvansiyonel bankalardan daha karlı oldukları bulunmuştur. Konvansiyonel bankalar için özkaynak kârlılığının (ROE), İslami bankalar içinse hem özkaynak kârlılığının (ROE) hem de aktif kârlılığın (ROA) kârlılık üzerinde önemli etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Abdullah (2017) çalışmasında, Malezya ve Endonezya'daki İslami bankacılık sektörlerini, mevcut koşullar açısından karşılaştırmıştır. Ülkelerde İslami bankalar tarafından sunulan ürünler, ülkelerdeki mevzuat hükümleri, bankaların özkaynak yapısı gibi değişkenlerin analizi sonucunda, Malezya; yasal çerçeve, varlık artışı ve şeriat hükümeti olmak üzere üç açıdan Endonezya'nın önünde yer almaktayken Endonezya ise; mahkeme yetkisi ve sunulan ürünler açısından daha üstündür.

Aktaş ve Avcı (2017) çalışmalarında; Türkiye, Malezya, İran, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki katılım bankacılığı sektörlerinin 2011-2015 dönemine ilişkin performanslarını karşılaştırmak amacıyla VZA yöntemini kullanmışlardır. Toplanan fonlar, duran varlıklar, özkaynaklar ve personel giderlerinin girdi değişkenleri; kullandırılan fonlar ve diğer getirili aktiflerin ise çıktı değişkenleri olarak kullanıldığı Veri Zarflama Analizi sonucunda, 2011 ile 2015 yıllarının tamamında İran ve Malezya'nın etkin olduğu; Türkiye ve Katar'ın ise etkinlikten uzak olduğu sonucu elde edilmiştir.

Bozdoğan, Ersoy ve Kaygusuz (2018) yaptıkları çalışmalarında, katılım bankalarının finansal performanslarını ölçmek amacıyla, CAMELS değerlendirme

sistemine göre belirlenen rasyoları TOPSIS yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analizde, beş katılım bankasının 2016 yılı son çeyreği ile 2017 yılının dört çeyreğine ilişkin veriler kullanılmış ve bu beş döneme ilişkin bankaların başarı sıralamasının yapılması amaçlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda ilgili dönemde Türkiye Finans Katılım Bankası'nın en yüksek, Ziraat Katılım Bankası'nın ise en düşük finansal performansa sahip bankalar oldukları bulunmuştur.

Emir ve Çizgici Akyüz (2018) çalışmalarında, CAMELS yöntemiyle Türkiye'deki konvansiyonel bankaların performans endekslerinin oluşturulmasını ve değerlendirilmesini amaçlamışlardır. Çalışma kapsamında, faaliyet gösteren yirmi iki mevduat bankasına ilişkin 2003 ile 2016 yılları arasındaki veriler analize dahil edilmiştir. Çalışma sonucunda; özel bankaların piyasa riskine duyarlılık bileşeninde, kamu bankalarının kârlılık ve yönetim kabiliyeti bileşenlerinde, yabancı bankaların ise sermaye yeterliliği, likidite ve aktif kalitesi bileşenlerinde en yüksek performansa sahip oldukları tespit edilmiştir.

Kolukisa (2018) çalışmasında, Ocak 2005 ile Eylül 2015 tarihleri içerisinde faaliyette olan mevduat bankaları ve katılım bankalarının takipteki kredi oranları ile kullandıkları kredilerde uyguladıkları kâr/faiz oranları arasındaki ilişkileri; Granger nedensellik, VAR, korelasyon ve etki-tepki analizleri yardımıyla incelemiştir. Çalışma sonucunda; kâr/faiz oranlarının takipteki kredi oranlarına direkt olarak bir etkisinin olmadığına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca katılım bankalarının daha yüksek oranla kredi kullandırmasının takipteki kredi oranlarına doğrudan etki etmediği sonucu da elde edilmiştir.

Çağırın Kendirli, Kendirli ve Aydın (2019) ise çalışmalarında, üç tanesi katılım bankası olmak üzere toplam on üç bankanın “2005-2008”, “2008-2011” ve “2011-2015” dönemlerindeki finansal performanslarını TOPSIS yöntemi ile analize tabi tutmuşlardır. Analiz sonucunda, “2005-2008” (kriz öncesi) dönemi ve “2011-2015” (kriz sonrası) döneminde kriz sonrası dönemde mevduat bankalarının finansal performanslarının daha iyi olduğu, “2008-2011” (kriz) döneminde ise katılım bankalarının daha iyi performans gösterdiği görülmüştür.

Sucu (2019) yaptığı çalışmasında, katılım bankaları ile ticari bankaların finansal performanslarını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. 2005-2017 dönemindeki

bankacılık sektörüne ve bankalara ilişkin değişkenler ile makroekonomik göstergeler yardımıyla oluşturulan altı model dengeli panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda; mevduat ve katılım bankalarının finansal performansları üzerinde bankacılık sektörünün gelişmişlik düzeyi ile NPL oranının negatif yönlü etkiye sahip olduğu; diğer bağımsız değişkenlerin ise finansal performanslara etkisinin banka türüne göre farklılık göstermediği ortaya konmuştur.

Tetik ve Şahin (2020) ise çalışmalarında katılım bankalarının finansal performanslarını analiz etmek için TOPSIS yöntemini kullanmışlardır. 2011-2019 yıllarına ilişkin veriler analize dâhil edilmiş ve yapılan TOPSIS analizi sonucunda, en iyi finansal performans gösteren banka olarak Türkiye Finans Katılım Bankası bulunmuştur. Finansal performans sıralamasında Albaraka Türk Katılım Bankası ikinci, Kuveyt Türk Katılım Bankası ise üçüncü sırayı almıştır.

Elmas ve Yetim (2021) katılım bankalarının finansal performanslarını uluslararası boyutta analiz ettikleri çalışmalarında; Türkiye, Malezya, Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Kuveyt'teki katılım bankacılığı sektörlerini analize dâhil etmişlerdir. Katılım bankalarına ilişkin 2012 ile 2019 yılları arasındaki finansal rasyolar TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiş ve ülkelerin finansal performans sıralamaları oluşturulmuştur. Analiz sonucunda ülkelerin aktif büyüklükleri ile finansal performansları arasında doğru orantı olduğu, aktif varlıkları yüksek olan ülkelerin finansal performans sıralamasında da üst sıralarda yer aldıkları tespit edilmiştir.

Yukarıda yer verilen çalışmaların dışında faizsiz bankacılık sektörü ile ilgili yapılan çalışmalardan bazıları, detayları ile Tablo 5.1'de gösterilmiştir. Literatürdeki çalışmalarda genel olarak faizsiz bankalar, konvansiyonel bankalar ile karşılaştırılmış veya sadece performans/etkinlik ölçümüne tabi tutulmuştur. Faizsiz bankacılığın gelişimine odaklanmış çalışmalarda Türkiye'deki faizsiz bankacılık sistemi ya tek olarak değerlendirilmiş ya da sadece finansal göstergeler üzerinden farklı ülkelerle karşılaştırmalar yapılarak önerilerde bulunulmuştur. Literatürden farklı olarak bu çalışmada, faizsiz finans sektöründe lider konumdaki ülkelere birisi olan Malezya ile Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörleri iki açıdan karşılaştırılmıştır. İlk olarak finansal performanslar hem TOPSIS hem de Veri Zarflama Analizi yöntemi ile tespit edilmiştir. İkinci olarak ise faizsiz bankacılık sektörlerindeki finansal ürünlerin gelişimi

karşılaştırılmıştır. Yapılacak karşılaştırmalar sonucunda Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektöründeki sorunların ortaya konması ve faizsiz bankacılığın gelişimi için atılması gereken adımların elde edilen bulgular çerçevesinde tespit edilmesi açısından bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tablo 5.1. Faizsiz Bankacılık Sektörü ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Yazar(lar)	Amaç	Bölge	Dönem	Analiz Teknikleri	Araştırma Bulguları
Samad (2004)	Körfez Savaşı sonrası dönemde konvansiyonel bankalar ile katılım bankalarının; likidite, kârlılık ve kredi riski açısından karşılaştırmalı performansını incelemek	Bahreyn	1991 2001	* Student's T Testi	* İslami bankalar ticari bankalara göre daha az kredi riskine maruz kalmaktadır. * İslami bankaların kredi performansları ticari bankalardan üstündür. * Piyasaya yeni giren İslami bankaların ticari bankalar kadar başarılı olduğu görülmüştür.
Haron and Azmi (2005)	Malezya'daki İslami bankaların mevcut pazarlama stratejilerini incelemek	Malezya	2000 2004	* Nicel Analiz	* Yeni kurulan İslami bankalar ve geleneksel bankaların İslami banka departmanlarının, öncü İslami bankadan daha agresif pazarlama hedeflerine sahip olduğu ortaya konmuştur.
Furqani and Mulyany (2009)	İslami bankacılık ile Malezya'nın ekonomik büyümesi arasındaki dinamik etkileşimleri incelemek	Malezya	Ocak-1997 Nisan-2005	* Eşbütünlük Testi * Vektör Hata Modeli	* Uzun vadede, İslami banka ile sabit yatırımlar arasında çift yönlü bir ilişki vardır. * GSYİH'deki artış İslami bankacılığın gelişmesini olumlu yönde etkilemektedir.
Safiullah (2010)	İslami ve konvansiyonel bankaların performanslarını ölçmek	Bangladeş	2004 2008	* T Testi * Hipotez Testleri	* Her iki banka türünün de finansal performansının (ticari gelişmeler, kârlılık, likidite ve ödeme gücü, ekonomi ve topluma bağlılık, verimlilik ve üretkenlik) dikkate değer olduğu tespit edilmiştir.
Cevik and Charap (2011)	Kâr payı oranları ile mevduat faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemek	Malezya Türkiye	Ocak-1997 Ağustos- 2010	* Eşbütünlük Testi * Granger Nedensellik Testi	* Mevduat faiz oranları ile kâr-zarar paylaşımı oranları uzun vadede eşbütünlük sergilemektedir. * Mevduat faizleri, kâr-zarar paylaşım oranlarının Granger nedenidir.
Krasicka and Nowak (2012)	İslami ve konvansiyonel menkul kıymet fiyatlarını ve bunların makro finansal faktörlere tepkilerini karşılaştırmak	Malezya	2006 2010	* Regresyon Analizi	* Konvansiyonel ve İslami tahvillerin getirilerinin, endüstriyel üretim büyümesi ve enflasyon olmak üzere yerel ekonomik faktörlerden kaynaklandığı görülmüştür.

Tablo 5.1. (Devamı) Faizsiz Bankacılık Sektörü ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Yazar(lar)	Amaç	Bölge	Dönem	Analiz Teknikleri	Araştırma Bulguları
Usman and Khan (2012)	İslami ve konvansiyonel bankaların karşılaştırmalı finansal performansını değerlendirmek	Pakistan	2007 2009	* Paired Sample T-Testi	* İslami bankaların konvansiyonel bankalara kıyasla daha yüksek büyüme oranlarına ve karlılığa sahip olduğu gözlemlenmiştir. * İslami bankalar, geleneksel bankalar üzerinde yüksek likidite gücüne sahiptir.
Doğan (2013)	Katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların finansal performanslarını karşılaştırmak.	Türkiye	2005 2011	* T-testi	* Konvansiyonel bankalar, katılım bankalarına göre daha yüksek likidite, ödeme gücü ve sermaye yeterlilik oranlarına sahiptir; risklilikleri ise daha düşüktür.
ITO (2013)	Ticari banka faiz oranları ve İslami getiri oranlarının birlikte hareket ve ilişkisini incelemek	Malezya	16 Mayıs 2005 12 Ocak 2012	* Eşbütünleşme Testi * Granger Nedensellik Testi	* İslami getiri oranları ile geleneksel faiz oranları birlikte hareket etmektedir. * 3, 6 ve 12 aylık vadelerde İslami getiri oranlarından konvansiyonel banka faiz oranlarına doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.
Rahman, Kighir, Oyefeso and Salam (2013)	İslami Bankaların yıllık raporlarının IFSB tarafından belirlenen 50 risk açıklama kalemi açısından değerlendirmek	MENA Bölgesi	2008 2010	* OLS regresyonunu	* MENA bölgesindeki İslami bankalar tarafından riskle ilgili bilgilerin IFSB ifşa kontrol listesine ortalamanın biraz üzerinde bir uyum sağladığı görülmüştür.
Buğan (2015)	Katılım bankalarının kaynaklarını konvansiyonel bankalardan daha verimli kullanıp kullanmadıklarını belirlemek.	Türkiye	2006 2012	* Veri Zarflama Analizi * Malmquist TFV Endeksi	* Katılım bankalarının kaynaklarını konvansiyonel bankalara göre daha verimli kullandıkları tespit edilmiştir.
Ibrahim (2015)	İslami banka ve ticari bankanın finansal performansını karşılaştırmak.	Birleşik Arap Emirlikleri	2002 2006	* Nicel Analiz	* Ticari banka, daha yüksek bir likidite, karlılık, yönetim kapasitesi ve sermaye yapısına sahip olarak fayda sağlamaktadır. * İslami banka ise, hisse göstergelerinin performansı ve genel istikrar açısından daha iyi durumdadır.

Tablo 5.1. (Devamı) Faizsiz Bankacılık Sektörü ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Yazar(lar)	Amaç	Bölge	Dönem	Analiz Teknikleri	Araştırma Bulguları
Toraman, Ata ve Buğan (2015)	Katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların performanslarını karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmek.	Türkiye	2006 2014	* T-testi * Genelleştirilmiş Momentler Metodu	* Konvansiyonel bankaların aktif kârlılıkları katılım bankalarına kıyasla daha yüksektir. * Konvansiyonel bankaları sermaye yeterliliği açısından katılım bankalarına göre daha güçlü bir yapıya sahiptir.
Ahsan (2016)	İslami Bankaların finansal performanslarını analiz etmek	Bangladeş	2007 2014	* CAMEL	* Analize dahil edilen tüm İslami Bankaların bileşik derecelendirme sistemlerinde güçlü konumda oldukları görülmüştür.
Ata, Buğan ve Çiğdem (2016)	Mevduat faiz oranları ile kâr payı oranları arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını tespit etmek.	Türkiye	2004 2014	* Hacker ve Hatemi Nedensellik Testi	* Çift yönlü nedensellik ilişkisi 12 aylık oranlarda, * Mevduat faizi oranlarından kar payı oranlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ise 1, 3 ve 6 aylık oranlarda belirlenmiştir.
Güler (2016)	Katılma fonlarının mevduat fazilerindeki değişimlere duyarlılığını tespit etmek.	Türkiye	Aralık 2005 Şubat 2015	* Korelasyon	* Faiz oranlarındaki değişimler ile TL katılma fonlarındaki değişim arasında çalışma döneminde ters yönlü ve güçlü bir ilişki vardır. * Katılım bankalarının toplam mevduat içindeki payı, faiz oranlarının hızla düştüğü dönemlerde artmaktadır.
Komorowski and Kubiszewska (2016)	Ülkedeki İslami bir bankanın, tüm bankacılık sektörünün ve Batı Balkanlar bölgesindeki bankacılık sektörlerinin mali durumunun karşılaştırmalı analizini yapmak	Bosna Hersek Batı Balkanlar Bölgesi	2010 2014	* CAMELS	* Ülkede faaliyet gösteren tam teşekküllü İslami banka olan Uluslararası Bosna Bankası'nın ilgili dönemde finansal performans açısından, ülkedeki bankacılık sektörüne kıyasla daha istikrarlı olduğu görülmüştür.
Mousa (2016)	Seçilmiş üç İslami bankanın performansını ve sağlamlığını değerlendirmek	Ürdün	2010 2015	* CAMEL	* İslami bankaların yeterli sermayeye sahip olduğu, ekonominin yavaşlamasına ve bölgesel istikrarsızlığın yükselmesine rağmen varlıklarını ve kazanç kabiliyetlerini yükselttiği görülmüştür.

Tablo 5.1. (Devamı) Faizsiz Bankacılık Sektörü ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Yazar(lar)	Amaç	Bölge	Dönem	Analiz Teknikleri	Araştırma Bulguları
Munir and Bustaman (2017)	Bankaların karlılığı üzerindeki değişkenlerin etkisini analiz etmek	Malezya Endonezya	2010 2015	* CAMEL	* Banka karlılığını ölçmek için CAMEL analizinin kullanıldığı görülmüştür. * CAMEL analizi yoluyla banka performansı düşüyorsa, Banka daha iyi bir bankacılık performansı değişiklikleri yapmaya karar vermelidir.
Çetin (2018)	Mevduat bankaları ile katılım bankalarının sağladıkları faydaları karşılaştırmalı olarak analiz etmek ve Türk bankacılık sektörünün piyasa etkinliğini incelemek.	Türkiye	Ocak 2005 Aralık 2015	* Monte Carlo Simülasyonu * Regresyon Analizi	* Mevduat hesaplarında, mevduat bankaları 0,49 puan daha yüksek bir getiri sağlamaktadır. * Konut kredilerinde, mevduat bankaları 0,92 puan daha düşük maliyet ile fon sağlamaktadır. * Ticari kredilerde, mevduat bankaları 0,72 puan daha düşük maliyet ile fon sağlamaktadır.
Gündoğdu (2018)	Katılım bankalarının finansal performanslarını ölçmek.	Türkiye	2010 2017	* Gri İlişki Analizi	* Türkiye Finans Katılım Bankası finansal performans sıralamasında ilk sırada, Albaraka Türk Katılım Bankası ise son sırada yer almıştır. * Albaraka Türk Katılım Bankası'nın finansal performansını, Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım Bankalarının sisteme girişi olumsuz etkilemiştir.
Işık (2018)	İslami bankacılık, ekonomik büyüme ve inovasyon arasındaki ilişkiyi araştırmak.	Bahreyn BAE Kuveyt Katar S. Arabistan	2001 2015	* Panel Veri Analizi * Birim Kök Testi * Eşbütünleşme Testi	* İslami bankacılık fonları ve inovasyonunun, ekonomik büyüme ile olumlu ve önemli ilişkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Salman and Nawaz (2018)	İslami ve geleneksel bankacılık arasındaki kârlılık, verimlilik ve likidite açısından farklılıkları ortaya koymak.	Pakistan	2013 2017	* Oran Analizi * T-testi * Regresyon	* İslami bankaların aktif getirilerinin müşteri güveni üzerindeki etkisi geleneksel bankalara oranla daha fazladır. * İslami bankacılık, faiz yerine varlığa dayalı işlem gerçekleştirdiği için kriz dönemlerinde maruz kalınan risklerden geleneksel bankacılığa göre daha az etkilenmektedir.
Sürücü (2018)	Malezya ve Türkiye'deki İslami finans uygulamalarını karşılaştırmak.	Faizsiz Bankacılık Sektörü	2006-2016	* Nicel Analiz	* Çalışmadan elde edilen sonuç, merkez bankası ve hükümet desteği ile İslami finansın gelişmesi için gerekli kanun ve kurumların oluşturulmasının önemli olduğudur.

5.2. Araştırmanın Önemi, Amacı ve Kapsamı

1960'lı yıllardan itibaren dünyada faaliyet göstermeye başlayan faizsiz finans kurumları her geçen yıl bankacılık sektöründen giderek daha büyük bir paya sahip olmuşlardır. Türkiye'de katılım bankası olarak adlandırılan bu kurumlar faaliyetlerinde konvansiyonel bankacılık sisteminde kullanılan tekniklerden de yararlanarak, kullanılmayan fonları farklı bir bakış açısıyla ekonomiye kazandırmaktadırlar. Ayrıca katılım bankalarının ekonomik kriz dönemlerinde ticari bankalara oranla krizden daha az etkilendikleri de göz önünde bulundurulmaktadır.

Faaliyete başladıkları 1984 yılından itibaren giderek önem kazanan ve öncelikli olarak reel ekonomiyi finanse etmesi ile diğer bankalardan ayrılan katılım bankalarının diğer ülkelere göre bankacılık sektöründen aldığı payın çok düşük rakamlarda olduğu görülmektedir. İran ve Sudan'da bütün bankacılık faaliyetleri faizsiz olarak yürütülürken faizsiz bankacılık faaliyetleri Suudi Arabistan'da %77,2, Kuveyt'te %51,9, Malezya'da %31,5 ve Bangladeş'te %26,3 seviyesinde gerçekleşmiştir (IFSB, 2022: 16). Türkiye'de ise faizsiz bankaların bankacılık sektöründen aldığı pay %8 düzeyindedir (Katılım Bankaları, 2021: 65). Faizsiz bankaların 2025 yılında sektördeki paylarının %15 olmasını hedeflemektedirler.

Bu araştırmanın amacı, Türkiye ile Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörlerinin hem finansal performans hem de hizmet verdikleri ürünler açısından karşılaştırılmasıdır. Malezya'nın seçilmesinde faizsiz finans alanında akla gelen ilk ülkelerden birisi olması ve faizsiz bankacılık faaliyetlerinin gelişiminin Türkiye ile paralel olarak 1983 yılından itibaren başlamış olması etkili olmuştur. Yapılacak karşılaştırmalar sonucunda Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektöründeki sorunların ortaya konması ve faizsiz bankacılığın gelişimi açısından atılması gereken adımların elde edilen bulgular çerçevesinde tespit edilmesi mümkün olabilecektir. Analizlere dahil edilecek verilerin tek bir kaynaktan elde edilmesi, doğru ve güvenilir sonuçlara ulaşılabilmesi açısından önemlidir. Bu amaçla hem Türkiye hem de Malezya'daki faizsiz bankacılık verileri, Islamic Financial Services Board (IFSB) tarafından yayınlanan raporlardan elde edilmiştir. Bu raporlarda tarih aralığı 2013 ile 2021 yılları arasını kapsadığından dolayı analizlerde ve ülkeler arasındaki karşılaştırmalarda ilgili dönem göz önünde bulundurulmuştur. CAMELS değerlendirme sistemi kapsamında ele alınan rasyolar,

2013-2021 dönemine ait verilerden elde edilerek, TOPSIS yöntemi ile analiz edilecek ve finansal performans skorları elde edilecektir. Bu analizin yanında faizsiz bankaların etkinlik düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla Veri Zarflama Analizi tekniği de kullanılacaktır. Ayrıca faizsiz bankaların sundukları uygulamalar, maddeler halinde karşılaştırılarak ülkeler arasındaki farklılıklar belirlenmeye çalışılacaktır. Bu sayede Türkiye'deki faizsiz bankacılığın Malezya karşısındaki genel durumu ortaya konularak, 2025 hedefi olan pazar payının %15 seviyesine çıkartılabilmesi için yapılması gerekenler belirlenebilecektir.

5.3. Yöntem

Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde Türkiye'deki faizsiz bankalar ile konvansiyonel bankaların finansal performanslarının, piyasa etkinliklerinin ve kârlılığa etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Yıldız, 2018; Er ve Uysal, 2012; Çetin, 2018; Ateşoğlu ve Karğın, 2016; Ata, 2009; Bozdoğan, Ersoy ve Kaygusuz, 2018; Sucu, 2019). Aynı şekilde Malezya ve diğer İslami ülkelerdeki faizsiz bankalar ile konvansiyonel bankaların finansal performanslarının ve piyasa etkinliklerinin ölçüldüğü çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Rahman et al., 2013; Rozzani ve Rahman, 2013; Muhmad ve Hashim, 2015; Samad, 2004; Sangmi and Nazir, 2010). Bunların yanında hem Türkiye'deki hem de Malezya'daki faizsiz bankaların kâr oranları ile mevduat faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını ölçmek için yapılan çalışmalar da yer almaktadır (Ata, Buğan ve Çiğdem, 2016; Ito, 2013; Çevik ve Charap, 2011; Güler, 2016). Bu çalışmalarda yöntem olarak TOPSİS Analizi, CAMELS Analizi, Veri Zarflama Analizi, Gri İlişkisel Analiz, Korelasyon Analizi, Panel Veri Analizi, Monte Carlo Simülasyonu, Granger Nedensellik Testi, Doğrulayıcı Faktör Analizi, Yapay Sinir Ağları Analizi, Diskriminant Analizi gibi analiz teknikleri kullanılmıştır.

Bu çalışmada bankaların denetlenmesinde kabul görmüş CAMELS Değerlendirme Sistemi kapsamında belirtilen rasyolar (2013-2021 yılları arası) TOPSIS yöntemi ile analiz edilerek performans skorları elde edilecektir. Ayrıca Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankaların etkinlik düzeylerinin tespit edilebilmesi için Veri Zarflama Analizi tekniği kullanılacaktır.

5.3.1. CAMELS Değerlendirme Sistemi

ABD’de faaliyet gösteren ve bankacılık sektörünü düzenleme ve denetleme yetkisine sahip olan FFIEC (Federal Financial Institutions Examination Council – Federal Finansal Kurumlar İnceleme Komitesi) tarafından 1979 yılında kurulan CAMEL sistemi, 1996 yılında “S” bileşenini de alarak CAMELS değerlendirme sistemi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Emir ve Çizgici Akyüz, 2018: 8-9). Bu sistem, bir grup nitel ve nicel kritere dayanan ve finansal endekslerden yararlanan bir erken uyarı sistemi olarak geliştirilmiştir (Komorowski and Kubiszewska, 2016: 376).

CAMELS değerlendirme sistemi, hem uluslararası olarak standartlaştırılmış bir derecelendirme sistemi olduğundan hem de yerinde ve saha dışından incelemelere olanak sağladığından dolayı, bankaların performansını değerlendirmek için kullanılan faydalı bir modeldir (Muhmad and Hashim, 2015: 112). Sistemde yer alan bileşenler, denetleyiciler ve analistler tarafından sade ve vazgeçilmez olarak kabul edilmektedir. CAMELS değerlendirme sistemini oluşturan altı bileşen aşağıdaki gibidir (Bozdoğan vd., 2018: 4313):

- Sermaye Yeterliliği – *Capital Adequacy*: Bankaların sermayesinin hem nitelik hem de nicelik olarak değerlendirilmesini içermektedir. Çalışmada sermaye yeterliliğine ilişkin oranlar; *Sermaye Yeterlilik Oranı, Özkaynaklar/Toplam Aktifler ve Vergi Öncesi Kâr/Toplam Aktifler* olarak ele alınmıştır.
- Varlık Kalitesi – *Assets Quality*: Bankaların aktiflerini ne ölçüde etkin kullandığını ve aktifin gelir getirme gücünün değerlendirilmesini içermektedir. Çalışmada varlık kalitesine ilişkin oranlar; *Brüt Takipteki Krediler/Toplam Kredi ve Alacaklar, Net Takipteki Krediler/Toplam Yasal Sermaye ve Karşılıklar/Brüt Takipteki Krediler* olarak ele alınmıştır.
- Yönetim Kalitesi – *Management Quality*: Yönetim etkinliğinin belirlenmesi amacıyla kâr ve büyüme oranlarının değerlendirilmesini içermektedir. Çalışmada yönetim kalitesine ilişkin oranlar; *Net Takipteki Krediler/Toplam Kredi ve Alacaklar, Şube Başına Kâr ve Faaliyet Giderleri/Toplam Aktifler* olarak ele alınmıştır.

- Kazançlar – *Earnings*: Banka kârlılığının ne ölçüde istikrarlı olduğunu belirlemek için çeşitli oranların değerlendirilmesini içermektedir. Çalışmada kazançlara ilişkin oranlar; *Aktif Kârlılık Oranı*, *Özkaynak Kârlılık Oranı*, *Net Kâr Marjı* ve *Faaliyet Giderleri/Brüt Kâr* olarak ele alınmıştır.
- Likidite – *Liquidity*: Bankanın likit pozisyonunu ve likidite kabiliyetini ölçmek için çeşitli oranların değerlendirilmesini içermektedir. Çalışmada likiditeye ilişkin oranlar; *Likit Aktifler/Toplam Aktifler* ve *Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler* olarak ele alınmıştır.
- Piyasa Riskine Duyarlılık – *Sensitivity to Market Risk*: Bankaların performansını olumsuz yönde etkileyebilecek döviz kurları ve piyasa faiz oranlarına ilişkin değerlendirmeleri içermektedir. Çalışmada piyasa riskine duyarlılığa ilişkin oranlar; *Döviz Pozisyonu/Toplam Yasal Sermaye* ve *Toplam Kredilerin Büyüme Oranı* olarak ele alınmıştır.

Çalışmada CAMELS değerlendirme sistemine ait bileşenlere ilişkin yukarıda belirtilen oranların seçilmesinde, daha önce yapılan çalışmalarda (Keten ve Çağlar, 2019; Bozdoğan, Ersoy ve Kaygusuz, 2018; Öztürk Karaçor, Mangır, Kodaz ve Kartal, 2018; Ege, Topaloğlu ve Karakozak, 2015) kullanılan oranların göz önünde bulundurulmasının yanında verilerin ulaşılabilir olması da belirleyici olmuştur. Seçilen bu oranlar hem Türkiye'deki hem de Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörü için 2013 yılından 2021 yılına kadar ayrı ayrı hesaplandıktan sonra TOPSIS yöntemi ile analize tabi tutulacaktır. Elde edilen sonuçlar neticesinde ilgili yıllarda Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörlerinin finansal performans düzeyleri karşılaştırılacaktır.

5.3.2. TOPSIS Yöntemi

Çoklu karar verme yöntemleri içerisinde yer alan TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to an Ideal Solution), giderek artan yoğun rekabet ortamında bütün işletmeler için önemli bir performans değerlendirme yöntemidir. Bu amaçla birçok alanda bu yöntem ile çalışmalar yapılmakta ve bu yöntemin önemi giderek artmaktadır (Soba ve Eren, 2011: 29).

1981 yılında Yoon ve Hwang tarafından ilk kez kullanılan TOPSIS yöntemi, az sayıda girdi kullanmak suretiyle anlamlı sonuçlar elde edilmesine imkân tanımaktadır. TOPSIS yönteminin temelini, alternatiflerin ideal çözüme yakınlıkları ve negatif ideal çözüme uzaklıkları oluşturmaktadır (Lai etall., 1994:495).

TOPSIS analizi neticesinde elde edilen sonucun 0,50'nin üzerinde çıkması, sonucun ideal çözüme daha yakın olduğunu; elde edilen sonucun 0,50'nin altında çıkması ise sonucun negatif ideale daha yakın olduğunu göstermektedir. İdeal sonucun 1 ve negatif ideal sonucun 0 olduğu TOPSIS yönteminde; 1 notuna sahip olan alternatif, analize dahil edilen alternatifler arasında yatırım ve finansman kararlarını doğru veren ve ulaşılmak istenen konumda yer almaktadır. Buna karşılık 0 notuna sahip olan alternatif ise; alternatifler arasında en kötü yönetilen, yatırım ve finansman kararlarında başarısız olan alternatif olarak kabul edilmektedir (Kandemir ve Karataş, 2016: 1772). Analiz sonucunda ideal çözüme yakın, negatif ideal çözüme uzak olan alternatif seçilmektedir (Özdemir, 2014: 136).

TOPSIS yönteminde, analize dahil edilen veriler belirli adımlardan geçtikten sonra sonuca ulaşılmaktadır. Yöntemin ilk adımı olarak veriler kullanılarak bir karar matrisi oluşturulur. İkinci adımda, karar matrisi normalize edilir ve üçüncü adımda ise bu karar matrisi ağırlıklandırılır. Dördüncü adımda pozitif ve negatif ideal çözümler oluşturulur ve devamında bu çözümlere olan uzaklıklar hesaplanır. En son adımda ise her bir alternatifin göreceli puanları hesaplanarak alternatiflerin sıralaması gerçekleştirilir (Dumanoğlu ve Ergül, 2010; Özdemir, 2014; Uzun ve Kazan, 2016). TOPSIS yönteminin uygulama adımları ve bu adımlara ilişkin hesaplamalar Tablo 5.2'de gösterilmiştir.

Tablo 5.2. TOPSIS Yönteminin Uygulama Adımları

ADIMLAR	TOPSIS
1.Adım	<p>Karar Matrisinin (A) Oluşturulması</p> $A_{ij} \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$
2.Adım	<p>Normalize Karar Matrisinin (R) Oluşturulması</p> $r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$ <p>($i=1,2,\dots,m$ ve $j=1,2,\dots,n$)</p>

Tablo 5.2. (Devamı) TOPSIS Yönteminin Uygulama Adımları

3.Adım	Ağırlıklandırılmış Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulması $V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1r_{11} & w_2r_{12} & \dots & w_nr_{1n} \\ w_1r_{21} & w_2r_{22} & \dots & w_nr_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ w_1r_{m1} & w_2r_{m2} & \dots & w_nr_{mn} \end{bmatrix}$
4.Adım	İdeal (A⁺) ve Negatif İdeal (A⁻) Çözümlerin Oluşturulması $A^+ = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\}$ $A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\}$
5.Adım	Ayırım Ölçülerinin Hesaplanması $S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^*)^2} \quad S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2}$
6.Adım	İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması $C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$

Kaynak: Özgüner ve Özgüner, 2020: 559.

5.3.3. Veri Zarflama Analizi (VZA) Yöntemi

Veri Zarflama Analizi (VZA), aynı girdileri kullanıp benzer çıktılar üreten ve Karar Verme Birimi (KVB) olarak adlandırılan kurum veya kuruluşları karşılaştırarak göreceli etkinliğini ölçen, parametrik olmayan bir analiz yöntemidir (Dağ, 2011: 46). Parametrik olmayan yöntemler içinde en çok kullanılan yöntem olan VZA'nın temelini, 1957 yılında Farrell tarafından geliştirilen model oluşturmaktadır. Farrell, geliştirdiği bu modelde teknik etkinliğin yanında tahsis etkinliğine de değinmiş ve çoklu girdi verilerinin etkinlik analizlerinde kullanılabilmesine imkân tanımıştır. 1978 yılında ise Charnes, Cooper ve Rhodes bu modeli geliştirmişler ve çok değişkenli girdilere ve çıktılara sahip olan karar birimlerinin etkinliklerini ölçebildikleri yeni bir model ortaya koymuşlardır. Bu modele ise "Veri Zarflama Analizi" adını vermişlerdir (Yudistira, 2004: 4; Özdemir ve Demireli, 2013: 220).

VZA, çok sayıda girdi ve çıktıya sahip olunan ortamlarda ölçüm yapabilmesi, parametrik yöntemlerde olduğu gibi girdi ve çıktıya ilişkin etkinlik sınırını tahmin etmeye gerek duymaması, karar verme birimlerinin doğrudan doğruya kendi aralarında göreceli bir şekilde karşılaştırılabilmesine imkân tanınması gibi avantajlara sahiptir. Bu avantajların yanında VZA yönteminde, etkin olmayan karar birimleri için etkinliğe ulaşılabilmesi için

bir referans kümesi oluşturulabilmektedir. Böylece etkin olmayan karar birimleri, etkinliğe ulaşabilmek için girdi ve çıktı değişkenlerinde ne ölçüde değişime gitmeleri gerektiği konusunda bilgi sahibi olabilmektedirler (Buğan, 2015: 29).

VZA sahip olduğu avantajların yanında bazı sınırlamalara da sahiptir. Bu sınırlamalar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Zhang, 2010: 47):

- VZA, ölçüm hatası olmadığı varsayımını içerir. Bundan dolayı verilerin güvenli bir şekilde elde edilmesi ve sisteme hatasız girilmesi önem kazanır. Verilerin bütünlüğü ihlal edildiğinde, analiz sonucunda elde edilen sonuçlar güvenle yorumlanamaz.
- VZA, mutlak etkinliği değil görece etkinliği ölçmektedir. Yani, analize dâhil olan karar birimleri arasında etkinlik derecesi ve hedef değerler belirlenir.
- VZA neticesinde ulaşılan tahmin sonuçları, karar birimlerinin homojen seviyesinden etkilenir. Karar birimlerinin homojenlik seviyesi ne kadar yüksek olursa ulaşılan tahmin sonuçları da o kadar güvenilir olacaktır.
- VZA, parametrik olmayan bir analiz tekniği olduğu için istatistiksel hipotezleri test etmek zor olacaktır.

VZA, üretim yaklaşımı ve aracılık yaklaşımı olmak üzere olmak üzere iki temel yaklaşım kapsamında yapılmaktadır. Bankacılık sistemi açısından değerlendirildiğinde üretim yaklaşımı genel olarak, şube etkinliğinin ölçülmesinde ve şubeler arası karşılaştırmada kullanılmaktadır. Aracılık yaklaşımı ise sistemin tamamına ilişkin değerlendirmelerde veya sistemler arası karşılaştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankacılık sistemlerinin etkinlik düzeyleri karşılaştırıldığından dolayı VZA yöntemi olarak aracılık yaklaşımı kullanılmıştır.

VZA'nın CCR ve BCC olmak üzere iki temel modeli vardır. Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından 1978 yılında "Ölçeğe Göre Sabit Getiri" (CRS-Constant Return to Scale) varsayımı altında geliştirilen model "CCR (Charnes, Cooper, Rhodes)" modeli olarak bilinmektedir. Model, 1984 yılında Banker, Charnes ve Cooper tarafından "Ölçeğe Göre Değişken Getiri" (VRS- Variable Return to Scale) varsayımı altında yeniden

düzenlenmiş ve modele yeni bir boyut kazandırılmıştır. Geliştirilen bu yeni modele de “BCC (Banker, Charnes, Cooper)” modeli denilmektedir (Kaya, 2010: 80).

CCR modelinin matematiksel formları Tablo 5.3’te, BBC modelinin matematiksel formları ise Tablo 5.4’te gösterilmiştir.

Tablo 5.3. CCR Modelin Matematiksel Formları

	Primal Form	Dual Form
Girdiye Yönelik CCR Modeli	$Max e_0 = \sum_{r=1}^s u_r y_{rj_0}$ <p>Kısıt Denklemleri;</p> $\sum_{i=1}^m v_i x_{ij_0} = 1$ $\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} \leq 0$ $j=1, \dots, n$ $u_r, v_i \geq 0$ $r=1, \dots, s \quad ; \quad i=1, \dots, m$	$\min \theta$ <p>Kısıt Denklemleri;</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \leq \theta x_{ij_0}$ $i=1, \dots, m$ $\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq y_{rj_0}$ $r=1, \dots, s$ $\lambda_j \geq 0$ $\theta \text{ serbest}$
Çıktıya Yönelik CCR Modeli	$Min e_0 = \sum_{i=1}^m v_i x_{ij_0}$ <p>Kısıt Denklemleri;</p> $\sum_{r=1}^s u_r y_{rj_0} = 1$ $-\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} + \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} \geq 0$ $j=1, \dots, n$ $u_r, v_i \geq 0$ $r=1, \dots, s \quad ; \quad i=1, \dots, m$	$\max \theta$ <p>Kısıt Denklemleri;</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \leq x_{ij_0}$ $i=1, \dots, m$ $\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq \theta y_{rj_0}$ $r=1, \dots, s$ $\lambda_j \geq 0$ $\theta \text{ serbest}$

Kaynak: Buğan, 2015: 30.

CCR modelinde, karar birimleri için ağırlıklandırılmış çıktıların toplam ağırlıklandırılmış girdilere oranının maksimizasyonu amaç fonksiyonunu oluşturmaktadır. Bu modelde ölçeğe göre sabit getiri temel varsayımında, girdinin belli bir miktarda artırılması çıktının da aynı oranda artmasına neden olacaktır. CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında toplam etkinliği ölçmektedir. Ölçülen toplam etkinlik, toplam teknik etkinlik olarak da ifade edilmekte ve saf teknik etkinlik ile ölçek etkinliğinin çarpımı sonucu hesaplanmaktadır (Özgür, 2007: 148-149).

Tablo 5.4. BCC Modelin Matematiksel Formları

	Primal Form	Dual Form
Girdiye Yönelik BCC Modeli	$Maxe_0 = \sum_{r=1}^s u_r y_{rj_0} - u_0$ <p>Kısıt Denklemleri;</p> $\sum_{i=1}^m v_i x_{ij_0} = 1$ $\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - u_0 - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} \leq 0$ <p>$j=1, \dots, n$ $u_r, v_i \geq 0$ $r=1, \dots, s ; i=1, \dots, m$ u_0 serbest</p>	<p>min θ</p> <p>Kısıt Denklemleri;</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \leq \theta x_{ij_0}$ <p>$i=1, \dots, m$</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq y_{rj_0}$ <p>$r=1, \dots, s$</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1$ <p>$\lambda_j \geq 0$ θ serbest</p>
Çıktıya Yönelik BCC Modeli	$Mine_0 = \sum_{i=1}^m v_i x_{ij_0} - w_0$ <p>Kısıt Denklemleri;</p> $\sum_{r=1}^s u_r y_{rj_0} = 1$ $-\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} + \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} - w_0 \geq 0$ <p>$j=1, \dots, n$ $u_r, v_i \geq 0$ $r=1, \dots, s ; i=1, \dots, m$ w_0 serbest</p>	<p>max θ</p> <p>Kısıt Denklemleri;</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \leq x_{ij_0}$ <p>$i=1, \dots, m$</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq \theta y_{rj_0}$ <p>$r=1, \dots, s$</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1$ <p>$\lambda_j \geq 0$ θ serbest</p>

Kaynak: Buğan, 2015: 31.

BCC modelinde ise, ölçüğe göre değişken getiri varsayımı altında benzer ölçekteki birimlerin birbirleri ile karşılaştırılarak sadece saf teknik etkinliğin ölçümü söz konusudur. BCC modelinde karar birimlerinin etkin kabul edilmesi için sadece saf teknik etkinliğe sahip olmaları yeterli iken, CCR modelinde ise karar birimlerinin etkin kabul edilmesi için hem saf teknik etkinliğe hem de ölçük etkinliğine sahip olmaları gerekmektedir (Buğan, 2015: 32; Bowlin, 1998: 9).

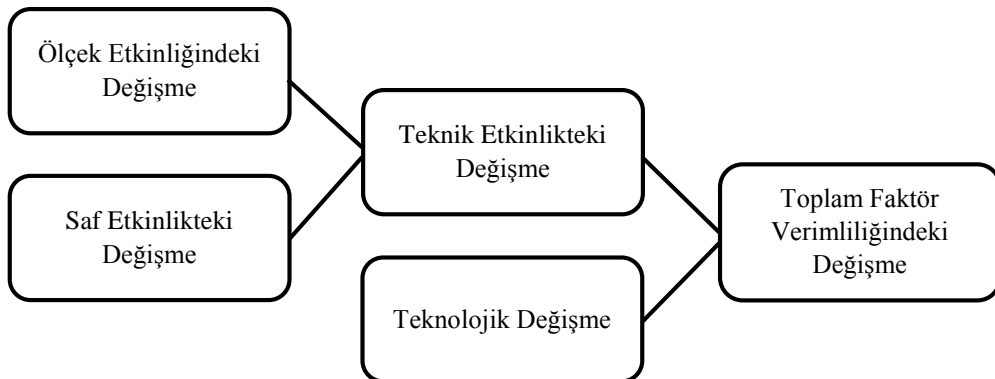
5.3.4. Malmquist Toplam Faktör Verimlilik (TFV) Endeksi

VZA, statik bir analiz olduğundan dolayı karar verme birimlerinin sadece ilgili yıldaki etkinliğini ölçmektedir. Karar verme birimlerinin yıllar itibariyle etkinlik

derecelerinde meydana gelen değişimler, zaman faktörünü de içine alan bir yöntem olan toplam faktör verimliliği (TFV) endeksi ile ölçülebilmektedir. Caves, Christensen and Diewert (1982) tarafından geliştirilen ve bu fikri ilk ortaya atan Sten Malmquist'ten adını alan Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi, veri zarflama analizi temelli bir tekniktir. Malmquist TFV endeksi, karar birimlerinin toplam faktör verimliliğindeki değişmeleri, ortak bir teknolojiye olan uzaklıkların oranı olarak ölçer ve bu ölçüm için uzaklık fonksiyonu kullanır. TFV endeksi, kâr maksimizasyonu ya da maliyet minimizasyonu gibi hedefleri gözetmeden sadece çok girdili ve çok çıktılı üretim teknolojilerini tanımlamada kullanılır. Bu hedefleri gözetmediğinden dolayı da fiyat verilerine ihtiyaç duymamaktadır ve bu açıdan diğer endekslerden ayrılmaktadır (Cingi ve Tarım, 2000: 10; Akyüz, Yıldız ve Kaya, 2013: 120).

İki firma ya da bir firmanın iki zaman serisi arasındaki verimlilik farklarını tanımlayan Malmquist TFV hem girdi odaklı hem de çıktı odaklı olarak hesaplanabilmektedir. Malmquist TFV endeksi, teknik etkinlikte ve teknolojiye meydana gelen değişimleri, verimlilikteki değişimlerin nedeni olarak görmektedir. Teknik etkinlikteki değişim (TED), üretim sınırını yakalama etkisi; teknolojik değişim (TD) ise üretim sınırının yer değiştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu etkiler, toplam faktör verimliliğindeki değişimin temelini oluşturmakta ve TED ile TD'nin çarpımı, toplam faktör verimliliğindeki değişimi (TFVD) vermektedir (Lorcu, 2010: 279). Bu bilgiler doğrudan Malmquist TFV endeksini oluşturan bileşenler Şekil 5.1'de gösterilmiştir.

Şekil 5.1. Toplam Faktör Verimliliği Endeksini Oluşturan Bileşenler

Kaynak: Buğan, 2015: 34.

Karar verme birimlerinin yıllar (t ve t+1 dönemleri) itibariyle etkinlik değişimlerini gösteren Malmquist TFV endeksi sonuçları üç farklı sonuç verebilmektedir. Bu sonuçlar aşağıdaki gibidir:

- Malmquist TFV = 1 ise; karar verme biriminin toplam faktör verimliliği, t döneminden t+1 dönemine sabit kalmıştır.
- Malmquist TFV $\geq$ 1 ise; karar verme biriminin toplam faktör verimliliği, t döneminden t+1 dönemine artış göstermiştir.
- Malmquist TFV $\leq$ 1 ise; karar verme biriminin toplam faktör verimliliği, t döneminden t+1 dönemine azalış göstermiştir.

5.4. Bulgular

Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörünün hem finansal performans açısından hem de finansal ürünler açısından karşılaştırılması amacıyla yapılan analizler ve araştırmalar neticesinde elde edilen bulgular bu kısımda detaylı olarak belirtilmiştir.

5.4.1. Faizsiz Bankacılık Sektörünün Finansal Performans Açısından Karşılaştırılması

Çalışmada, Türkiye ile Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörlerinin finansal performansları TOPSIS ve veri zarflama analizleri yapılmak suretiyle karşılaştırılmıştır. 2013 ile 2021 yılları arasındaki finansal veriler kullanılarak yapılan analizler sonucunda ülkelerdeki faizsiz bankacılık sektörlerinin belirtilen yıllardaki finansal performans üstünlükleri ve etkinlikleri incelenmiştir. Analizler neticesinde elde edilen bulgular aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

5.4.1.1. TOPSIS Analizi Sonuçları

TOPSIS analizi ile faizsiz bankacılık sektörlerinin finansal performans düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Analize dâhil edilecek veriler CAMELS değerlendirme sistemi kapsamında ele alınmış ve bu kapsamda sistemin alt bileşenlerini oluşturacak toplam on yedi oran belirlenmiştir. Bu oranlar ve oranların sistem içerisindeki ağırlık katsayıları, "CAMELS Değerlendirme Sistemi" başlığı altında belirtildiği üzere bu konuda daha önce yapılan çalışmaların incelenmesi ve finansal verilere ulaşabilme derecesi göz önünde

bulundurulmuş ve belirlenmiştir. Analize dâhil edilen oranlar ve bu oranların ağırlık katsayıları Tablo 5.5’te gösterilmiştir.

Tablo 5.5. CAMELS Değerlendirme Sistemi Kapsamında Ele Alınan Oranlar ve Ağırlık Katsayıları

C- Sermaye Yeterliliği (Capital)		Ağırlık Katsayıları
C1	Sermaye Yeterlilik Oranı	0,08
C2	Özkaynaklar / Toplam Aktifler	0,06
C3	Vergi Öncesi Kâr / Toplam Aktifler	0,06
A- Varlık Kalitesi (Asset)		
A1	Takipteki Krediler (Brüt) / Toplam Kredi ve Alacaklar	0,0525
A2	Takipteki Krediler (Net) / Toplam Yasal Sermaye	0,0525
A3	Karşılıklar / Takipteki Krediler (Brüt)	0,045
M- Yönetim Kalitesi (Management)		
M1	Takipteki Krediler (Net) / Toplam Kredi ve Alacaklar	0,0375
M2	Şube Başına Kâr	0,06
M3	Faaliyet Giderleri / Toplam Aktifler	0,0525
E- Kazançlar (Earnings)		
E1	Aktif Kârlılık Oranı	0,045
E2	Özkaynak Kârlılık Oranı	0,045
E3	Vergi Öncesi Kâr / Brüt Gelir (Kâr Marjı)	0,03
E4	Faaliyet Giderleri / Brüt Gelir	0,03
L- Likidite (Liquidity)		
L1	Likit Aktifler / Toplam Aktifler	0,1
L2	Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	0,1
S- Piyasa Riskine Duyarlık (Sensitivity to Market Risk)		
S1	Döviz Pozisyonu / Toplam Yasal Sermaye	0,09
S2	Toplam Kredilerin Büyüme Oranı	0,06

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu aşamada, CAMELS değerlendirme sistemi kapsamında belirlenen oranlar, Türkiye ve Malezya için bütünlük arz etmesi açısından Islamic Financial Services Board (IFSB) internet sitesinde yayınlanan Islamic Banking Data raporlarından elde edilen verilerle hesaplanmıştır. Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörü için bulunan oranlar Tablo 5.6’da Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörü için bulunan oranlar ise Tablo 5.7’de gösterilmiştir.

Tablo 5.6. Türkiye'deki Faizsiz Bankacılık Sektörüne İlişkin Hesaplanan Oranlar

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
C1	0,1397	0,1455	0,1496	0,1617	0,1698	0,1653	0,1805	0,1783	0,1882
C2	0,0813	0,0883	0,0828	0,0823	0,0761	0,0722	0,0738	0,0660	0,0511
C3	0,0135	0,0037	0,0058	0,0103	0,0123	0,0130	0,0112	0,0110	0,0103
A1	0,0321	0,0434	0,0514	0,0366	0,0305	0,0386	0,0486	0,0342	0,0286
A2	0,0823	0,1081	0,1327	0,0828	0,0572	0,0826	0,0924	0,0382	0,0242
A3	0,6320	0,6230	0,5905	0,6210	0,7075	0,6321	0,6388	0,8291	0,8789
M1	0,0118	0,0164	0,0211	0,0139	0,0089	0,0142	0,0176	0,0058	0,0035
M2	1.346	396	648	1.426	1.912	2.404	2.698	3.831	5.679
M3	0,0271	0,0306	0,0282	0,0242	0,0226	0,0217	0,0205	0,0174	0,0130
E1	0,0155	0,0039	0,0061	0,0110	0,0136	0,0143	0,0130	0,0127	0,0141
E2	0,1656	0,0424	0,0701	0,1247	0,1615	0,1804	0,1511	0,1659	0,2024
E3	0,2487	0,0655	0,1106	0,2078	0,2500	0,2320	0,2099	0,2313	0,2736
E4	0,4998	0,5353	0,5370	0,4905	0,4609	0,3859	0,3860	0,3677	0,3427
L1	0,5306	0,4899	0,4869	0,5303	0,4382	0,5381	0,5358	0,4938	0,6222
L2	0,8631	0,8066	0,7032	0,8298	0,5564	0,6871	0,5985	0,5653	0,7060
S1	-0,0028	0,0117	0,0154	-0,0065	0,0094	0,0090	0,0151	0,0010	-0,0123
S2	0,3080	0,0486	0,1347	0,0520	0,2630	0,1362	0,2237	0,6318	0,5218

Tablo 5.7. Malezya'daki Faizsiz Bankacılık Sektörüne İlişkin Hesaplanan Oranlar

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
C1	0,1387	0,1553	0,1589	0,1640	0,1743	0,1787	0,1804	0,1823	0,1856
C2	0,0652	0,0663	0,0645	0,0666	0,0654	0,0650	0,0679	0,0692	0,0670
C3	0,0113	0,0106	0,0091	0,0095	0,0099	0,0105	0,0114	0,0068	0,0103
A1	0,0142	0,0120	0,0121	0,0127	0,0124	0,0136	0,0156	0,0144	0,0124
A2	0,0926	0,0760	0,0821	0,0877	0,0813	0,0686	0,0900	0,0797	0,0645
A3	0,2863	0,2623	0,2354	0,2479	0,2685	0,4209	0,3384	0,3590	0,4053
M1	0,0101	0,0088	0,0092	0,0096	0,0091	0,0078	0,0103	0,0092	0,0074
M2	2.172	2.270	2.192	2.476	2.890	3.520	4.157	2.632	4.386
M3	0,0116	0,0111	0,0103	0,0099	0,0097	0,0092	0,0096	0,0095	0,0094
E1	0,0118	0,0112	0,0095	0,0099	0,0104	0,0111	0,0118	0,0070	0,0107
E2	0,1728	0,1600	0,1416	0,1427	0,1510	0,1609	0,1680	0,0980	0,1535
E3	0,3840	0,3906	0,3784	0,3920	0,4296	0,4282	0,4567	0,2893	0,4050
E4	0,3958	0,4079	0,4258	0,4102	0,4201	0,3765	0,3845	0,4057	0,3681
L1	0,0275	0,0276	0,1437	0,1518	0,1697	0,1932	0,1923	0,1927	0,2028
L2	0,0631	0,0755	0,8583	1,0201	1,2673	1,3705	1,3983	1,2588	1,3564
S1	0,0425	0,0280	0,0344	0,0264	0,0247	0,0239	0,0102	0,0089	0,0099
S2	0,2069	0,1896	0,1610	0,1142	0,1030	0,1748	0,0849	0,0823	0,0803

Faizsiz bankacılık sektörlerinin finansal performans açısından karşılaştırılması amacıyla, bulunan bu oranlar TOPSIS analizine dâhil edilmiştir. TOPSIS yönteminin birinci adımı olarak her bir yıl için ayrı ayrı hesaplanmak üzere karar matrisleri oluşturulmuştur. Çalışmamızda 2013 yılına ilişkin yapılan analizlerin detayları tablolar halinde gösterilecek olup diğer yıllara ilişkin sadece sonuç verilerine yer verilecektir. 2013 yılına ait oluşturulan karar matrisi Tablo 5.8’de gösterilmiştir.

Tablo 5.8. 2013 Yılına İlişkin Karar Matrisinin Oluşturulması

	C1	C2	C3	A1	A2	A3	M1	M2	M3
Türkiye	0,1397	0,0813	0,0135	0,0321	0,0823	0,6320	0,0118	1346	0,0271
Malezya	0,1387	0,0652	0,0113	0,0142	0,0926	0,2863	0,0101	2172	0,0116
	E1	E2	E3	E4	L1	L2	S1	S2	
Türkiye	0,0155	0,1656	0,2487	0,4998	0,5306	0,8631	-,0028	0,3080	
Malezya	0,0118	0,1728	0,3840	0,3958	0,0275	0,0631	0,0425	0,2069	

Karar matrisi oluşturulduktan sonra matriste yer alan değerlerin karesi alınır. Daha sonra ise her bir sütuna ait yeni değerler toplanır ve toplanan değerlerin karekökü alınarak normalizasyon işlemi yapılmış olur. Sonrasında $N_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}}$ formülü ile elde edilen normalize edilmiş matris Tablo 5.9’da yer almaktadır.

Tablo 5.9. 2013 Yılına İlişkin Normalize Edilmiş Matris

	C1	C2	C3	A1	A2	A3	M1	M2	M3
Türkiye	0,7098	0,7801	0,7669	0,9146	0,6643	0,9109	0,7592	0,5268	0,9189
Malezya	0,7044	0,6256	0,6418	0,4044	0,7475	0,4127	0,6509	0,8500	0,3945
	E1	E2	E3	E4	L1	L2	S1	S2	
Türkiye	0,7945	0,6919	0,5436	0,7839	0,9987	0,9973	-,0661	0,8301	
Malezya	0,6073	0,7220	0,8393	0,6208	0,0518	0,0729	0,9978	0,5576	

Normalize matris elde edildikten sonra bulunan oranlar, Tablo 5.5’te belirtilmiş olan ağırlık katsayıları ile çarpılır ve ağırlıklandırılmış normalize matris elde edilmiş olur (Tablo 5.10).

Tablo 5.10. 2013 Yılına İlişkin Ağırlıklandırılmış Normalize Edilmiş Matris

	C1	C2	C3	A1	A2	A3	M1	M2	M3
Türkiye	0,0568	0,0468	0,0460	0,0480	0,0349	0,0410	0,0285	0,0316	0,0482
Malezya	0,0564	0,0375	0,0385	0,0212	0,0392	0,0186	0,0244	0,0510	0,0207
	E1	E2	E3	E4	L1	L2	S1	S2	
Türkiye	0,0358	0,0311	0,0163	0,0235	0,0999	0,0997	-,0059	0,0498	
Malezya	0,0273	0,0325	0,0252	0,0186	0,0052	0,0073	0,0898	0,0335	

Bu aşamadan sonra ideal ve ideal olmayan (negatif ideal) çözüm değerleri elde edilir. Bulunan bu değerlere göre ideal ve ideal olmayan çözüm değerlerine olan uzaklıklar hesaplanır. Daha sonrasında ise $S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^*)^2}$ formülü ile ideal çözüm değeri; $S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2}$ formülü ile de ideal olmayan çözüm değeri bulunur. Son olarak $C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$ formülü ile ideal çözüme göre yakınlık değeri belirlenir. C_i^* değeri sıfır (0) ile bir (1) arasında bir değer alır ve bire en yakın değere sahip olanın en yüksek finansal performansa sahip olduğu kabul edilir. 2013 yılına ilişkin hesaplanan S_i^* , S_i^- ve C_i^* değerleri Tablo 5.11’de gösterilmiştir.

Tablo 5.11. 2013 Yılına İlişkin Sonuç Tablosu

	S_i^*	S_i^-	C_i^*
Türkiye	0,098206	0,141455	0,590231
Malezya	0,141455	0,098206	0,409769

Tüm bu işlemler bütün yıllara sırasıyla uygulanmış olup elde edilen sonuçlara ilişkin veriler Tablo 5.12’de yer almaktadır.

Tablo 5.12. 2013-2021 Yıllarına İlişkin Sonuç Tablosu (Finansal Performans Skorları)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türkiye	0,5902	0,5849	0,5581	0,4247	0,5190	0,5167	0,6054	0,4897	0,3957
Malezya	0,4098	0,4151	0,4419	0,5753	0,4810	0,4833	0,3946	0,5103	0,6043

Tablo 5.12’de yer alan sonuçlara göre 2016, 2020 ve 2021 yıllarında Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörü; geri kalan altı yılda ise Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörü daha yüksek finansal performansa sahiptir. Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörü en yüksek finansal performans skoruna 0,61 ile 2019 yılında ulaşırken; Malezya’daki faizsiz

bankacılık sektörü ise 0,60 ile 2021 yılında en yüksek finansal performans skorunu elde etmiştir. İncelenen dokuz dönemin ortalamasına bakıldığında, Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörünün ortalama finansal performans skoru 0,52 iken; Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörünün ortalama finansal performans skoru ise 0,48’dir.

Literatürde bankaların kârlılığına ve performansına etki eden en önemli oranlar olarak “Toplam Özsermaye/Toplam Aktifler”, “Toplam Özsermaye/Toplam Krediler” ve “Toplam Krediler/Toplam Aktifler” belirtilmiştir (Toraman, Ata ve Buğan, 2015: 307; Gökalp, 2014: 199; Taşkın, 2011: 297). Bu çalışmada Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörüne ilişkin Toplam Özsermaye/Toplam Aktifler oranı 2020 ve 2021 yılları dışındaki diğer yılların tamamında Malezya’daki faizsiz bankacılık sektöründen daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuç, Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörünün 2020 ile 2021 yıllarında elde ettiği düşük performans skorları ile de örtüşmektedir. Bu orana ek olarak Toplam Özsermaye/Toplam Krediler oranında incelenen yılların tamamında; Toplam Krediler/Toplam Aktifler oranında ise 2013 yılı dışındaki diğer yılların tamamında Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörü daha iyi değerler elde etmiştir. Banka performansına olumlu etkisi olan bu oranlarda Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektörünün daha iyi sonuçlar elde etmesinin, böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Elmas ve Yetim’in (2021) çalışmalarında; Türkiye’deki faizsiz bankaların incelenen yılların bazılarında Malezya’daki faizsiz bankalardan daha yüksek finansal performansa sahip oldukları sonucu da bu çalışmanın sonucu ile benzerlik göstermektedir.

Türkiye’deki faizsiz bankaların finansal performanslarının düşük olduğu dönemlerde bu sonuca etkisi olan iki unsurun varlığından söz etmek mümkündür. Birincisi Türkiye’deki faizsiz bankaların performans açısından geride olduğu 2016 ve 2021 yıllarında Döviz Pozisyonu/Özkaynak oranı negatif değerler almıştır. Bu durumun döviz kurlarındaki değişkenliğin yüksek olduğu Türkiye’de (USD açısından ele alınacak olursa döviz kuru; 2016 yılında %20, 2020 yılında %25 ve 2021 yılında ise %81 oranında artış göstermiştir) bankaların performanslarına olumsuz yansımaları kaçınılmazdır. Döviz pozisyonu dışında ikinci unsur olarak takipteki kredi tutarlarının olumsuz finansal performansta etkili olduğu da söylenebilir. Türkiye’deki faizsiz bankalarda takipteki kredi tutarları 2020 ve 2021 yıllarında artış gösterirken Malezya’da ise ilgili yıllarda azalış görülmektedir. Ayrıca Türkiye’deki Karşılıklar/Takipteki Krediler oranı da

özellikle pandemi yıllarında incelenen dönemdeki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu oran Türkiye’de 2020 yılında %83, 2021 yılında ise %88 olarak gerçekleşirken Malezya’da ise sırasıyla %36 ve %41 olmuştur. Bu durum; Gökçe ve Sarıtaş’ın (2017) çalışmalarında, döviz kurlarındaki artışın takipteki kredileri ve karşılıkları artırdığı ve bu durumun banka performansını olumsuz etkilediği sonucu ile örtüşmektedir. Ayrıca, Kayran ve Kıyılar (2021) ile Yesmine and Bhuiyah (2015) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen, kredi karşılık oranındaki artış eğiliminin verimsiz bir kredi yönetimine ve bunun sonucu olarak bankaların düşük performans göstermelerine ilişkin sonuçlar ile de uyusmaktadır. Bunlardan hariç başka çalışmalarda da takipteki kredilerin banka performansına olumsuz etkisinin olduğunu gösteren benzer sonuçlar elde edilmiştir (Aka, 2019; Eyceyurt Batır ve Güngör, 2016; Toraman, Ata ve Buğan, 2015).

5.4.1.2. Veri Zarflama Analizi Sonuçları

Daha önce belirtildiği üzere bu çalışmada uygulanacak veri zarflama analizi yönteminde aracılık yaklaşımı kullanılmıştır. Aracılık yaklaşımında bankaların ana faaliyetleri, fon arz ve talebine aracılık yapmak olarak kabul edilmektedir. Bu alanda daha önce yapılan çalışmalardan yararlanılarak belirlenen girdi ve çıktı değişkenleri Tablo 5.13’te gösterilmiştir (Öztürk, Öztürk ve Gelmez, 2019; Çelik ve Kaplan, 2016; Buğan, 2015; Bektaş, 2013; Özdemir ve Demireli, 2013; Seyrek ve Ata, 2010; Özgür, 2007; Önal ve Sevimeser, 2006; Eleren ve Özgür, 2006).

Tablo 5.13. Girdi ve Çıktı Değişkenleri

GİRDİLER	ÇIKTILAR
Toplam Mevduat	Toplam Kredi ve Alacaklar
Kâr Payı Giderleri	Kâr Payı Gelirleri
Kâr Payı Dışı Giderler	Kâr Payı Dışı Gelirler

Veri zarflama analizi sonuçlarının anlamlı çıkabilmesi için analize dâhil edilecek karar birimlerinin sayısının belirlenmesinde bazı kıstaslar kullanılmıştır. Bu kıstaslardan en sık kullanılanları; karar verme birimlerinin sayısının, girdi ve çıktı değişken sayılarının toplamından bir fazla olması veya toplam değişken sayısının en az iki katı olması yönündedir (Özçelik ve Kandemir, 2017:48; Akyüz, Yıldız ve Kaya, 2013: 117; Budak, 2011: 98). Türkiye ve Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörlerine ilişkin toplam

verilerin analize dâhil edilmesi, yukarıda belirtilen şartların ikisine de uymamaktadır. Bundan dolayı çalışmanın bu aşamasında Türkiye ve Malezya faizsiz bankacılık sektör verileri bir bütün olarak analize dâhil edilmemiş bunun yerine sektörde faaliyet gösteren faizsiz bankalar veri zarflama analizine tabi tutulmuş ve etkinlik değerleri belirlenmiştir. Bu çalışmada, literatürde genel kabul görmüş olan girdi ve çıktı değişken sayılarının toplamının en az iki katı olması kistasına göre karar verme birimleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Veri zarflama analizinde de TOPSIS analizinde olduğu gibi 2013 ile 2021 yılları arasındaki verilerden yararlanılacaktır. Bundan dolayı her iki ülkede faaliyet gösteren tüm faizsiz bankalar analize dâhil edilememiştir. Bazı bankaların belirtilen yılların tamamında faaliyette bulunmaması (Ziraat Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası, Emlak Katılım Bankası), bazı bankaların ise bir veya birkaç yıla ait finansal verilerine ulaşamaması (Alliance Islamic Bank Berhad, MBSB Bank Berhad) nedeniyle ilgili bankalar analiz kapsamına alınmamıştır. Ayrıca Malezya’da faaliyet gösteren bazı bankaların (Bank Muamalat Malaysia Berhad, AmBank Islamic Berhad, Hong Leong Islamic Bank Berhad) raporlama dönemleri Türkiye’den farklı olduğu için bu bankalar da analiz dışında bırakılmış, finansal raporlama dönemlerinin başlangıç ve bitiş tarihleri Türkiye ile benzerlik gösteren bankalar analize dâhil edilmiştir. Bu kriterler doğrultusunda Türkiye’den üç, Malezya’dan ise on bir olmak üzere toplam on dört faizsiz bankanın 2013-2021 yıllarına ait veriler ile analiz gerçekleştirilmiştir. Seçilen bankaların 2021 yılı itibariyle faizsiz bankacılık sektörleri içerisindeki payları; Türkiye’deki bankalar için aktifte %66,73, toplanan fonlarda %69,70 ve kullanılan kredilerde %61,88; Malezya’daki bankalar için ise aktifte %70,18, toplanan fonlarda %77,71 ve kullanılan kredilerde %68,59 seviyesindedir. Analize dâhil edilen bankalar ve analizde kullanılan kodları Tablo 5.14’te belirtilmiştir.

Tablo 5.14. *Veri Zarflama Analizine Dahil Edilen Bankalar ve Kodları*

Banka Adı	Kodu	Banka Adı	Kodu
Albaraka Türk Katılım Bankası	<i>T1</i>	HSBC Amanah Malaysia Berhad	<i>M5</i>
Kuveyt Türk Katılım Bankası	<i>T2</i>	Kuwait Finance House (Malaysia) Berhad	<i>M6</i>
Türkiye Finans Katılım Bankası	<i>T3</i>	Maybank Islamic Berhad	<i>M7</i>
Affin Islamic Bank Berhad	<i>M1</i>	OCBC El-Amin Bank Berhad	<i>M8</i>

Tablo 5.14. (Devamı) Veri Zarflama Analizine Dahil Edilen Bankalar ve Kodları

Bank Islam Malaysia Berhad	M2	Public Islamic Bank Berhad	M9
Bank Rakyat Malaysia Berhad	M3	RHB Islamic Bank Berhad	M10
CIMB Islamic Bank Berhad	M4	Standard Chartered Saadiq Berhad	M11

VZA yönteminde aynı faaliyet alanında işlem yapan karar birimlerinden birinin diğerine göre etkinliğinin ölçülmesi esastır. Bu yöntemde, bütün karar birimlerinin etkinlik sınırının üzerinde veya altında olması gerekliliği çözümlenmedeki bir kısıt olarak ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı, analiz sonucunda etkin karar verme birimleri 1 (bir) değerini alırken, etkin olmayan karar verme birimleri ise 1'den küçük değerler almaktadır. Elde edilen değer ile 1 değeri arasındaki fark ise aynı düzeydeki çıktıya, fark oranında daha az girdi ile ulaşmanın mümkün olduğunu ifade etmektedir (Seyrek ve Ata, 2010: 70).

DEAP 2.1 yazılımından yararlanılarak 14 bankaya ait veriler ile yapılan veri zarflama analizi sonucunda elde edilen toplam teknik etkinlik sonuçları (CCR) Tablo 5.15'te, saf teknik etkinlik sonuçları (BCC) ise Tablo 5.16'da yer almaktadır. Tablolarda yeşil vurgulanmış değerler, ilgili bankaların ilgili yıllarda hem toplam teknik etkinliğine hem de saf teknik etkinliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Sarı ile vurgulanmış değerler ise bankaların ilgili yıllarda sadece saf teknik etkinliğe sahip olduğunu göstermektedir. Tablolar incelendiğinde toplam teknik etkinliğe sahip olan bankaların aynı dönemlerde saf teknik etkinliğe de sahip oldukları ancak saf teknik etkinliğe sahip olan bankaların, ilgili dönemlerin bazılarında toplam teknik etkinliğe sahip olmadıkları görülmektedir. Bu durum, saf etkinliğe sahip olan bankaların bazı dönemlerde ölçek etkinliğini yakalayamadığı sonucunu ortaya koymaktadır. Tablolardaki sonuçlara göre, analize dâhil edilen faizsiz bankalar, CCR modeline göre %37,5 oranında; BCC modeline göre ise %41,67 oranında etkindir.

5.4.1.2.1. CCR Modeline İlişkin Sonuçlar

Yıllar itibariyle toplam teknik etkinlik skorlarına ilişkin sonuçların bulunduğu Tablo 5.15 incelendiğinde, 2013 ile 2021 yıllarının tamamında toplam teknik etkinliğe sahip olan iki banka olduğu görülmektedir. Bunlar; Public Islamic Bank Berhad ve Standard Chartered Saadiq Berhad bankalarıdır. Bu bankalar dışında Affin Islamic Bank

Berhad 2014 ve 2020 yılları dışındaki tüm yıllarda; Kuwait Finance House (Malaysia) Berhad 2016 ve 2017 yılları dışındaki tüm yıllarda; Maybank Islamic Berhad 2018 ve 2021 yılları dışındaki tüm yıllarda; Türkiye Finans Katılım Bankası 2019, 2020 ve 2021 yılları dışındaki tüm yıllarda; HSBC Amanah Malaysia Berhad 2016, 2017, 2018, 2020 ve 2021 yıllarında; RHB Islamic Bank Berhad 2018, 2019 ve 2020 yıllarında; CIMB Islamic Bank Berhad ise 2013 yılında toplam teknik etkinliğe sahiptir. Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Bank Islam Malaysia Berhad, Bank Raktay Malaysia Berhad ve OCB El-Amin Bank Berhad ise analize dâhil edilen hiçbir yılda toplam teknik etkinliğe sahip değildir.

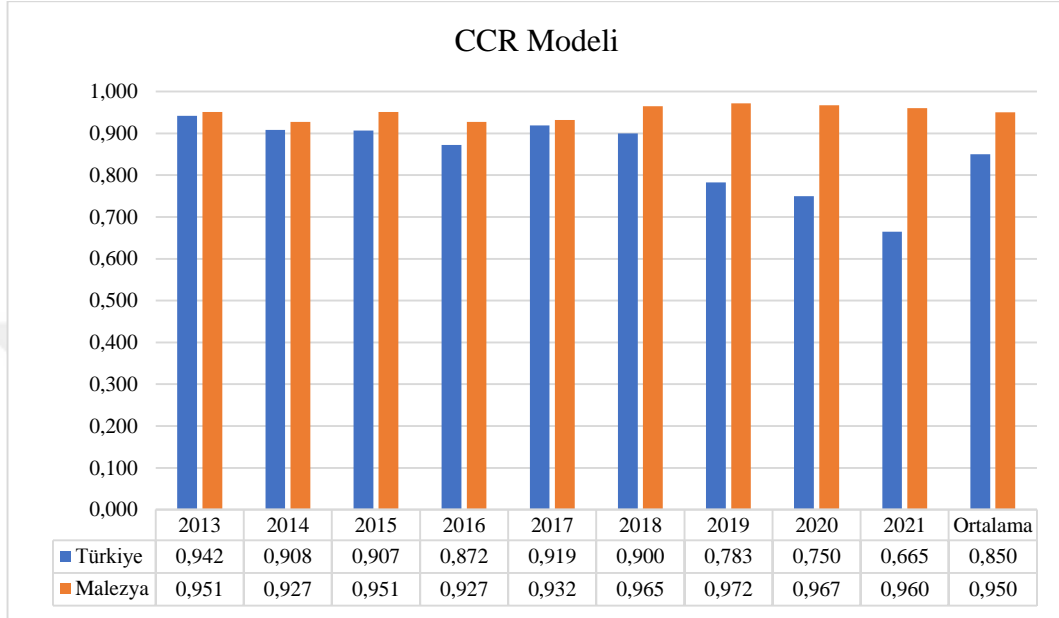
Tablo 5.15. Toplam Teknik Etkinlik (CCR) Skorları

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	ORT
T1	0,901	0,866	0,857	0,832	0,914	0,885	0,796	0,800	0,669	0,836
T2	0,926	0,857	0,865	0,784	0,844	0,814	0,687	0,616	0,563	0,773
T3	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,867	0,834	0,763	0,940
M1	1,000	0,871	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,950	1,000	0,980
M2	0,710	0,783	0,833	0,825	0,863	0,901	0,924	0,902	0,917	0,851
M3	0,961	0,884	0,852	0,790	0,825	0,875	0,890	0,943	0,951	0,886
M4	1,000	0,975	0,950	0,917	0,931	0,970	0,920	0,901	0,899	0,940
M5	0,875	0,875	0,989	1,000	1,000	1,000	0,973	1,000	1,000	0,968
M6	1,000	1,000	1,000	0,980	0,866	1,000	1,000	1,000	1,000	0,983
M7	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,968	1,000	1,000	0,952	0,991
M8	0,957	0,843	0,865	0,789	0,799	0,896	0,988	0,941	0,894	0,886
M9	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
M10	0,958	0,970	0,974	0,895	0,972	1,000	1,000	1,000	0,945	0,968
M11	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
ORT	0,949	0,923	0,942	0,915	0,930	0,951	0,932	0,921	0,897	0,929

Tablo 5.15'e göre, analize dâhil olan bankalar 2013 ve 2018 yıllarında yaklaşık %95 oranında etkindir. CCR skorları, saf etkinlik ile ölçek etkinliğinin çarpımı sonucu olduğundan dolayı, faizsiz bankaların kaynakların verimsiz kullanımı ve uygun ölçekte çalışmamaları neticesinde ilgili yıllarda ortalama %5'lik etkinsizliğe sahip oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile analize dâhil edilen faizsiz bankaların ilgili yıllarda girdilerini ortalama %5 oranında azaltarak ve uygun ölçekte çalışarak aynı miktarda çıktıya ulaşmaları mümkündür. Bu yorumun bütün yıllara ve faizsiz bankalara

göre benzer bir şekilde yapılması mümkündür. Tablo 5.15'te yer alan veriler yardımıyla elde edilen, Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankaların yıllar itibariyle CCR modeli etkinlik ortalamaları Şekil 5.2'de gösterilmiştir.

Şekil 5.2. Türkiye ve Malezya'daki Faizsiz Bankaların CCR Modeli Etkinlik Ortalamaları

2021 yılında Türkiye'deki faizsiz bankalar %67 toplam teknik etkinlik ortalamasına sahipken; Malezya'daki faizsiz bankalar ise ortalama %96 toplam teknik etkinliğe sahiptirler. Yani Malezya'daki faizsiz bankaların, 2021 yılında elde ettikleri çıktıları düşürmeden girdilerini ortalama %4 azaltabilmeleri mümkün iken; bu oran Türkiye'deki faizsiz bankalar için yaklaşık %33 seviyesindedir. Bu sonuç, 2021 yılında Malezya'daki faizsiz bankaların kaynaklarını daha etkin kullandığını göstermektedir. Şekil 5.2 incelendiğinde 2021 yılı için ifade ettiğimiz durumun, incelenen tüm yıllarda Malezya lehine geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Tüm yılların ortalamasına göre ise; Türkiye yaklaşık %15 etkinsiz iken, Malezya'da yaklaşık %5 etkinsizlik söz konusudur.

5.4.1.2.2. BCC Modeline İlişkin Sonuçlar

Tablo 5.16'da BCC modeline göre bulunan saf teknik etkinlik skorları yer almaktadır. Karar verme birimlerinin CCR modeline göre etkin olabilmesi için hem teknik etkinliğe hem de ölçek etkinliğine sahip olması gerekirken; BCC modelinde ise sadece teknik etkinliğe sahip olan karar verme birimleri etkin olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple BCC modelinde etkin olan karar verme birimlerinin sayısı genellikle CCR

modelinden daha yüksek çıkmaktadır (Atukalp, 2018: 29). BCC modeli, saf teknik etkinliği temsil etmektedir ve girdi odaklı yaklaşıma göre saf teknik etkinlik, aynı miktarda çıktılara sahip olmak için kullanılan girdilerin azaltılmasının mümkün olmadığı durumu ifade eder.

Tablo 5.16. Saf Teknik Etkinlik (BCC) Skorları

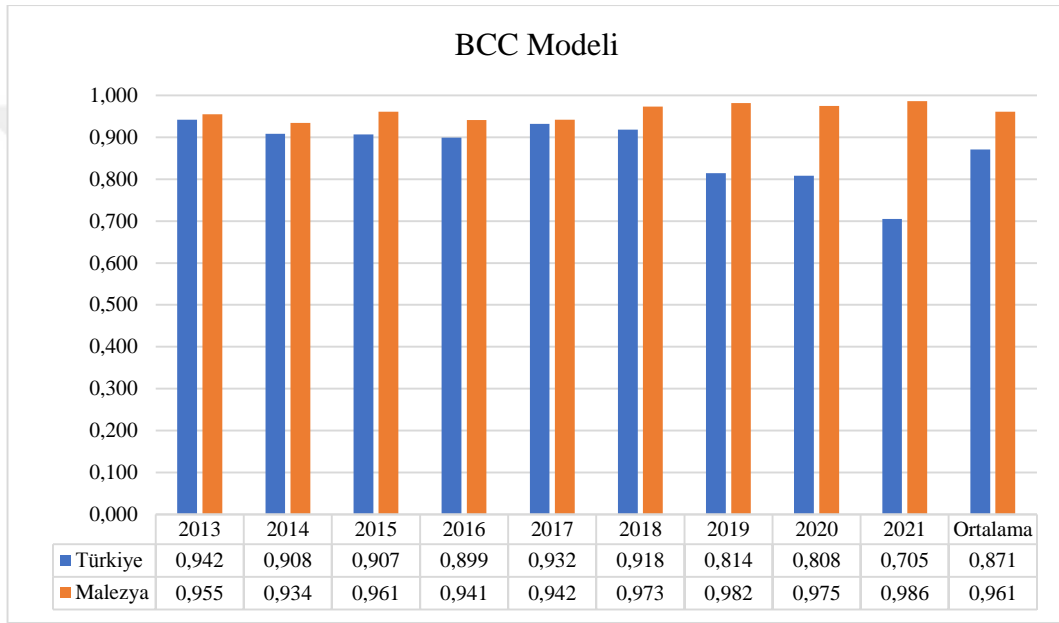
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	ORT
T1	0,901	0,866	0,857	0,868	0,927	0,894	0,820	0,857	0,704	0,855
T2	0,926	0,857	0,865	0,830	0,870	0,861	0,725	0,670	0,614	0,802
T3	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,898	0,897	0,798	0,955
M1	1,000	0,871	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,950	1,000	0,980
M2	0,710	0,783	0,833	0,840	0,894	0,907	0,959	0,947	0,976	0,872
M3	1,000	0,945	0,900	0,916	0,889	0,901	0,948	0,985	1,000	0,943
M4	1,000	0,987	0,950	0,917	0,935	0,996	0,933	0,901	0,966	0,954
M5	0,875	0,875	0,989	1,000	1,000	1,000	0,973	1,000	1,000	0,968
M6	1,000	1,000	1,000	0,980	0,866	1,000	1,000	1,000	1,000	0,983
M7	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
M8	0,957	0,843	0,897	0,789	0,803	0,896	0,988	0,941	0,909	0,891
M9	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
M10	0,959	0,970	1,000	0,905	0,972	1,000	1,000	1,000	1,000	0,978
M11	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
ORT	0,952	0,928	0,949	0,932	0,940	0,961	0,946	0,939	0,926	0,941

Tablo 5.16’da yer alan BCC skorlarına göre Public Islamic Bank Berhad ve Standard Chartered Saadiq Berhad bankalarının yanında Maybank Islamic Berhad bankası da bütün yıllarda saf teknik etkinliğe sahiptir. Bu bankalar dışında, toplam teknik etkinlik (CCR) skorlarından farklı olarak RHB Islamic Bank Berhad 2015 ve 2021 yıllarında; Bank Rakyat Malaysia Berhad ise 2013 ve 2021 yıllarında saf teknik etkinliğe sahiptir. İncelenen yılların hiçbirinde toplam teknik etkinliğe sahip olmayan Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Bank Islam Malaysia Berhad ve OCB El-Amin Bank Berhad BCC skorlarına göre hiçbir yılda saf teknik etkinliğe de sahip değildir.

Yıllar itibariyle saf teknik etkinlik skorlarına bakıldığında (Tablo 5.16); analize dâhil olan faizsiz bankalar 2013 yılında yaklaşık %95,2 etkin iken; 2021 yılında yaklaşık %92,6 etkindir. Elde edilen çıktıya minimum girdi ile ulaşamaması sonucu oluşan

etkinsizlik düzeyi 2021 yılında ortalama %7,4 civarındadır. Bütün yıllara ilişkin ortalama saf teknik etkinlik skoru ise %94,1 çıkmıştır. Bu skor, faizsiz bankaların elde ettikleri çıktıları, kullandıkları girdileri yaklaşık %6 oranında azaltarak elde edebileceği sonucunu vermektedir. Bu yorumun bütün yıllara ve faizsiz bankalara göre benzer bir şekilde yapılması mümkündür. Tablo 5.16’da yer alan veriler yardımıyla elde edilen, Türkiye ve Malezya’daki faizsiz bankaların yıllar itibariyle BCC modeli etkinlik ortalamaları Şekil 5.3’te gösterilmiştir.

Şekil 5.3. Türkiye ve Malezya’daki Faizsiz Bankaların BCC Modeli Etkinlik Ortalamaları

İncelenen yılların tamamında Malezya’daki faizsiz bankalar Türkiye’deki faizsiz bankalara göre daha etkindir. CCR modelinde olduğu gibi BBC modelinde de Türkiye’deki faizsiz bankaların etkinlik düzeyleri son üç yılda büyük bir düşüş göstermiştir. Bu durum Malezya’daki faizsiz bankalara göre Türkiye’deki faizsiz bankalarda saf teknik etkinliğin bir göstergesi olan yönetsel etkinliğin son yıllarda daha düşük olduğunu ve kaynakların etkin kullanılmadığını göstermektedir (Ünal, Keçek ve Kestane, 2017: 238). 2021 yılında Türkiye’deki faizsiz bankalar %70,5 saf teknik etkinlik ortalamasına sahipken; Malezya’daki faizsiz bankalar ise ortalama %98,6 saf teknik etkinliğe sahiptirler. Tüm yılların ortalamasına bakıldığında ise Türkiye’deki faizsiz bankalar yaklaşık %87; Malezya’daki faizsiz bankalar ise yaklaşık %96 etkindir.

CCR ve BCC modellerinde bu sonuçların ortaya çıkmasında Türkiye ile Malezya'nın fon kullandırma yöntemlerindeki farklılıkların etkili olması mümkündür. Türkiye'de murâbaha yöntemi, toplam finansmanın yaklaşık %90'ını oluştururken Malezya'da bu oran yaklaşık %50 seviyesindedir (Aydoğmuş ve Ülker, 2021: 49; IFSB, 2021a). Bu durum Türkiye'deki faizsiz bankaların fon kullandırma aşamasında tek bir yönetime bağlı olduğunu ve bu anlamda diğer bankalara göre zayıf kaldığını göstermektedir. 2013 ile 2021 yılları arasında Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektöründe mevduatlar %805 oranında artış gösterirken kredilerdeki değişim ise %449'da kalmıştır. Bu sonuç bağlamında ilgili dönemde Türkiye'deki faizsiz bankaların topladıkları fonları etkin olarak kullanamadıklarını ifade etmek mümkündür. Malezya'daki faizsiz bankaların ise 2019-2021 döneminde hem toplanan fonları hem de kredi kullandırmaları %26 oranında artmıştır. Bu durumun da ilgili dönemde Malezya'daki faizsiz bankaların en yüksek etkinlik skorlarını almasında pay sahibi olduğu söylenebilir. Yapılan çalışmalarda Türkiye'deki faizsiz bankaların kaynaklarını etkin kullanamadığını ve bu alanda Malezya'nın gerisinde kaldığını gösteren benzer sonuçlar da bulunmuştur (Aktaş ve Avcı, 2017; Altun Ada ve Dalkılıç, 2014).

5.4.1.2.3. Malmquist TFV Endeksi Sonuçları

Malmquist TFV, bir firmanın iki zaman periyodundaki verimlilik farklarını; teknik etkinlikteki ve teknolojiye bağlı olarak tanımlamaktadır. Teknik etkinlikte ve teknolojiye elde edilen performans artışları, firmaların finansal performans düzeylerini artırmalarının ve bu sayede daha yüksek rekabet gücüne sahip olabilmelerinin temel unsurunu oluşturmaktadır (Atukalp, 2018: 30). Malmquist TFV endeksini oluşturan bileşenler ve analizde kullanılan kısaltmaları aşağıdaki gibidir (Göral, Çağlıyan ve Gelmez, 2018: 21):

- *TED: Teknik Etkinlikteki Değişim*
- *TD: Teknolojik Değişim*
- *STED: Saf Teknik Etkinlikteki Değişim*
- *ÖED: Ölçek Etkinliğindeki Değişim*
- *TFVD: Toplam Faktör Verimliliğindeki Değişim*

Malmquist TFV endeksindeki ve bileşenlerindeki değişim sonuçlarının 1'den yüksek çıkması verimlilikte meydana gelen artışı, 1'den küçük çıkması verimlilikteki

meydana gelen azalışı, 1'e eşit olması ise verimlilikte değişimin olmadığı şeklinde ifade edilebilmektedir. Ayrıca TED ve TD değerlerinin 1'den küçük olması teknik etkinlik ve teknolojiye gerilemeyi göstermektedir. Teknik etkinlikteki ve teknolojiye ilerlemeler, firma düzeyinde yüksek ekonomik performans seviyelerine ulaşabilmenin ve böylece yüksek bir rekabet gücüne sahip olabilmenin de ana unsurunu oluştururlar. Teknik etkinlik (TED), STED ile ÖED'nin çarpımı ile bulunmaktadır. STED ile ÖED'nin 1'den küçük olması ise firmaların yönetsel etkinlik ve uygun ölçekte faaliyet gösterme becerisi gösteremediklerini ifade etmektedir (Atukalp, 2018: 30). Toplam faktör verimlilik endeksi ile yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Analiz sonucunda incelenen yedi dönem itibarıyla elde edilen TFVD ve bileşenlerine ilişkin değerler Tablo 5.17'de yer almaktadır.

Tablo 5.17. Yıllara Göre Malmquist TFV Endeksi

	TED	TD	STED	ÖED	TFVD
2013-2014	0,973	1,129	0,976	0,997	1,099
2014-2015	1,021	1,024	1,024	0,997	1,045
2015-2016	0,969	1,056	0,980	0,989	1,024
2016-2017	1,017	1,041	1,009	1,008	1,059
2017-2018	1,024	1,030	1,024	1,000	1,054
2018-2019	0,977	0,873	0,982	0,995	0,853
2019-2020	0,986	1,121	0,992	0,994	1,105
2020-2021	0,969	1,073	0,981	0,988	1,039
Ortalama	0,992	1,041	0,996	0,996	1,032

2013-2021 döneminde analize dâhil edilen faizsiz bankaların verimliliğinde ortalama %3,2'lik bir artış gerçekleşmiştir. Meydana gelen bu artış, teknolojiye gelişmeden kaynaklıdır. Faizsiz bankaların toplam faktör verimliliklerinde sekiz dönemin yedisinde artış gerçekleşirken; sadece 2018-2019 döneminde ise %14,7'lik bir azalış meydana gelmiştir. Toplam faktör verimliliğinin en fazla arttığı dönem ise %10,5'lik artış ile 2019-2020 dönemidir.

Analizde yer alan faizsiz bankaların 2013-2021 yılları arasındaki ortalama toplam faktör verimliliklerindeki değişim (TFVD) değerleri Tablo 5.18'de yer almaktadır.

Tablo 5.18. Bankalara Göre Malmquist TFV Endeksi

	TED	TD	STED	ÖED	TFVD
Albaraka Türk	0,963	0,999	0,970	0,994	0,962
Kuveyt Türk	0,940	0,985	0,950	0,989	0,926
Türkiye Finans	0,967	0,988	0,972	0,994	0,955
Affin Islamic Bank Berhad	1,000	1,066	1,000	1,000	1,066
Bank Islam Malaysia Berhad	1,033	1,016	1,041	0,992	1,049
Bank Rakyat Malaysia Berhad	0,999	1,009	1,000	0,999	1,007
CIMB Islamic Berhad	0,987	1,033	0,996	0,991	1,019
HSBC Amanah Berhad	1,017	1,033	1,017	1,000	1,050
Kuwait Finance Berhad	1,000	1,258	1,000	1,000	1,258
Maybank Islamic Berhad	0,994	1,023	1,000	0,994	1,016
OCBC El-Amin Bank Berhad	0,991	1,057	0,994	0,998	1,048
Public Islamic Bank Berhad	1,000	0,999	1,000	1,000	0,999
RHB Islamic Bank Berhad	0,998	1,027	1,005	0,993	1,025
Standard Chartered Saadiq Berhad	1,000	1,104	1,000	1,000	1,104
Ortalama	0,992	1,041	0,996	0,996	1,032

Kuwait Finance House Berhad 1,258 ile en yüksek ortalama TFVD değerine sahip olan bankadır. Bu sonuç, incelenen sekiz yıllık dönemde Kuwait Finance House Berhad'ın verimliliğinde ortalama %25,8'lik bir artış gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu bankayı 1,104 ortalama TFVD değeri ile Standard Chartered Saadiq Berhad ve 1,066 ortalama TFVD değeri ile Affin Islamic Bank Berhad takip etmektedir. Tablo 5.18'de yer alan sonuçlara göre, ortalama verimliliğinde düşüş yaşamış dört banka vardır. Kuveyt Türk Katılım Bankası'nın verimliliğinde ortalama %7,4'lük bir düşüş gözlemlenmiş ve bu banka ilgili dönemde verimliliği en fazla azalan banka olmuştur. Ayrıca Albaraka Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası ve Public Islamic Bank Berhad ortalama verimliliklerinde düşüş yaşayan diğer faizsiz bankalardır. Bu sonuçlar, Türkiye'den analize dahil edilen üç faizsiz bankanın tamamında incelenen dönemdeki verimliliklerinde azalma olduğunu; Malezya'dan analize dahil edilen on bir faizsiz bankadan ise on tanesinin verimliliklerinde artış, bir tanesinde ise azalış olduğunu göstermektedir.

Türkiye'deki faizsiz bankaların verimliliklerindeki düşüş incelendiğinde TED, TD, STED ve ÖED değerlerinin hepsinin 1'den küçük değerler aldığı görülmektedir. Faizsiz bankaların tamamının en düşük değerleri teknik etkinlikte (TED) aldıkları görülmektedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere teknik etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliğinin çarpılması sonucu hesaplanmaktadır. Bu açıdan bakılacak olursa, Türkiye'deki faizsiz bankaların verimsizliğinin temel nedenleri uygun ölçekte faaliyet göstermemeleri ve yönetsel etkinliğin düşük olması olarak belirlenebilir. Ayrıca teknolojik değişimdeki değerlerin de 1'den düşük çıkması yani teknolojik açıdan gerileme yaşanması TFVD'nin daha düşük çıkmasına neden olmuştur. Malezya'daki faizsiz bankaların ortalama değerleri incelendiğinde sadece uygun ölçekte faaliyet gösteremedikleri tespit edilmiştir. Buna karşılık hem yönetsel etkinliğin sağlanması hem de teknolojik ilerleme Malezya'daki faizsiz bankaların verimliliğini artıran etkenler olmuştur. Yapılan başka çalışmalarda ulaşılan, Türkiye'deki faizsiz bankaların verimlilik düzeylerinin Malezya'daki faizsiz bankalardan daha düşük çıktığını gösteren sonuçlar bu çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Yücel, Özdemir ve Önal, 2015; Altun Ada ve Dalkılıç, 2014).

5.4.2. Faizsiz Bankacılık Sektörünün Finansal Ürünler Açısından Karşılaştırılması

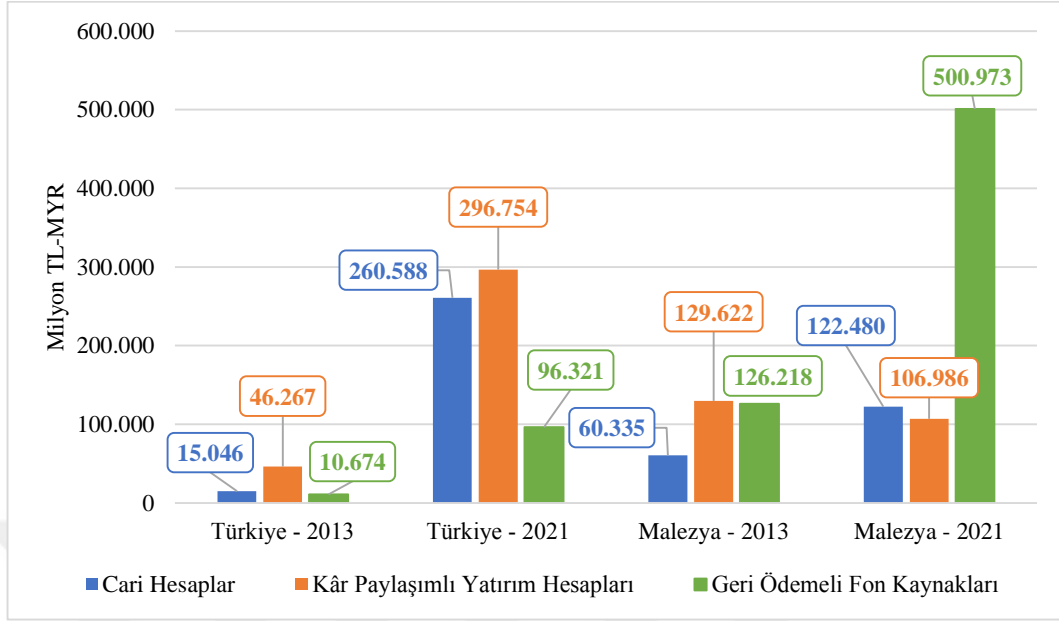
Çalışmada Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörleri finansal performans haricinde ülkelerdeki faizsiz bankacılık sektöründe sunulan finansal ürünler açısından da karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörleri; fon toplama yöntemleri, fon kullandırma yöntemleri, sukuk işlemleri ve tekafül işlemleri açısından karşılaştırılmıştır.

5.4.2.1. Fon Toplama Yöntemleri

Faizsiz bankalar tarafından fon toplama işlemleri genel olarak cari hesaplar (vadesiz hesaplar) ve kâr paylaşımlı yatırım hesapları (vadeli hesaplar) aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Bu hesaplarda milli ve yabancı paralar dışında kıymetli maden (gram altın ve gram gümüş) olarak da fon toplanması mümkündür. Faizsiz bankalar bu hesaplar dışında, murâbaha ve emtia murâbahası gibi yöntemler vasıtasıyla diğer finansal kuruluşlardan kullandıkları krediler ve sukuk ihraçları ile de fon toplayabilmektedirler.

Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankaların özel cari hesaplar, kâr paylaşımlı yatırım hesapları (katılma hesapları) ve geri ödemeli fon kaynakları aracılığıyla topladıkları fonların 2013 ile 2021 yıllarına ait verileri Şekil 5.4'te yer almaktadır.

Şekil 5.4. Türkiye ve Malezya'daki Faizsiz Bankaların Fon Toplama Yöntemlerinin Gelişimi

Kaynak: Şekil, IFSB raporundan elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır (IFSB, 2021a; IFSB, 2021b).

Türkiye’de cari hesaplar vasıtasıyla toplanan fonlar 2013 yılında 15 milyar TL iken katılma hesapları ile toplanan fonlar yaklaşık 46 milyar TL’dir. 2013 yılında fonların yaklaşık %21’i cari hesaplar, %64’ü ise katılma hesapları aracılığıyla toplanmıştır. 2021 yılında ise fonların yaklaşık %40’ı cari hesaplar, %45’i ise katılma hesapları aracılığıyla bankalara kazandırılmıştır. Mevduat hesapları içerisindeki paya baktığımızda ise 2021 yılında Türkiye’deki bankacılık sektöründe bulunan fonların %39’u; faizsiz bankalarda bulunan fonların ise %47’si cari hesaplarda yer almaktadır. Hem 2013 yılına göre hem de konvansiyonel bankalarına göre daha yüksek oranda cari hesap vasıtasıyla fon toplanması Türkiye’deki faizsiz bankaların toplanan fonlar açısından farklılaştığını göstermektedir.

Şekil 5.4’e bakıldığında, Malezya’daki faizsiz bankacılık sektöründe kâr paylaşımli yatırım hesapları ile toplanan fonlarda azalış görülmektedir. 2013 yılındaki mevduat hesaplarındaki toplam fonların %41’ine denk gelen yaklaşık 130 milyar MYR tutarında kâr paylaşımli yatırım hesabında fon bulunurken 2021 yılında bu tutar yaklaşık 107 milyar MYR olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılından 2021 yılına kâr paylaşımli yatırım hesaplarındaki fonlar yaklaşık %17 oranında azalmıştır. Buna karşılık cari hesaplar aracılığıyla toplanan fonlar %103 oranında artmış ve 2021 yılında yaklaşık 122 milyar MYR seviyesine yükselmiştir. 2021 yılında mevduat hesaplarındaki toplam fonların yaklaşık %17’sini cari hesaplardaki fonlar oluşturmaktadır.

Türkiye ile Malezya'daki faizsiz bankaların fon toplama yöntemlerinin gelişimi incelendiğinde; her iki ülkede de cari hesaplar aracılığıyla toplanan fonların yüzdesinde artış gerçekleşmiştir. Türkiye'de Malezya'dan farklı olarak vadeli hesaplarda da önemli bir artış gözlenmiştir. Türkiye'deki bankacılık sektöründe yer alan mevduatlar vadeleri açısından incelendiğinde bu sonuçla paralel bir durum görülmektedir. Türkiye'de bankacılık sektöründeki mevduattan %39 ile en büyük payı vadesiz (cari) mevduat hesapları almaktadır. Üç aya kadar vadeli olan mevduatın toplam mevduattaki payı ise %91 seviyesindedir. Faizsiz bankalarda ise cari hesabın payı %47; üç aya kadar olan mevduatın payı ise %93 seviyesindedir. Türkiye'de özellikle son yıllarda döviz ve kıymetli maden kurlarında ortaya çıkan artışlar, mevduatın TL hesaplardan döviz tevdiat ile kıymetli maden depo hesaplarına aktarılmasına sebep olmuştur. 2021 yılı aralık ayı itibariyle faizsiz bankalardaki mevduatın yaklaşık %57'si döviz tevdiat hesaplarında bulunmaktadır. Döviz tevdiat hesaplarındaki mevduatın da yaklaşık %46'sı cari hesaplarda yer almaktadır. Mevduatın yaklaşık %16'sı ise kıymetli maden depo hesaplarda yer alırken bu hesaplardaki mevduatın %69'u cari hesaplardadır. Mevduat sahiplerinin kur değişimlerinden korunmak ve bu değişimlerden yararlanmak amacıyla mevduatlarını bu hesaplarda bulundurmaları ve bundan dolayı cari hesap ağırlıklı işlem yapmaları muhtemeldir.

Faizsiz bankalar tarafından murâbaha gibi yöntemlerle kullanılan krediler ile de fon toplanabilmektedir. Malezya'daki vadeli hesaplarda görülen azalıştan farklı olarak faizsiz bankalar tarafından murâbaha, emtia murâbahası gibi geri ödemeli fon kaynakları aracılığıyla sağlanan fonlarda ise büyük oranda artış yaşanmıştır. Malezya'daki faizsiz bankalar tarafından kullanılan bu tür fon kaynaklarının toplam tutarı 2013 yılında yaklaşık 126 milyar MYR iken bu tutar 2021 yılında 501 milyar MYR seviyesine ulaşmıştır. Bu durum Malezya'daki faizsiz bankalar tarafından fon toplama kaynakları arasında bu tür fonlamanın ilk sırada olduğunu göstermektedir. Türkiye'de ise Malezya'dan farklı olarak bu tür kullanılan krediler sayesinde toplanan fonlar genel içerisinden çok büyük bir pay almamıştır. 2021 yılında geri ödemeli murâbaha kredileri ile toplam 96 milyar TL tutarında fon toplanmış ve bu tutar kâr paylaşımli yatırım hesapları ve cari hesaplar aracılığıyla toplanan fonlardan sonra üçüncü sırada yer almıştır.

5.4.2.2. Fon Kullandırma Yöntemleri

Faizsiz bankalar tarafından toplanan fonlar; murâbaha, müşâreke, mudârebe, icâre ve selem gibi farklı yöntemlerle kullandırılmaktadır. Bu yöntemlere çalışmanın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde değinildiği için burada tekrar açıklama gereği duyulmamıştır.

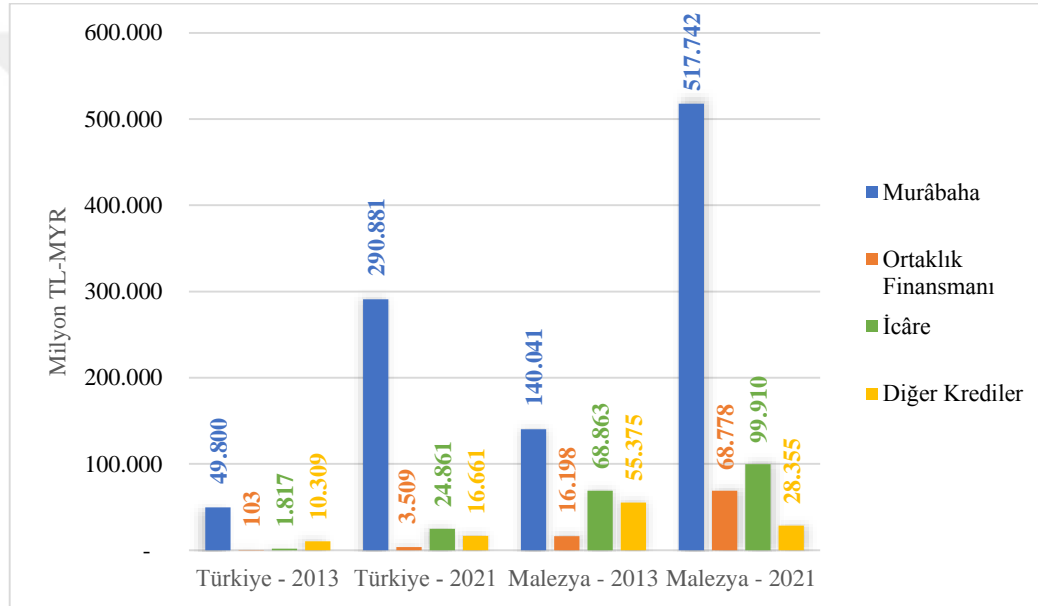
Dünya genelinde faizsiz bankalar tarafından fon kullandırma yöntemleri arasında en sık tercih edilen yöntem “murâbaha” yöntemidir. Türkiye’de 2020 yılı haziran ayı itibariyle kullandırılan 140 milyar TL tutarındaki fonların yaklaşık %97’si murâbaha yöntemi ile finanse edilmiştir (Yatbaz ve Çatıkkaş, 2021: 2). Kâr-zarar ortaklığı olarak ifade edilen müşâreke ve emek-sermaye ortaklığı olarak ifade edilen mudârebe yöntemleri ile finansman sayısı Türkiye’de çok azdır. Özellikle 2020 yılından itibaren faizsiz bankaların ortaklık yoluyla fon kullandırım çalışmalarına da yönelmeleri sayesinde müşterilere murâbaha dışında farklı finansman ürünlerinin de sunulması amaçlanmaktadır. Bu çalışmaların hızlanması müşâreke ve mudârebe gibi fon kullandırma yöntemlerinin Türkiye’de gelişimi açısından önemlidir. Nitekim; Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından 2021 yılında altın, orman ürünleri ve veterinerlik sektörlerinin finansmanında kullanılmak üzere yaklaşık 9 milyon TL tutarında üç farklı mudârebe projesi gerçekleştirilmiştir. Bu projelerden ikisi 2021 yılında sonuçlandırılmış, birisinin ise 2022 yılında tamamlanması tahmin edilmektedir (Kuveyt Türk Katılım Bankası, 2021: 45). Ziraat Katılım Bankası tarafından da 2021 yılında yaklaşık 40 milyon TL müşâreke ortaklık finansmanı yöntemiyle kullandırılan fon bakiyesi bulunmaktadır (Ziraat Katılım Bankası, 2021: 83). Vakıf Katılım Bankası tarafında ise 2021 yılında müşâreke ortaklığı finansman yönteminde yaklaşık 64 milyon TL bakiye bulunmaktadır (Vakıf Katılım Bankası, 2021: 169).

Türkiye’de hem TKBB hem de sektörde faaliyet gösteren faizsiz bankalar tarafından yayınlanan faaliyet raporları ve bağımsız denetim raporları gibi raporların hepsinde fon kullandırma yöntemleri mevzuat gereği “krediler” başlığı altında gösterilmekte ve murâbaha, müşâreke, mudârebe ve selem gibi alt başlıklara ayrılmamaktadır. Bankalar tarafından veriler paylaşılsa bile Türkiye’nin bankacılık yapısı ve müşterilerin kredi talepleri göz önünde bulundurulduğunda en sık kullanılan yöntemin “murâbaha” olacağı tahmin edilmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda

ortaya çıkan sonuçlar da bu durumu desteklemektedir (Aydoğmuş ve Ülker, 2021: 49; Yatbaz ve Çatıkkaş, 2021: 2; Araz, 2020: 262; Ülev ve Selçuk: 2018: 14).

Her ne kadar faizsiz bankalar ve TKBB tarafından detayları belirtilmese de faizsiz bankacılık sektöründe kullanılan kredilere ilişkin BDDK tarafından yayınlanan veriler yardımıyla Şekil 5.5 oluşturulmuştur. Şekil 5.5'te yer alan “murâbaha” yöntemi; yukarıda da ifade edilen literatürdeki çalışmalardan yola çıkılarak “krediler” başlığındaki “ortaklık finansmanı, kredi kartları ve diğerleri” kalemleri çıkarıldıktan sonra kalan tutarın tamamı olarak ele alınmıştır.

Şekil 5.5. Türkiye ve Malezya'daki Faizsiz Bankaların Fon Kullanırma Yöntemlerinin Gelişimi

Kaynak: Şekil, BDDK internet sitesinden ve IFSB, 2021a raporundan elde edilen veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 5.5 incelendiğinde Türkiye’de 2013 yılında kullanılan fonların yaklaşık %80’i (50 milyar TL) murâbaha yöntemi ile gerçekleşirken bu oran 2021 yılında yaklaşık %87’ye (291 milyar TL) yükselmiştir. İcâre (finansal kiralama) yöntemi ile kullanılan fonların oranı da %3’ten %7 (25 milyar TL) seviyelerine kadar çıkmıştır. Mudârebe ve müşâreke yöntemlerinden oluşan ortaklık finansmanı ile kullanılan fonlarda da artış görülmektedir. 2021 yılında kullanılan fonların yaklaşık %1’i (3,5 milyar TL) ortaklık finansmanı şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yöntemlerin dışındaki kredi kartları ve diğer kredilerde ise miktar bakımından artış olsa da oransal olarak 2021 yılında azalma görülmektedir.

Türkiye'nin aksine Malezya'daki faizsiz bankaların fon kullandırma yöntemlerine ilişkin detaylı veriler yetkili kurumlar tarafından paylaşılmaktadır. Malezya'daki faizsiz bankalar tarafından en çok tercih edilen yöntem 2013 yılında Bai Bithaman Ajil iken 2021 yılında murâbaha yöntemi daha çok tercih edilmiştir. Şekil 5.5'te iki yöntem benzerliklerinden dolayı murâbaha başlığı altında gösterilmiştir. 2021 yılında kullanılan kaynakların yaklaşık %72'si (518 milyar MYR) murâbaha yöntemi ile gerçekleşirken bu kullandırmaların yaklaşık %75'i (387 milyar MYR) emtia murâbahası yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. İcâre yöntemi ise kullanılan fonların %14'ü (100 milyar MYR) ile en çok tercih edilen ikinci yöntem olmuştur. Malezya'da, mudârebe ve istisna yöntemleri hem 2013 hem de 2021 yıllarında en az tercih edilen finansman yöntemleri olmuştur (IFSB, 2021a).

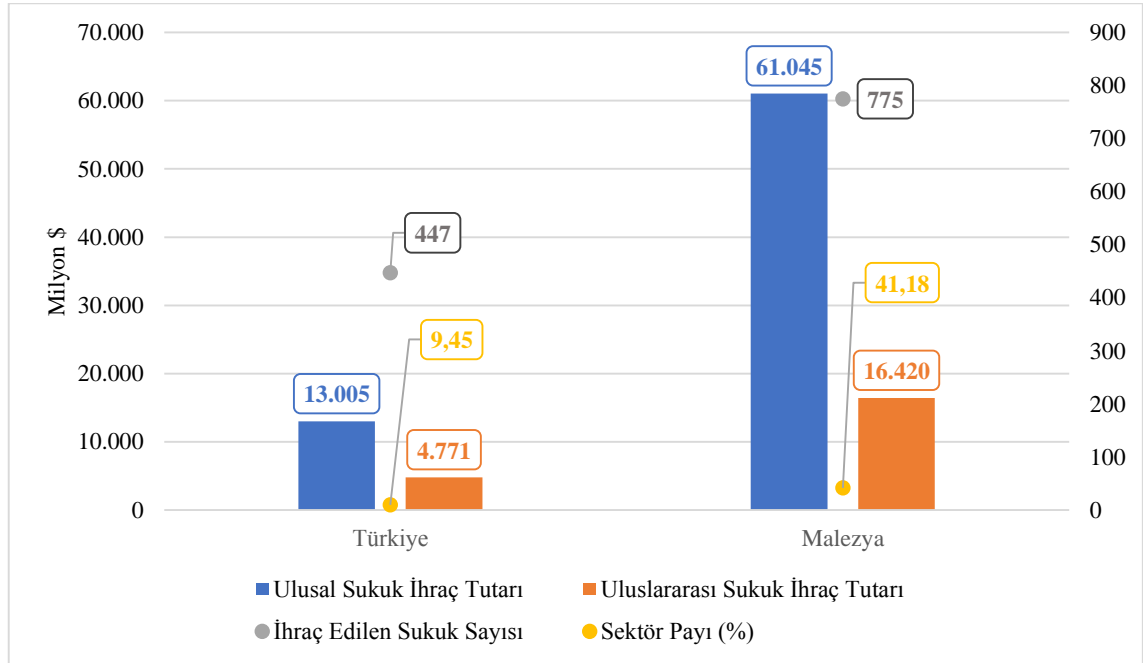
Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörlerinde tercih edilen fon kullanma yöntemlerinden murâbaha, her iki ülke için de en çok uygulanan yöntem olarak tespit edilmiştir. Malezya, murâbaha yöntemi dışında icâre ve ortaklık yöntemleri ile de fon kullandırmalarına çeşitlik kazandırabilirken; Türkiye'de ise fon kullandırma yöntemlerinin murâbaha üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda da değinildiği üzere; uygulanmasının kolay olması, bankalar için başlangıç aşamasından itibaren kârın belirli olmasından dolayı riskinin düşük olması gibi nedenlerle murâbaha yöntemi faizsiz bankalar tarafından en sık kullanılan finansman yöntemidir (Kaya, 2010; Kınalı, 2012; Çetin, 2017). Ancak, bankanın müşterisinin üstlendiği riske katılmaması ve konvansiyonel bankaların uyguladığı faiz oranlarına yakın kâr oranı ile işlemlerin gerçekleştirilmesi gibi durumlara yönelik eleştiriler bu yöntemin faizsiz bankacılığa uygunluğunun sorgulanmasına neden olmaktadır. TKBB tarafından 2021 yılında yayınlanan "Murâbaha Standardı" ile bazı sorunlar giderilecek olsa bile kredi kullandırımının yaklaşık %90'ını murâbaha yöntemi ile gerçekleştiren Türkiye'de bu durum faizsiz bankaların kredi kullandırımında rekabette geriye düşmesine ve kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına engel teşkil edebilecektir. Kredi kullandırımında faizsiz bankacılık sistemine daha uygun olan müşâreke ve mudârebe gibi yöntemlerin payının artırılması, bankaların kredi rakamlarını artırmakla birlikte kârlılık ile etkinlik ve verimlilik düzeylerinin de artmasına yardımcı olacaktır.

5.4.2.3. Sukuk

Sukuk, ekonomilere orta ve uzun vadeli finansman olanağı sağlayan; ekonomiye kaynak sağlayan ve gelir dağılımında da düzenleyici rolü bulunan finansal bir enstrümandır. Mülkiyetin tesis edildiği dayanak varlıkların İslam hukukuna uygun olması ve faizsiz işlem olması sukuku konvansiyonel finansal araçlardan ayırmaktadır. Sukukun hem kamu kurumları tarafından hem de özel sektör firmaları tarafından ihraç edilmesi sukuku, faizsiz sermaye piyasalarında yatırımcılar için en önemli yatırım araçlarından birisi haline getirmiştir (Okka ve Kazak, 2020: 456). Her yıl yeni ülkelerin sukuk ihraçlarına başlaması ve sukuk türlerinde çeşitlendirmenin artması ile sukuk varlıkları son on yıl içerisinde küresel faizsiz finansal varlıklar içerisinde faizsiz bankacılık varlıklarından sonra ikinci sıradaki yerini sağlamlaştırmıştır.

Malezya küresel sukuk piyasasında lider konumda yer alırken, Türkiye hem Hazine ve Maliye Bakanlığı hem de faizsiz finansal kurumlar tarafından gerçekleştirilen sukuk ihraçları neticesinde sukuk piyasasında aktif olarak rol alan ülkeler arasında yer almaktadır. 2021 yılında Türkiye ve Malezya tarafından gerçekleştirilen sukuk ihraçlarına ilişkin bilgiler Şekil 5.6'da gösterilmiştir.

Şekil 5.6. 2021 Yılında Türkiye ve Malezya'daki Sukuk İhraç Verileri

Kaynak: IIFM raporundan elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır (IIFM, 2022: 58-85).

Türkiye 2021 yılında, yaklaşık 17,8 milyar \$ değerinde 447 adet sukuk ihracı gerçekleştirmiştir. Malezya ise yaklaşık 77,5 milyar \$ değerinde 775 adet sukuk ihracında bulunmuştur. Malezya'daki sukuk ihraç tutarı 2020 yılına göre %17 oranında artmıştır. Türkiye'de ise sukuk ihraç tutarları bir önceki yıla oranla %33 azalmıştır. Bu azalışın sebebi, daha önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere verilerin USD cinsinden paylaşılmış olması ve 2021 yılında Türk lirasında görülen değer kaybından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de gerçekleşen sukuk ihraç sayılarının 123'ten 447'ye yükselmesi de bu durumu desteklemektedir. Ulusal para cinsinden hesaplama yapıldığında Türkiye'deki sukuk ihraç tutarlarının 2021 yılında yaklaşık %21 arttığı görülmektedir. Türkiye'de ihraç edilen sukukların yaklaşık %73'ünü, Malezya'daki sukuk ihraçlarının ise yaklaşık %79'unu ulusal sukuk ihraçları oluşturmaktadır. 2021 yılında küresel sukuk ihracının %41,18'i Malezya, %9,45'i ise Türkiye tarafından gerçekleşmiştir. 2020 yılında Malezya'nın küresel sukuk piyasasından aldığı pay %37,90 iken Türkiye'nin payı ise %15,10 seviyelerindeydi. Malezya 2021 yılında da sukuk ihracında dünyada ilk sıradaki yerini korurken; Türkiye ise 2020 yılına göre bir basamak gerileyerek Malezya, Suudi Arabistan ve Endonezya'nın ardından en çok sukuk ihracı gerçekleştiren dördüncü ülke olmuştur (IIFM, 2021: 55-62; IIFM, 2022: 58-85).

Türkiye ve Malezya'daki sukuk uygulamaları karşılaştırıldığında Malezya'nın üstünlüğü görülmekle beraber özellikle son beş yıl içerisinde Türkiye'nin gerçekleştirdiği sukuk ihraçları ile dünyada sayılı ülkeler arasında yerini aldığını söylemek mümkündür. Bu dönemde Türkiye toplam 1.039 adet sukuk ihracı gerçekleştirmiş ve Malezya'nın ardından ikinci sırada yer almıştır. Sukuk ile ilgili yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve yeni sukuk türlerinin kullanımı ile beraber Türkiye'deki sukuk işlemlerinin gelişiminin daha da hızlanması kaçınılmazdır.

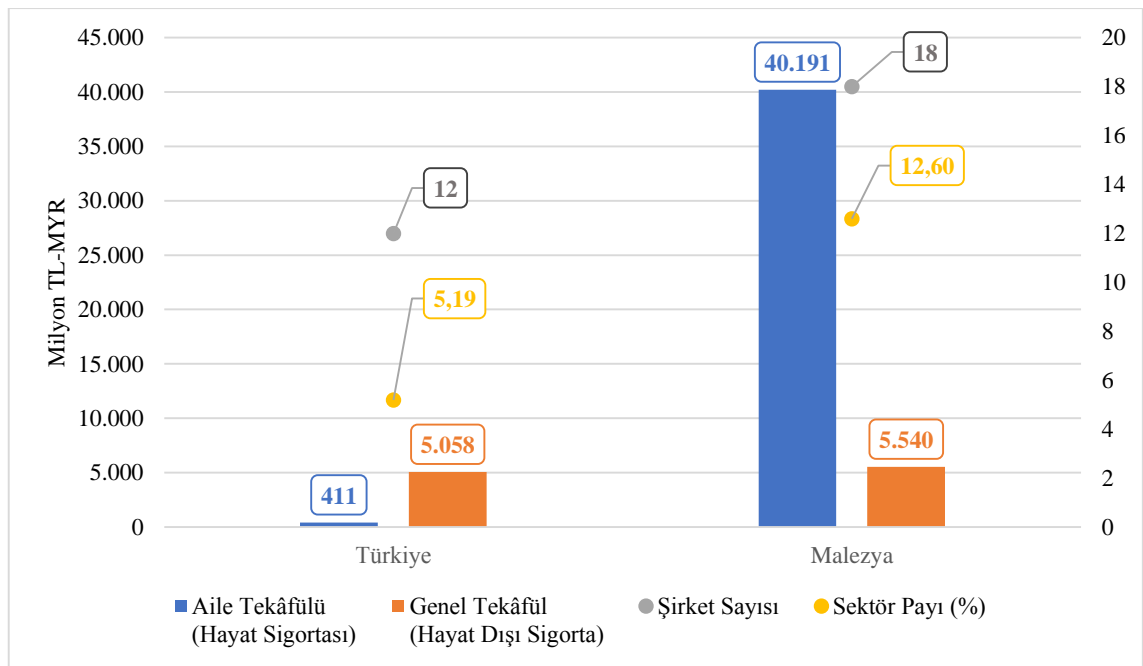
5.4.2.4. Tekâfül

Ticari sigorta işlemlerine bir alternatif olarak ortaya çıkan tekâfül işlemleri Türkiye'de katılım sigortacılığı ismi ile gerçekleştirilmektedir. İslam hukuku ilkelerine bağlı olarak işlem yapılan tekâfül sisteminde, yer alan tüm taraflara eşitlik sağlama ve sigortalılara (katılımcı) hasar ve kayıp gibi durumlarda yardımcı olma ilkeleri bulunmaktadır. Bu sistemde başkalarına yardım etmek amacıyla “teberru” ilkesi uyarınca sigortalıların her biri, ödemiş oldukları primin bir kısmının maddi yardıma ihtiyaç

duyabilecek diğer sigortalılara verilmesini kendi rızalarıyla kabul etmektedirler. Herhangi bir hak talebinde bulunulmaması durumunda, sistemdeki fazlalık fonlar genellikle sigortalılar arasında dağıtılmaktadır (Dilek, 2019: 46; Othman, 2017: 38).

Malezya’da 1984 yılında çıkarılan Tekâfül Kanunu ile gelişime başlayan tekâfül işlemleri, Türkiye’de ise 2009 yılında Neova Sigorta Şirketi’nin kurulması ile başlamıştır. 2021 yılında Türkiye ve Malezya’daki tekâfül sektörüne ilişkin veriler Şekil 5.7’de yer almaktadır.

Şekil 5.7. 2021 Yılında Türkiye ve Malezya’daki Tekâfül Sektör Verileri

Kaynak: Şekil, Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu, 2021: 11-12 ve BNM, 2021:58 raporlarından elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye’deki tekâfül prim üretimi 2021 yılında bir önceki yıla göre %28,17 oranında artış göstererek yaklaşık 5,5 milyar TL tutarında gerçekleşmiştir. Malezya’da ise bir önceki yıla göre %9,22 oranında artan prim üretimi 2021 yılında yaklaşık 45,7 milyar MYR seviyesine yükselmiştir. Şekil 5.10’a göre Türkiye ve Malezya’daki tekâfül türlerinin toplam içindeki payları da farklılık göstermektedir. Türkiye’deki tekâfül primlerinin %92,5’ini genel (hayat dışı) tekâfül, %7,5’ünü aile (hayat) tekâfülü oluştururken; Malezya’da ise %87,9’unu aile (hayat) tekâfülü, %12,1’ini ise genel (hayat dışı) tekâfül oluşturmaktadır. Tekâfül varlıklarının küresel dağılımı incelendiğinde ise Malezya 12 milyar \$ tekâfül varlığı ile dünyada üçüncü sırada yer alırken Türkiye ise

yaklaşık 2 milyar \$ tekâfül varlığı ile altıncı sırada bulunmaktadır. Malezya tekâfül varlıkları bir önceki yıla göre yaklaşık %20 artış gösterirken Türkiye’de ise artış oranı yaklaşık %100 olarak gerçekleşmiştir.

Tekâfül verileri incelendiğinde Malezya’nın incelenen tüm başlıklarda Türkiye’den daha üstün konumda olduğu görülmektedir. Malezya’nın tekâfül sektöründe Türkiye’ye karşı bu kadar üstün olmasında yasal düzenlemenin erken zamanlarda yapılması etkili olmuştur. Türkiye’de ise bu alandaki ilk yasal düzenleme 2017 yılında yayınlanan “Katılım Sigortacılığı Yönetmeliği” ile gerçekleşmiştir. Bu yönetmelik ile faizsiz bankalar tarafında uygulanmayan “pencere sistemi”nin tekâfül alanında uygulanmasına izin verilmesi tekâfül sektörünün gelişimine yardımcı olmuştur. Bu sayede sektörde yer alan şirket sayısı ile düzenlenen sigorta poliçelerinde de artış yaşanmıştır. Türkiye ile Malezya’daki tekâfül türlerine göre Türkiye genel tekâfülde, Malezya ise aile tekâfülünde daha yüksek prim üretmiştir. Türkiye’deki genel sigorta verilerinin prim üretim tutarları incelendiğinde buradaki duruma paralel bir sonuç ile karşılaşılmaktadır. Türkiye’de 2021 yılı aralık ayındaki sigorta primlerinin %83’ünün hayat dışı sigorta, %17’sinin ise hayat sigortası kapsamında düzenlendiği görülmektedir (TSB, 12.06.2022). Bu durumun Türkiye’deki sigortalıların sigortaya bakış açısı ile ilgili olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Finans literatüründe ağırlıklı olarak “İslami bankalar” ismi ile anılan faizsiz finansal kurumlar, Türkiye’de “katılım bankaları” olarak para piyasasında faaliyet göstermektedirler. 1960’lı yıllardan itibaren dünyada faaliyet göstermeye başlayan faizsiz bankalar her geçen yıl bankacılık sektöründen giderek daha büyük bir paya sahip olmuşlardır. Özellikle 2008 yılındaki küresel finans krizinde gösterdikleri güçlü duruş ile dikkat çeken faizsiz finans kurumları, çalışma esasları ve sahip oldukları temel ilkeler açısından giderek daha fazla önem kazanmaya başlamışlardır. Faaliyetlerini gerçekleştirirken temel İslami finans esaslarını kendilerine rehber edinen bu bankalar; faizsiz işlem yapılması, paranın değil sadece ticaretin fonlanması ve risk paylaşımı gibi unsurlarda konvansiyonel bankalardan ayrılmaktadır. Dolayısıyla bu bankalar, sektörün tamamlayıcısı değil alternatifi konumundadır.

Türkiye’de 1983 yılında çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile faaliyet göstermeye başlayan faizsiz finans kurumları, 2005 tarihli Bankacılık Kanunu ile “katılım bankası” adını alarak işlemlerine devam etmişlerdir. Özellikle 2015 yılından itibaren devlet destekli üç katılım bankasının da faaliyete başlaması ile bankacılık sektöründen aldıkları payı her yıl artıran katılım bankaları 2022 yılı kasım ayı itibariyle ulusal bankacılık varlıklarının %8,42’sine sahiptirler (BDDK, 12.12.2022). Geçmiş çok eski olmasa da nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye’de bankacılık sektöründen alınan payın bu kadar düşük kalması, faizsiz bankacılığın müşteriler tarafından henüz istenilen seviyede algılanmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum piyasaya hâkim olan konvansiyonel bankalarla rekabette yetersiz kaldığını da göstermektedir.

Literatürde faizsiz bankacılık alanında özellikle son yirmi yıl içerisinde yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak faizsiz bankalar, konvansiyonel bankalar ile karşılaştırılmış veya sadece performans/etkinlik ölçümüne tabi tutulmuştur. Literatürde faizsiz bankacılığın gelişimine odaklanmış çalışmalar da yer almaktadır. Bu çalışmalarda da Türkiye’deki faizsiz bankacılık sistemi ya tek olarak değerlendirilmiş ya da sadece finansal göstergeler üzerinden karşılaştırmalar yapılarak önerilerde bulunulmuştur. Literatürden farklı olarak bu çalışmada, faizsiz finans sektöründe lider konumdaki ülkelerden birisi olan Malezya ile Türkiye’deki faizsiz

bankacılık sektörlerinin finansal performans karşılaştırılmasının yanında finansal ürünler açısından karşılaştırılması da yapılmıştır. Yapılacak karşılaştırmalar sonucunda Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektöründeki sorunların ortaya konması ve faizsiz bankacılığın gelişimi açısından atılması gereken adımların elde edilen bulgular çerçevesinde tespit edilmesi mümkün olabilecektir. Sektördeki öncü ülkelerden birisi olması dışında faizsiz bankacılığın asıl gelişiminin (Türkiye'deki gibi) 1983 yılında yapılan düzenlemeler ile başlamasından dolayı Malezya, çalışma kapsamında seçilen ülke olmuştur.

Çalışmanın amacı dâhilinde Türkiye ve Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörleri ilk olarak finansal performans açısından karşılaştırılmıştır. Finansal performans ölçüm yöntemi olarak, literatürde yer alan araştırmalarda sıklıkla kullanılan TOPSIS ve Veri Zarflama Analizi yöntemleri bu çalışmada da tercih edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak analize dâhil edilecek veriler (2013-2021 yılları arası) bankaların denetlenmesinde kabul görmüş CAMELS değerlendirme sistemi açısından ele alınmış ve sistemin alt bileşenlerini oluşturacak toplam on yedi rasyo belirlenmiştir. Daha sonra bu rasyolar TOPSIS yöntemi ile analiz edilerek performans skorları elde edilmiştir. TOPSIS analizi sonucunda 2013, 2014, 2015, 2017, 2018 ve 2019 yıllarında Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörünün; 2016, 2020 ve 2021 yıllarında ise Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörünün daha yüksek finansal performansa sahip olduğu tespit edilmiştir. İncelenen dönemlerin ortalamasına bakıldığında ise, Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörünün finansal performans skoru ortalaması 0,52; Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörünün finansal performans skoru ortalama ise 0,48 olmuştur. Bu sonuçlar finansal performans açısından Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörünün genel olarak Malezya'daki faizsiz bankacılık sektöründen daha iyi durumda olduğunu göstermektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde bankaların kârlılığın ve performansına pozitif etki eden bazı oranlar (Toplam Özsermaye/Toplam Aktifler, Toplam Özsermaye/Toplam Krediler, Toplam Krediler/Toplam Aktifler) olduğu görülmektedir. Bu oranlar içerisinde en önemlilerden birisinin "Toplam Özsermaye/Toplam Aktifler" oranı olduğunu belirten çalışmalar yer almaktadır (Gökalp, 2014; Taşkın, 2011). Bu oran, 2013 ile 2019 yıllarında Türkiye'deki, 2020 ile 2021 yıllarında ise Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörlerinde daha yüksek çıkmıştır. Bu sonucun Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörünün finansal performans skorlarının daha yüksek çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca 2020

ve 2021 yıllarında bu sonuçla paralel olarak Malezya'daki faizsiz bankacılık sektöründe performans artışı da görülmektedir. Bu oran dışında Toplam Özsermaye/Toplam Krediler oranında incelenen yılların tamamında, Toplam Krediler/Toplam Aktifler oranında ise 2013 yılı dışındaki yılların tamamında Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörü daha iyi sonuçlar elde etmiştir. Banka performansına olumlu etkisi olan bu oranlarda Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörünün daha iyi sonuçlar elde etmesinin, çalışmada böyle bir sonucun bulunmasında etkili olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Elmas ve Yetim (2021) tarafından, analize dâhil edilen dönemlerin bazılarında Türkiye'deki faizsiz bankaların Malezya'daki faizsiz bankalardan daha yüksek finansal performansa sahip olduğunun tespit edildiği çalışma sonuçları da bu çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörünün finansal performans açısından Malezya'nın gerisinde kaldığı dönemlerde ise böyle bir sonucun ortaya çıkmasında "döviz pozisyonu" ve "karşılıklar/takipteki krediler" unsurlarından söz edilebilir. 2016 ve 2021 yıllarında Türkiye'deki faizsiz bankaların Döviz Pozisyonu/Özkaynak oranı negatif değerler almıştır. Döviz kurlarındaki değişkenliğin yüksek olduğu Türkiye'de bu durumun banka performansını olumsuz etkilemesi mümkündür. Bu durum dışında Türkiye'deki faizsiz bankalarda takipteki kredi tutarları 2020 ve 2021 yıllarında artış gösterirken Malezya'da ise ilgili yıllarda azalış görülmektedir. Ayrıca Türkiye'deki faizsiz bankaların Karşılıklar/Takipteki Krediler oranı da 2020 yılında %83 ve 2021 yılında %88 ile analiz edilen dönemdeki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu oran Malezya'da ise sırasıyla %36 ve %41 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumun da Türkiye'deki faizsiz bankaların performansına olumsuz etkisinin olduğu ifade edilebilir. Gökçe ve Sarıtaş'ın (2017) çalışmalarında, döviz kurlarındaki artışın takipteki kredileri ve karşılıkları artırdığı ve bu durumun banka performansını olumsuz etkilediği sonucu da bu durumu doğrulamaktadır. Ayrıca literatürde bu sonuç ile benzer olarak kredi karşılık oranlarındaki artışın bankaların düşük performans göstermelerinde etkili olduğunu belirten çalışmalar da yer almaktadır (Kayran ve Kıyılar, 2021; Aka, 2019; Eyceyurt, Batır ve Güngör, 2016; Toraman, Ata ve Buğan, 2015; Yesmine and Bhuiyah, 2015).

Performans analizi olarak ikinci aşamada faizsiz bankaların etkinlik düzeylerini belirlemek amacıyla VZA yöntemi kullanılmıştır. Bazı bankaların analize dahil edilen yılların tamamında faaliyette bulunmaması bazı bankaların ise bir veya birkaç yıla ait finansal verilerine ulaşılamaması nedeniyle sektörlerde faaliyet gösteren bütün bankalar

analiz kapsamına alınamamıştır. Ayrıca Malezya’da faaliyet gösteren bazı bankaların raporlama dönemleri Türkiye’den farklı olduğu için bu bankalar analiz dışında bırakılmış, finansal raporlama dönemlerinin bitiş tarihleri Türkiye ile benzerlik gösteren bankalar analize dâhil edilmiştir. Bu kriterler doğrultusunda Türkiye’den üç, Malezya’dan ise on bir olmak üzere toplam on dört faizsiz bankanın 2013-2021 yıllarına ait verileri ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Yapılan VZA sonucunda hem toplam teknik etkinlikte (CCR) hem de saf teknik etkinlikte (BBC) Malezya’daki faizsiz bankaların etkinlik skorlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Malezya’daki faizsiz bankalar 2021 yılında %96 toplam teknik etkinliğe; %99 saf teknik etkinliğe sahip olmuşlardır. Türkiye’deki faizsiz bankalar ise 2021 yılında %67 toplam teknik etkinliğe; %71 saf teknik etkinliğe sahip olmuşlardır. Literatür incelemesinde ortaya çıkan sonuçlara benzer olarak bu çalışmada da incelenen tüm yıllarda Malezya’daki faizsiz bankaların kaynaklarını daha etkin kullandığı ortaya konulmuştur (Altun Ada ve Dalkılıç, 2014; Yıldırım, 2015; Aktaş ve Avcı, 2017).

Türkiye ve Malezya’daki fon kullandırma yöntemlerindeki farklılıkların hem CCR hem de BCC skorlarında böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olması mümkündür. 2013 ile 2021 yılları arasında Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektöründe mevduatlar %805 oranında artış gösterirken kredilerdeki değişim ise %449’da kalmıştır. Bu durum mevduatın krediye dönüştürülemediğini, bir başka ifade ile kaynakların etkin kullanılmadığını göstermektedir. Türkiye’de toplanan fonların yaklaşık %90’ı murâbaha yöntemi ile kullanılırken bu oran Malezya’da yaklaşık %50’ler seviyesindedir (Aydoğmuş ve Ülker, 2021: 49; IFSB, 2021a). Bu durum Türkiye’deki faizsiz bankacılık sektöründe fon kullandırma aşamasında tek bir yöneme ağırlık verildiğini ortaya koymaktadır. Faizsiz bankaların kredi kullandırımının belirli şartlara bağlandığı ve konvansiyonel bankalar kadar elinin güçlü olmadığı bir sistemde bu durumun faizsiz bankacılık sektörünü olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır. Fon kullandırım aşamasında faizsiz bankacılık sektöründe farklı enstrümanlardan yararlanılması ve ürün çeşitliliğinin artırılması, kredi kullandırımının ve buna bağlı olarak etkinlik düzeyinin artmasında etkili olabilecektir.

Türkiye ve Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörlerinin finansal performans açısından karşılaştırılmasında üçüncü olarak VZA sonucunda elde edilen toplam faktör

verimlilik endeksi (TFVD) skorları incelenmiştir. TFVD skorlarına göre incelenen dönemde Türkiye’den analize dâhil edilen üç faizsiz bankanın hepsinin verimliliklerinde azalma olduğu; Malezya’dan ise analize dahil edilen on bir faizsiz bankadan Public Islamic Bank dışındaki diğer bankaların tamamının verimliliklerinde artış olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’deki faizsiz bankaların verimsizliğinin temel nedenleri olarak uygun ölçekte faaliyet göstermemeleri ve yönetsel etkinliğin düşük olması belirlenebilir. Ayrıca teknolojik açıdan gerileme yaşanması da verimliliğin daha düşük çıkmasına neden olmuştur. Yücel, Özdemir ve Önal (2015) ile Altun Ada ve Dalkılıç (2014) tarafından yapılan çalışmalarda da bu çalışmanın sonucu ile benzerlikler tespit edilmiştir. Ekhlive (2018) ise çalışmasında Türkiye’deki faizsiz bankaların Malezya’daki bankalardan daha etkin olduğunu belirtmiştir. Çalışmalarda farklı girdi ve çıktı değişkenlerin kullanılmasının böyle bir sonucun ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir (Donthu, Hershberger and Osmonbekov, 2005).

Çalışmada Türkiye ve Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörleri finansal performans haricinde kullanılan finansal ürünler bakımından da karşılaştırılmıştır. Bu açıdan literatüre ek bir bakış açısı kazandıran bu çalışmada; fon toplama yöntemleri açısından yapılan karşılaştırma sonuçlarına göre Türkiye’de fon toplam yöntemlerinin tamamında 2013 yılından 2021 yılına bir artış olduğu görülmüştür. Malezya’da ise vadeli hesaplarda azalma yaşanırken diğer fon toplama yöntemlerinde artış gerçekleşmiştir. Türkiye’de cari hesaplar aracılığıyla toplanan fonlar 2013 yılına göre yaklaşık 17 kat; vadeli hesaplar aracılığıyla toplanan fonlar ise yaklaşık 6 kat artmıştır. Özellikle son yıllarda Türkiye’de döviz ve kıymetli maden kurlarında yaşanan artışlar; mevduat sahiplerinin TL mevduatlarını, döviz tevdiat hesaplarında ve kıymetli maden depo hesaplarında değerlendirmelerinde etkili olmuştur. 2021 yılı aralık ayı itibariyle faizsiz bankalardaki mevduatın yaklaşık %57’si döviz tevdiat hesaplarında bulunmaktadır. Bu hesaplardaki mevduatın %46’sı da cari hesap şeklindedir. Aynı dönemde mevduatın yaklaşık %16’sı ise kıymetli maden depo hesaplarda bulunmaktadır. Bu hesaplardaki mevduatın ise %69’u cari hesap olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bu tür hesaplarda yer alan mevduatların, mevduat sahipleri tarafından kur değişimlerinden korunmak amacıyla bulundurulduğu için cari hesap ağırlıklı tutulduğu düşünülebilir. Cari hesaplarda bulundurulan mevduatın rahatça krediye dönüştürülememesinin (ne zaman geri çekileceğinin belirsiz olmasından dolayı) bankaların kârlılığına olumsuz etki edeceği

muhtemeldir. Malezya’da ise en büyük fon toplama yöntemi olarak geri ödemeli fon kaynakları yer almaktadır. Bu durum fonların bir vadeye bağlandığını ve bu vade kapsamında rahatça krediye dönüştürülebileceğini ortaya koymaktadır. Türkiye ve Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörlerinin fon toplama yöntemlerinde ortaya çıkan bu farklılık Malezya’daki faizsiz bankaların Türkiye’den daha fazla kredi kullandırım yapmasına ve faaliyetlerini daha kârlı sürdürmesine olanak tanıyabilmektedir. VZA sonucunda bulunan etkinlik skorları da Malezya’daki faizsiz bankaların topladıkları fonları daha aktif krediye dönüştürdüklerini göstermektedir.

Türkiye ve Malezya’daki faizsiz bankacılık sektörlerinde fon kullandırma yöntemlerinin karşılaştırılması sonucunda her iki ülkede de murâbaha yönteminin en çok kullanılan yöntem olduğu sonucuna ulaşılmakla birlikte Malezya’daki ürün çeşitliliğinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Literatürdeki çalışmalar da Türkiye’de kullanılan kredilerin büyük çoğunluğunun murâbaha yöntemi ile gerçekleştirildiğini belirtmektedir (Aydoğmuş ve Ülker, 2021; Yatbaz ve Çatıkkaş, 2021; Araz, 2020; Bayram, 2020; Canbaz, 2020: 249; Ülev ve Selçuk: 2018; Aras ve Öztürk, 2011). Malezya’da 2013 yılında en sık tercih edilen fon kullandırım yöntemi Bai Bithaman Ajil (%30) iken 2021 yılı itibariyle murâbaha yöntemi (%45) daha çok tercih edilmiştir. Türkiye’de ise murâbaha yöntemi ile kredi kullandırım oranı %87 seviyesindedir.

Faizsiz bankacılık sektöründe en sık başvuru alan murâbaha yönteminin yürütülmesi aşamasında kullanılan “vekâlet” uygulamasının kuralına uygun yapılmaması ve bankaların kredi müşterisinin zararına katılmaması gibi nedenler bu uygulamanın tercih edilirliliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Murâbaha yöntemi yerine bankalar tarafından, faizsiz finans ilkelerine daha uygun olduğu belirtilen müşâreke ve mudârebe gibi ortaklık yöntemlerine daha sıklıkla başvurulması finansal ürün çeşitliliğine ve sistemin gelişimine olumlu etki sağlayacaktır. Türkiye’deki faizsiz bankaların son yıllarda murâbaha finansman modeline alternatif olarak ortaklık yöntemi ile fon kullandırdıkları ve bu kalemlerde artışlar olduğu da olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye ve Malezya’da sukuk uygulamalarının incelenmesi sonucunda her iki ülkede de sukuk ihraçlarındaki çarpıcı gelişim göze çarpmaktadır. Malezya küresel sukuk piyasasında lider konumda yer alırken, Türkiye hem Hazine ve Maliye Bakanlığı hem de

faizsiz finansal kurumlar tarafından gerçekleştirilen sukuk ihraçları neticesinde sukuk piyasasında aktif olarak rol alan ülkeler arasında yer almaktadır. 2021 yılında küresel sukuk ihracının %41'ini gerçekleştiren Malezya bu alanda ilk sırada bulunurken; Türkiye ise küresel sukuk ihraçlarının %9'unu gerçekleştiren ülke olarak dördüncü sırada yer almıştır (IIFM, 2022: 58-85). Ayrıca Türkiye son beş yıllık dönemde toplam 1.039 adet sukuk ihracı gerçekleştirerek küresel sukuk piyasasında Malezya'nın (3.396 adet) ardından en çok sukuk ihracında bulunan ikinci ülke konumundadır. Sukuk alanında gerçekleştirilen düzenlemeler ve yeni sukuk türlerinin piyasaya çıkmasıyla beraber sukuk piyasasının gelişimi hız kazanmaktadır. Farklı ülkelerde otoyol, havaalanı, köprü inşası gibi projelerin finansmanından sukuk ihracından yararlanılmaktadır (Sümer, 2020: 128). Ülkemizde de 2023 hedefleri kapsamında gerçekleştirilmesi planlanan altyapı projelerinde sukuk ihracı ile finansmanın sağlanmasının, küresel sukuk piyasasında daha güçlü bir konuma yükselmemize yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Tekâfûl uygulamalarının Türkiye ve Malezya'daki gelişimi karşılaştırıldığında Malezya'nın tüm işlemlerde üstün olduğu görülmektedir. 1984 yılında Tekâfûl Kanunu ile yasal düzenlemeye kavuşan Malezya'dan otuz sene sonra sektöre giriş yapan Türkiye'de ise gelişim 2017 yılındaki yönetmelik ile başlamıştır. Konvansiyonel sigorta şirketlerinin de tekâfûl işlemlerini gerçekleştirmesine olanak tanıyan "pencere sistemi" ile tekâfûl sektörü son beş yıl içerisinde hızla gelişmeye başlamıştır. Bu gelişimin devam edebilmesi için öncelikli olarak tekâfûl sektörünü de kapsayacak yasal bir düzenlemenin yapılması gereklidir. Tekâfûl sistemin bir kanun tarafından desteklenmesi ve belirsizliklerin giderilmesi hem düzenleyici kurumlar hem de paydaşlar açısından önemli bir gelişme olacaktır. Ayrıca tekâfûl uygulamalarının tanıtılmasına yönelik çalışmalar yapılması da bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekleştirilecek konferans ve seminer gibi etkinliklerin sayısının ve niteliğinin artması ile sektörde yer alan farklı paydaşlar arasındaki iş birliğini güçlendirmek, tekâfûl farkındalığını artırmak ve tüketici bilincini kazandırmak da mümkün olacaktır.

Sonuç olarak Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörünün finansal performans skoru açısından daha üstün olduğu belirlenmiştir. Türkiye'nin bu durumda yer almasında aktif içerisinde özsermaye payının yüksek; kredi payının ise düşük olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Türkiye'nin düşük performans gösterdiği yıllarda ise bu olumsuz durumun ortaya çıkmasında negatif döviz pozisyonuna sahip olunmasından ve

karşılıkların yükselmesinden söz edebiliriz. Yapılan etkinlik ve verimlilik skorlarında ise Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörünün daha üstün olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin etkinlik ve verimlilikte düşük performans göstermesinde, toplanan fonların krediye dönüştürülmesinde sıkıntı yaşandığından ve uygun ölçekte faaliyet gösterilmediğinden söz edilebilir.

Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektörünün finansal performans skorlarında yüksek performans; etkinlik ve verimlilik skorlarında ise düşük performans göstermesinde ortak payda olarak "krediler" kalemi dikkat çekmektedir. Kredilerin düşük kalması, banka riskinin azalmasına ve performansa olumlu yansırken; etkinlik ve verimlilik düzeylerinin düşük kalmasına neden olmaktadır. Kredilerin yükselmesi durumunda ise bankaların etkinlik ve verimlilik düzeyleri yükselirken; kredi riski artmakta, buna bağlı olarak takipteki krediler ve karşılıklar artmakta ve banka performansı olumsuz yönde etkilenmektedir.

Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektöründe kredi kullandırmalarının yaklaşık %90'ı murâbaha yöntemi ile gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemde banka, kredi müşterisinin kredi kullandıktan sonraki dönemde faaliyetlerinde riskli davranıp zarar etme durumu ile ilgilenmemektedir. Bankanın ilgilendiği konu kredinin geri ödenmesi durumudur. Banka riske ortak olmadığı için kredinin geri dönüşünü garantiye aldıktan sonra (maddi teminat, şahsi teminat vb.) kredi kullanılabilmekte, bu durum da ilerleyen dönemlerde takipteki krediler ve karşılıklar kalemlerinin artmasına ve banka performansının azalmasına neden olacaktır. Türkiye'deki faizsiz bankaların kredi kullandırmalarını tek bir ürün üzerinden değil ürün çeşitlendirmesi yaparak artırması hem müşteri portföyünün artmasına hem de kredi riskinin azaltılmasına olanak sağlayacaktır.

Literatürdeki çalışmalara ek olarak, faizsiz bankacılık sektörlerinin finansal performans düzeylerinin karşılaştırılmasının yanında finansal ürünler açısından da karşılaştırmanın yapıldığı bu çalışmanın; sonuçları itibariyle Türkiye'deki faizsiz bankacılık sektöründe yaşanan sorunların ortaya konulması ve ayrıca faizsiz bankacılığın gelişimi açısından gerekli stratejilerin ve politikaların oluşturulması noktasında yol gösterici bir referans kaynağı olması bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada yapılan analizler ve karşılaştırmalardan elde edilen bulgular

sonucunda faizsiz bankacılık sisteminin Türkiye'deki gelişimi açısından önemli olan ve gerçekleştirilmesi önerilen politikalar ise aşağıda belirtilmiştir:

- Bankaların etkinlik düzeyinin artırılması için kaynakların krediye dönüştürülme oranını artırması gerekmektedir. Bunu da riski en az seviyede tutarak yapabilmesi için fon kullandırma aşamasında murâbaha yönteminin payının azaltılarak faizsiz finans sistemine daha uygun olan yöntemlerin kullanılmasına ağırlık verilmesi,
- Finansal performansın yükseltilmesi amacıyla kredilerin geri dönüşüne yönelik aksiyonlar alınması, karşılıklar/takipteki krediler oranının düşürülmesi,
- Konvansiyonel finans ile faizsiz finans arasındaki farkın ortaya konması ve özellikle tüketicilerin akıl karışıklığının giderilmesi için faizsiz finans sisteminin genelini (bankacılık, sigortacılık, finansal piyasalar) kapsayacak müstakil bir kanunun ivedilikle hazırlanması ve yürürlüğe girmesi,
- Sukuk ihraçlarının gelişmesine yönelik yeni projeler geliştirilmesi, kamu ve özel sektör yatırımlarının finansmanının sukuk ihracı yoluyla karşılanmasının sağlanması,
- Tekâfül uygulamalarının tanıtılmasına yönelik çalışmalar (kongre, sempozyum vb.) yapılması,
- Faizsiz finans alanında eğitim veren kurum sayısının artırılması, nitelikli işgücünün sağlanması,
- Faizsiz finans alanında yapılacak kaliteli akademik çalışmaların özendirilmesi için TKBB tarafından destek programlarının oluşturulması,
- Tüketici bilincinin kazandırılması için daha çok kişiye ulaşılabilecek kongre ve seminerlerin düzenlenmesi, reklam kampanyalarına önem verilmesi.

Bu çalışmada Türkiye ile Malezya'daki faizsiz bankacılık sektörleri finansal performans ve finansal ürünler açısından karşılaştırılmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı ülkelerdeki uygulamalar ele alınabilir veya birden fazla ülke ile karşılaştırmalar yapılabilir. Bu çalışmada kullanılan rasyolar ve analiz yöntemleri çeşitlendirilebilir. Böylece faizsiz bankacılık sisteminin gelişimi açısından yapılması gerekenleri farklı yönlerden ele almak mümkün olabilecektir. Ayrıca TKBB tarafından paylaşılan verilerde faizsiz bankaların fon kullandırma yöntemlerinin açıklanmaması

çalışmanın tamamlanmasında güçlük oluşturmuştur. Tüm ülkelerdeki faizsiz bankacılık verilerinin “bir standart dahilinde” yetkili kurumlar tarafından detaylı bir şekilde paylaşılmasının, yapılacak karşılaştırmalarda ve analizlerde doğru sonuçlar elde edilmesine olumlu katkısının olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, A. (2017). A Comparison between Malaysia and Indonesia in Islamic Banking Industry. *Research Journal of Business and Management*, 4 (3), 276-286.
<https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.705>
- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI).
“About AAOIFI”. <http://aaoifi.com/about-aaoifi/?lang=en> (10.09.2022)
- Adıgüzel, İ. (2016). *Türkiye’de Sukuk Piyasası, Tarihsel Gelişim, Mevcut Durum ve Geleceğe Yönelik Öneriler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Affin Islamic Bank Berhad (2021). *Condensed Interim Financial Statements Unaudited Statements of Financial Position as at 31 December 2021*.
[https://affin.listedcompany.com/misc/affin-islamic/2021/Interim Financial Statements - 31 December 2021.pdf](https://affin.listedcompany.com/misc/affin-islamic/2021/Interim_Financial_Statements_-_31_December_2021.pdf)
(14.06.2022)
- Affin Islamic Bank Berhad (2020). *Interim Financial Statements Unaudited Statements of Financial Position as at 31 December 2020*.
[https://www.affinislamic.com.my/AFFINISLAMIC/media/Documents/Financial %20Statement/AiBB-Affin-Islamic-Bank-Bhd-2020Q4-26022021.pdf](https://www.affinislamic.com.my/AFFINISLAMIC/media/Documents/Financial%20Statement/AiBB-Affin-Islamic-Bank-Bhd-2020Q4-26022021.pdf)
(14.05.2021)
- Affin Islamic Bank Berhad (2018). *Annual Report 2018*.
<https://www.affinislamic.com.my/AFFINISLAMIC/media/Documents/Annual%20Report/AiBB-23042019.pdf> (14.05.2021)
- Affin Islamic Bank Berhad (2016). *Annual Report 2016*.
https://www.affinislamic.com.my/AFFINISLAMIC/media/Documents/Annual%20Report/2016/AiBB-AR16-ENG_290317.pdf (14.05.2021)
- Affin Islamic Bank Berhad (2014). *Annual Report 2014*.
<https://www.affinislamic.com.my/AFFINISLAMIC/media/Documents/Annual%20Report/AiBB-AR2014.pdf> (14.05.2021)

- Ahsan, M. K. (2016). Measuring Financial Performance Based on CAMEL: A Study on Selected Islamic Banks in Bangladesh. *Asian Business Review*, 6 (1), 47-56. ISSN 2305-8730.
- Aka, K. (2019). Banka Karlılığının Belirleyicileri: Türk Bankacılık Sektöründeki Katılım Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Social Sciences Research Journal*, 8 (3), 21-39.
- Akman, A. (2019). İslâm Borçlar Hukukunda İstisnâ' (Eser) Sözleşmesi (Türk Hukuku ile Mukayeseli). *The Journal of Social Science*, 3 (5), 1-45. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.521959>
- Aktaş, M. & Avcı, T. (2017). Ülkeler Bazında Katılım Bankacılığının Performanslarının Karşılaştırılması. *International Journal of Social Science Research*, 6 (2), 66-82.
- Akten Çürük, S. (2013). *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aktepe, İ. E. (2017). *Katılım Finans*. Yayın No: 9, TKBB Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Y., Yıldız, F. & Kaya, Z. (2013). Veri Zarflama Analizi (VZA) ve Malmquist Endeksi ile Toplam Faktör Verimlilik Ölçümü: BİST'te İşlem Gören Mevduat Bankaları Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (4), 110-130.
- Al, H. (1997). *Tazminat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alasrag, H. (2010). *Global Financial Crisis and Islamic Finance*. Munich Personal RePEc Archive. <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/22167/>
- Albaraka Türk Katılım Bankası (2021). *2021 Faaliyet Raporu*. <https://www.albaraka.com.tr/documents/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari/2021-faaliyet-raporu.pdf> (12.06.2022)
- Albaraka Türk Katılım Bankası (2020). *2020 Faaliyet Raporu*. <https://www.albaraka.com.tr/documents/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari/2020-faaliyet-raporu.pdf> (08.05.2021)

- Albaraka Türk Katılım Bankası (2018). *2018 Faaliyet Raporu*.
<https://www.albaraka.com.tr/documents/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari/albaraka-turk-2018-faaliyet-raporu.pdf> (08.05.2021)
- Albaraka Türk Katılım Bankası (2016). *2016 Faaliyet Raporu*.
<https://www.albaraka.com.tr/documents/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari/albaraka-turk-2016-faaliyet-raporu.pdf> (08.05.2021)
- Albaraka Türk Katılım Bankası (2014). *2014 Faaliyet Raporu*.
<https://www.albaraka.com.tr/documents/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari/albaraka-2014-faaliyet-raporu.pdf> (08.05.2021)
- Albayrak, S. A. (2018). *Dünden Bugüne Türkiye’de İslam Bankacılığı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Alkış, A. (2018). İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullanırma Yöntemleri. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 120-133.
- Altaylı, H. (2019). *Katılım Bankacılığı Sektöründe Karşılaştırmalı Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Avrasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Altun Ada, A. & Dalkılıç, N. (2014). Efficiency Analysis in Islamic Banks: A Study for Malaysia and Turkey. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 8 (1), 9-33.
- American Finance House Lariba (AFHL). “Corporate Profile”.
<https://www.lariba.com/company/lifetime-achievement-rahman-text.htm>
(10.07.2022)
- Aras, O. N. & Öztürk, M. (2011). Reel Ekonomiye Katkıları Bakımından Katılım Bankalarının Kullandığı Fonların Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 167-179.
- Araz, Y. (2020). İstisnâ’ Akdi ve Modern Dönem İslâmî Finans Uygulamalarındaki Yeri. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 54, 253-277. <https://doi.org/10.29288/ilted.777979>
- Arslan Coşkun, Ö. & Eken, M. H. (2015). 2001 ve 2008 Krizlerinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkilerinin Karşılaştırılması. *Maliye Finans Yazıları*, 104, 105-130.

- Aslan, H. (2015). Türkiye’de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 93-117.
- Association of Islamic Banking and Financial Institutions Malaysia (AIBIM). “About Us”. <https://aibim.com/about-us> (23.12.2020)
- Aşar, B. (2011). *İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Ata, H. A. (2009). Kriz Sonrası Türkiye’de Mevduat Bankaları Kârlılığına Etki Eden Faktörler. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 137-151.
- Ata, H. A., Buğan, M. F. ve Çiğdem, Ş. (2016). Kar Payı Oranları ile Mevduat Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 17-28.
- Atar, A. (2017). Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslami Bankacılığın Genel Durumu. *Journal of History Culture and Art Research*, 6 (4), 1029-1062.
- Ateşoğlu Coşkun, S. & Karğın, S. (2016). Sınır Ötesi Birleşme ve Satın Almaların Bankaların Finansal Performansına Etkileri: Üç Banka Üzerinde CAMELS Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (69), 41-60. <https://doi.org/10.25095/mufad.396657>
- Atukalp, M. E. (2018). Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile Türk Bankacılık Sisteminde Bölgesel Performans Ölçümü. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55 (638), 17-34.
- Avcu, E. C. (2015). *Katılım Bankacılığı ve Sukuk Modelleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Aydoğmuş, T. & Ülker, Y. (2021). Murabaha İşlemlerinin Türkiye Finansal Raporlama Standartları ve Faizsiz Finans Muhasebe Standartları Kapsamında Değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17 (1), 49-71.

- Bank for International Settlements (2019). *Basel III Monitoring Report (October 2019)*.
Basel Committee on Banking Supervision. <https://www.bis.org/bcbs/publ/d477.pdf>
(10.05.2020)
- Bank Islam Malaysia Berhad (2021). *Statements of Financial Position as at 31 December 2021*.
<https://www.insage.com.my/Upload/Docs/BANKISLAM/BIMB-4Q2021.pdf#view=Full> (14.06.2022)
- Bank Islam Malaysia Berhad (2020). *Financial Statements 2020*.
<https://www.coursehero.com/file/91555587/Bank-Islam-Financial-Statements-2020pdf/#question> (07.05.2021)
- Bank Islam Malaysia Berhad (2019). *Integrated Annual Report 2019*.
https://www.bankislam.com/wp-content/uploads/BI_AR19_Finan_19.08.pdf
(17.12.2020)
- Bank Islam Malaysia Berhad (2018). *Financial Statements 2018*.
http://www.bankislam.com.my/home/assets/uploads/BI_IAR18_Eng_FinancialStatement.pdf (07.05.2021)
- Bank Islam Malaysia Berhad (2016). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2016*.
<https://www.bankislam.com/wp-content/uploads/FinancialYearEnded31December2016.pdf> (10.05.2021)
- Bank Islam Malaysia Berhad (2015). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2015*.
<http://www.bankislam.com.my/home/assets/uploads/FinancialYearEnded31December2015.pdf> (07.05.2021)
- Bank Islam Malaysia Berhad (2013). *Financial Statements 2013*.
<http://www.bankislam.com.my/home/assets/uploads/BANK-ISLAM-FINANCIAL-2013.pdf> (07.05.2021)
- Bank Negara Malaysia (BNM). “*Financial Sector Participants Directory*”.
<https://www.bnm.gov.my/regulations/fsp-directory> (12.10.2022)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (2021). *Financial Stability Review, Second Half 2021*.
https://www.bnm.gov.my/documents/20124/6459002/fsr21h2_en_book.pdf
(10.06.2022)

- Bank Negara Malaysia (BNM) (2020). *Financial Stability Review, Second Half 2020*.
https://www.bnm.gov.my/documents/20124/3026574/fsr2020h2_en_book.pdf
(18.04.2021)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (2019). *Financial Stability Review, Second Half 2019*.
https://www.bnm.gov.my/ar2019/files/fsr2019h2_en_full.pdf (24.11.2020)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (2018). *Financial Stability and Payment Systems Report 2018*.
https://www.bnm.gov.my/files/publication/fsps/en/2018/fs2018_book.pdf
(24.11.2020)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (2016). *Financial Stability and Payment Systems Report 2016*.
https://www.bnm.gov.my/files/publication/fsps/en/2016/fs2016_book.pdf
(24.11.2020)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (2013a). *Financial Stability and Payment Systems Report 2013*.
https://www.bnm.gov.my/files/publication/fsps/en/2013/fs2013_book.pdf
(24.11.2020)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (2013b). *Financial Services Act 2013 (FSA)*.
<https://www.bnm.gov.my/documents/20124///35ed2b4c-1995-f91d-3891-75d69d247d55> (26.12.2020)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (2013c). *Islamic Financial Services Act 2013 (IFSA)*.
<https://www.bnm.gov.my/documents/20124///8102422b-e6dd-d149-8db0-e3637e89ed5c> (26.12.2020)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (2007). *Financial Stability and Payment Systems Report 2007*.
https://www.bnm.gov.my/files/publication/fsps/en/2007/cp02_001_whitebox.pdf
(24.11.2020)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (2004). *Malaysian Takaful Industry 1984-2004*.
<https://www.bnm.gov.my/documents/20124/792371/booklet.en.pdf> (27.12.2020)
- Bank Negara Malaysia (BNM) (1983). *Islamic Banking Act 1983*.
https://www.bnm.gov.my/documents/act/en_ib_act.pdf (15.10.2020)

- Bank Rakyat Malaysia Berhad (2021). *Report of the Auditor General on the Financial Statements of Bank Kerjasama Rakyat Malaysia Berhad for the Year Ended 31 December* 2021.
https://www.bankrakyat.com.my/d/about/financial_info/105/attach/Bank%20Rakyat%20Financial%20Statement%202021.pdf (10.05.2021)
- Bank Rakyat Malaysia Berhad (2020). *Report of the Auditor General on the Financial Statements of Bank Kerjasama Rakyat Malaysia Berhad for the Year Ended 31 December* 2020.
https://www.bankrakyat.com.my/d/about/financial_info/93/attach/Bank%20Rakyat%20Financial%20Statement%202020.pdf (10.05.2021)
- Bank Rakyat Malaysia Berhad (2018). *Report of the Auditor General on the Financial Statements of Bank Kerjasama Rakyat Malaysia Berhad for the Year Ended 31 December* 2018.
[https://www.bankrakyat.com.my/d/about/financial_info/63/attach/Bank%20Rakyat%20Financial%20Statement%202018%20\(with%20AG\).pdf](https://www.bankrakyat.com.my/d/about/financial_info/63/attach/Bank%20Rakyat%20Financial%20Statement%202018%20(with%20AG).pdf) (10.05.2021)
- Bank Rakyat Malaysia Berhad (2016). *Report of the Auditor General on the Financial Statements of Bank Kerjasama Rakyat Malaysia Berhad for the Year Ended 31 December* 2016.
https://www.bankrakyat.com.my/d/about/financial_info/29/attach/Bank+Rakyat+Financial+Statement+December+2016+ENG.pdf (10.05.2021)
- Bank Rakyat Malaysia Berhad (2014). *Report of the Auditor General on the Financial Statements of Bank Kerjasama Rakyat Malaysia Berhad for the Year Ended 31 December* 2014.
https://www.bankrakyat.com.my/d/about/financial_info/45/attach/Bank+Rakyat+Financial+Statements+2014a.pdf (10.05.2021)
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). “*Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Temel Gösterim)*”. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık/> (12.12.2022)
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) (Aralık 2010). *Sorularla Basel III*. https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_basel_0001_53.pdf (07.01.2021)

- Bankacılık Kanunu – 5411 (2005). “Tanımlar ve Kısaltmalar – Madde 3: Katılma Hesabı”. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5411.pdf> (10.09.2022)
- Banker, R. D., Charnes, A. & Cooper, W. W. (1984). Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, 30 (9), 1078–1092.
- Baykara, H. V. (2012) *Katılım Bankalarında Etkinlik ve Verimlilik Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Bayram, S. (2020). *İslami Finans ve Türkiye’de Geleceği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Bektaş, H. (2013). Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik Analizi. *Sosyo Ekonomi*, 277-294.
- Borham, A. J. (2013). Malaysian Experience in Implementation of the Banking and Financial Transactions Without Riba. *International Journal of Research in Social Sciences*, 3 (2), 40-47.
- Bowlin, W. F. (1998). Measuring Performance: An Introduction to Data Envelopment Analysis (DEA). *The Journal of Cost Analysis*, 15(2), 3-27.
- Bozdemir, T. (2007). *Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi ve Reel Sektöre Katkısına İlişkin Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bozdoğan, T., Ersoy, B. & Kaygusuz, M. (2018). CAMELS Değerlendirme Sistemiyle Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemiyle Analizi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5 (30), 4309-4323.
- Bozkurt, A. (2018). *Müşterilerin Katılım Bankalarını Tercih Etme Sebeplerinin İncelenmesi: Sivas İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Budak, H. (2011). Veri Zarflama Analizi ve Türk Bankacılık Sektöründe Uygulaması. *Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 23 (3), 95- 110.

- Buğan, M. F. (2015). *Katılım Bankaları ile Konvansiyonel Bankaların Etkinliklerinin VZA ve Malmquist TFV Endeksi ile Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Canbaz, M. F. (2020). İslam İktisadı ve Finansında Temel Sorunlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 244-258. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.727380>
- Canbaz, M. F. (2019). *İslâmi Finans Aracı Olarak Karz-ı Hasen ve Katılım Bankaları İçin Bir Model Önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Canbaz, M. F. (2013). *Katılım Bankacılığının Türk Bankacılık Sistemindeki Yeri, Çalışma Şekli, Enstrümanları ve Performans Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi & Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli & İstanbul.
- Caves, D. W., Christensen, L. R. & Diewert, W. E. (1982). The Economic Theory of Index Numbers and the Measurement of Input, Output, and Productivity. *Econometrica Journal of the Econometric Society*, 50 (6), 1393-1414.
- Celebcioğlu, A. (2017). *Türkiye’de İslami Finansın Tarihi ve Kullanılan Finansman Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cevik, S. & Charap, J. (2011). *The Behavior of Conventional and Islamic Bank Deposit Returns in Malaysia and Turkey*. IMF Working Paper, 11/156. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/The-Behavior-of-Conventional-and-Islamic-Bank-Deposit>Returns-in-Malaysia-and-Turkey-25017> (06.02.2020)
- Charnes, A., Cooper, W. W. & Rhodes, E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision-Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429–444.
- Christopher & Lee Ong (2016). *Doing Business in Malaysia*. <http://www.christopherleong.com/media/2612/clo-doing-business-in-malaysia-guide-november-2016.pdf> (26.12.2020)

CIMB Islamic Bank Berhad (2021). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2021.*

<https://www.cimb.com/content/dam/cimb/group/documents/investor-relations/financial-information/cimb-islamic-bank-berhad/2021/31-dec-2021/cimb-islamic-fs-2021.pdf> (14.06.2022)

CIMB Islamic Bank Berhad (2020). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2020.*

<https://www.cimb.com/content/dam/cimb/group/documents/investor-relations/financial-information/cimb-islamic-bank-berhad/2020/31-dec-2020/CIMB-Islamic-FS-2020.pdf> (07.05.2021)

CIMB Islamic Bank Berhad (2018). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2018.*

<https://www.cimb.com/content/dam/cimb/group/documents/investor-relations/financial-information/cimb-islamic-bank-berhad/2018/31-dec/Full%20Audited.pdf> (07.05.2021)

CIMB Islamic Bank Berhad (2016). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2016.*

<https://www.cimb.com/content/dam/cimb/group/documents/investor-relations/financial-information/cimb-islamic-bank-berhad/2016/31-dec/Full%20Audited.pdf> (07.05.2021)

CIMB Islamic Bank Berhad (2014). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2014.*

<https://www.cimb.com/content/dam/cimb/group/documents/investor-relations/financial-information/cimb-islamic-bank-berhad/2014/31-dec/Full%20Audited.pdf> (07.05.2021)

Cingi, S. & Tarım, Ş. A. (2000). *Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü DEA-Malmquist TFP Endeksi Uygulaması*. Türkiye Bankalar Birliği Araştırma Tebliğleri Serisi, Sayı: 2000-01.

Coşar, N. (2010). *Türkiye’de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi. Tarihi Siyasi Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908 2008*, Bursa: Ekin Kitabevi.

- Coşkun, A. (2008). *Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründeki Yeri ve Önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çağırın Kendirli, H., Kendirli, S. & Aydın, Y. (2019). Küresel Kriz Çerçevesinde Katılım Bankalarının ve Ticari Bankaların Mali Performanslarının TOPSIS Yöntemiyle Analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (1), 137-154.
- Çalıştay Raporu (2014). *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştayı*. 21-23 Aralık 2013, Ankara. <https://www.spl.com.tr/docs/other/c3790726-d482-49.pdf> (13.06.2021)
- Çeker, O. (1990). İslam Hukukunda Siparişler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 373-385.
- Çelik, T. & Kaplan, M. (2016). Kazakistan Bankacılık Sektöründe Teknik Etkinliğin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi: 2008-2013. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (32), 1-15.
- Çetin, A. (2018). *Katılım ve Mevduat Bankalarının Piyasa Etkinliğinin Karşılaştırmalı Analizi ve Bir Uygulama*. TBB Yayınları, ISBN 978-605-5327-94-1.
- Çiftçi, C. (2004). 18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (36), 79-102.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çizakça, M. (2006). *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*. Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet, TÜSEV Yayınları, No: 38, Sayfa: 19-32. [https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari_\(1\).pdf](https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari_(1).pdf) (01.05.2021)
- Çobankaya, F. T. (2014). *Katılım Bankalarının Türkiye'deki Farkındalık Düzeyinin Tespiti: Batı Akdeniz Bölgesinde Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Dağ, S. (2011). *Türkiye’deki Katılım ve Mevduat Bankalarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Demirgil, B. & Türkay, H. (2017). Tarihsel Süreç İçerisinde Faizin Kuramsal Açıdan Gelişimi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18 (2), 131-160.
- Dilek, İ. (2019). Türkiye’de Tekafül (Katılım Sigortacılığı) ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 13, 44-57.
- Dizgil, E. (2017). Türkiye’deki Mevduat Bankalarının Karlılığını Etkileyen Mikro Düzeyli Faktörler Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 11 (2), 31-52.
- Doğa Sigorta. “Hakkımızda”. <https://www.dogasigorta.com/detay/hakkimizda> (10.07.2022)
- Doğan, M. (2013). Katılım ve Geleneksel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 175-188.
- Doğan, S. (2008). *Katılım Bankaları ve Ekonomiye Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Donthu, N., Hershberger, E. K. & Osmonbekov, T. (2005). Benchmarking Marketing Productivity Using Data Envelopment Analysis. *Journal of Business Research*, 58 (11), 1474-1482. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2004.05.007>
- Dumanoğlu, S. & Ergül, N. (2016). İMKB’de İşlem Gören Teknoloji Şirketlerinin Mali Performans Ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 101-111
- Duramaz, S. (2016). *Katılım Bankalarının Pazar Hâkimiyeti, Sorunları ve Talep Yapısının Analizi: Ege Bölgesi Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Ege, İ., Topaloğlu, E. E. & Karakozak, Ö. (2015). Camels Performans Değerleme Modeli: Türkiye’deki Mevduat Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (4), 109-126.

- Eğilmez, M. (2019). Faizin Doğuşu ve Yasaklanması. *Kendime Yazılar*, 30 Kasım. <https://www.mahfiegilmez.com/2019/11/faizin-dogusu-ve-yasaklanmasnn-oykusu.html> (01.04.2021)
- Ekhliye, M. E. B. (2018). *Malezya ve Türkiye’de İslami Bankacılığın Etkinlik ve Performans Analizleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ela, M. (2019). Yeşil Sukuk ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26 (1), 221-237. <https://doi.org/10.18657/yonveek.435303>
- Eleren, A. & Özgür, E. (2006). Türkiye’de Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Veri Zarflama Yöntemi ile Etkinlik Analizlerinin Yapılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 53-76.
- Elmas, B. & Yetim, A. (2021). Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Uluslararası Boyutta Değerlendirilmesi. *International Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 7 (3), 230-263. <https://doi.org/10.54427/ijisef.941972>
- Emir, M. & Çizgici Akyüz, G. (2018). Türkiye’deki Mevduat Bankalarının Finansal Performans Değerlendirmesi: CAMELS Yaklaşımı. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (15), 7-26.
- Emlak Katılım Bankası (2019). *2019 Faaliyet Raporu*. <https://www.emlakkatilim.com.tr/assets/uploads/sozlesme-form/sozlesme/Turkiye-Emlak-Katilim-Bankasi-2019-Faaliyet-Raporu.pdf> (16.06.2021)
- Er, B. & Uysal, M. (2012). Türkiye’deki Ticari Bankalar ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2005-2010 Dönemi Değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26, 365-387.
- Erdoğan, S. (1993). Türkiye’de Bankacılığın Tarihi Gelişimi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6, 483-496.
- Ergün, T. (2022). The Relationship Between Murabaha and Macroeconomic Dynamics. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 44 (1), 119-136. <https://doi.org/10.14780/muiibd.1135535>

- Esmer, Y. & Bağcı, H. (2016). Katılım Bankalarında Finansal Performans Analizi: Türkiye Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15): 17-30.
- Eyceyurt Batır, T. & Güngör, B. (2016). Türkiye’de Bankaların Kârlılık Belirleyicilerinin Katılım Bankaları ve Mevduat Bankaları Bazında Karşılaştırılması. *Bankacılar Dergisi*, 99, 74-98.
- Farrell, M. J. (1957). The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society*, 120 (3), 253-290.
- Fauzi, P. N. F. N. M., Rashid, K. A., Sharkawi, A. A., Hasan, S. F., Aripin, S. & Arifin, M. A. (2016). Takaful: A Review on Performance, Issues and Challenges in Malaysia. *Journal of Scientific Research and Development*, 3 (4), 71-76.
- Fidancı, H. A. (2011). *Katılım Bankalarının Türkiye’deki Gelişimi ve Katılım Bankalarında Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Fitch Ratings (2019). *2019 Malaysian Islamic Banking Overview*. https://your.fitch.group/rs/732-CKH-767/images/Fitch%20-%202019%20Malaysian%20Islamic%20Banking%20Overview.pdf?mkt_tok=eyJpIjoiWW1JeFIURTFORFJsTldGaCIsInQiOiJaV1Z3b0VyTXdjRnR4VFN1WHVUcEt4dkxNbIFxeWVBUE1Ld3V3aG1QTVZMdfJrSzhZNMx4dWFMMnFnM2l2clAzME0rdW1ob2FmekRMeENhTnJ4bTdmZz09In0%3D (10.11.2020)
- Foster, N. H. D. & Neo, D. (2014). *Dispute Resolution and Insolvency in Islamic Finance: Problems and Solutions*. Working Paper. SOAS Law of Islamic Finance Working Papers. No 7. <https://law.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2020/04/CBFL-Rep-1401.pdf> (26.12.2020)
- Furqani, H. & Mulyany, R. (2009). Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia. *Journal of Cooperation and Development*, 30 (2), 59-74.
- Gedikli, A. & Erdoğan, S. (2019). Malezya’da İslami Finans ve İslami Bankacılık Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Bilimname*, 2019 (38), 251-287. <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.604791>

- Genelge (2015/17). “Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu”.
<https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/IFM-Faizsiz-Finans-Koordinasyon-Kurulu.pdf> (19.06.2021)
- Gökalp, F. (2014). Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası Dönemler İtibariyle Katılım Bankaları ve Ticari Bankaların Karlılığı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 191-201.
- Gökçe, A. & Sarıtaş, H. (2017). Döviz Kurlarındaki Değişmelerin Türkiye'deki Özel Sermayeli Bankaların Bilançoları Üzerine Etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 1-18.
- Göral, R., Çağlıyan, V. & Gelmez, E. (2018). İşletmelerin Malmquist-TFV Endeksi ile Verimliliklerinin Analizi: Tekstil Sanayi Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1, 18-29.
- Green Finance Platform. “Issuance of Green Sukuk in Malaysia”.
<https://www.greenfinanceplatform.org/policies-and-regulations/issuance-green-sukuk-malaysia> (10.07.2022)
- Güçlü, F. & Kılıç, M. (2019). İslami Finansın Türkiye, ABD, İngiltere ve Malezya'da Gelişimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17 (3), 271-293.
<http://dx.doi.org/10.11611/yead.569172>
- Güçlü, F. & Kılıç, M. (2020). İslami Finansın Dünyadaki Gelişimi ve İslami Finansa Yönetim Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 (1), 75-91. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.700891>
- Güler, E. (2016). Türk Bankacılık Sisteminde Mevduat Faizi Değişimlerinin Katılma Fonları Üzerindeki Etkisi ve Likidite Riski Yönetimi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8 (15), 385-412. <https://doi.org/10.14784/marufacd.266072>
- Gündoğdu, A. (2018). Türkiye’de Katılım Bankalarının Finansal Performansının Gri İlişki Analizi ile Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. ÜİK Özel Sayısı, 201-214.
- Haron, S. & Azmi, W. N. W. (2005). Marketing Strategy of Islamic Banks: A Lesson from Malaysia. *Creating Dynamic Leaders*, Working Paper Series 006.

- Hassan R. & Hussain, M. A. (2013). Scrutinizing the Malaysian Regulatory Framework on Shari'ah Advisors for Islamic Financial Institutions. *Journal of Islamic Finance*, 2 (1), 38-47.
- Hazar, A. & Babuşcu, Ş. (2017). *Bankacılığa Giriş, Temel Bankacılık Bilgileri*. Bankacılık Akademisi Yayınları 6, Ankara.
- Hazar, A., Babuşcu, Ş., Tekindal, M. A. & Köksal, M. O. (2018). Bankacılık Sektöründe Sermaye Yeterliliği Rasyosunu Belirleyen Risklerin Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20, 135-150.
- HSBC Amanah Malaysia Berhad (2021). *Financial Statements 31 December 2021*. <https://www.hsbcamanah.com.my/amanah-and-you/financial-results/> (14.06.2022)
- HSBC Amanah Malaysia Berhad (2020). *Financial Statements 31 December 2020*. <https://cdn.hsbcamanah.com.my/content/dam/hsbc/hbms/documents/amanah-and-me/financial-results/2020-dec-statements.pdf> (08.05.2021)
- HSBC Amanah Malaysia Berhad (2018). *Financial Statements 31 December 2018*. <https://cdn.hsbcamanah.com.my/content/dam/hsbc/hbms/documents/amanah-and-me/financial-results/2018-december.pdf> (08.05.2021)
- HSBC Amanah Malaysia Berhad (2016). *Financial Statements 31 December 2016*. <https://cdn.hsbcamanah.com.my/content/dam/hsbc/hbms/documents/amanah-and-me/financial-results/2016-december.pdf> (08.05.2021)
- HSBC Amanah Malaysia Berhad (2014). *Financial Statements 31 December 2014*. <https://cdn.hsbcamanah.com.my/content/dam/hsbc/hbms/documents/amanah-and-me/financial-results/2014-december.pdf> (08.05.2021)
- Ibrahim, M. (2015). A Comparative Study of Financial Performance between Conventional and Islamic Banking in United Arab Emirates. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5 (4), 868-874.
- Ijara Community Development Corporation (ijaraCDC). “History of Islamic Banking”. <https://ijaracdc.com/history-of-islamic-banking/> (10.07.2022)
- International Islamic Financial Market (IIFM). “Corporate Profile”. <https://www.iifm.net/about-iifm/corporate-profile> (10.09.2022)

- International Islamic Financial Market (IIFM). “*IIFM Members*”.
<https://www.iifm.net/members/iifm-members> (10.09.2022)
- International Islamic Financial Market (IIFM) (2022). *IIFM Sukuk Report, A Comprehensive Study of the Global Sukuk Market*. August 2022, 11th Edition.
<https://www.iifm.net/frontend/general-documents/b387b56a6a4c664ff1fa2bc16f2ef1be1662443654.pdf> (14.09.2022)
- International Islamic Financial Market (IIFM) (2021). *IIFM Sukuk Report, A Comprehensive Study of the Global Sukuk Market*. July 2021, 10th Edition.
<https://www.iifm.net/frontend/general-documents/bcd691cfb4233fb37d783550210103921635251580.pdf> (14.06.2022)
- International Islamic Financial Market (IIFM) (2020). *IIFM Sukuk Report, A Comprehensive Study of the Global Sukuk Market*. July 2020, 9th Edition.
<https://www.iifm.net/frontend/general-documents/bb676e86bd089c016b9d937badcce1881635251491.pdf> (07.07.2021)
- International Islamic Financial Market (IIFM) (2019). *IIFM Sukuk Report, A Comprehensive Study of the Global Sukuk Market*. July 2019, 8th Edition.
<https://www.iifm.net/frontend/general-documents/0842b3e4ecac2f78c7251cc811afdeba1635243207.pdf> (10.10.2022)
- International Islamic Financial Market (IIFM) (2018). *IIFM Sukuk Report, A Comprehensive Study of the Global Sukuk Market*. April 2018, 7th Edition.
<https://www.iifm.net/frontend/general-documents/eb50837911aa9d0756d8e79dfccc47d51635242697.pdf> (10.10.2022)
- Iqbal, M. A. B. M. (2014). *Regulatory Issues Challenge in Takaful Industry*.
https://www.academia.edu/attachments/37041525/download_file?st=MTQ5NTMwNzE4MSwxOTUuMTc0LjI0NS41MSw0NDcwOTYyNw%3D%3D&s=swp-toolbar (27.12.2020)
- Islamic Development Bank (IsDB). “*IsDB Member Countries*”.
<https://www.isdb.org/isdb-member-countries> (10.09.2022)
- Islamic Development Bank Institute (IsDBI). “*About Us*”. <https://isdbinstitute.org/about-us/> (10.09.2022)

- Islamic Financial Development Indicator (IFDI) (2022). *ICD – Refinitiv Islamic Finance Development Report 2022, Embracing Change.* https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/gated/reports/ifdi-report-2022.pdf (03.12.2022)
- Islamic Financial Development Indicator (IFDI) (2021). *Islamic Finance Development Report 2021, Advancing Economies.* https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/gated/reports/report-2021-all-color2.pdf (14.06.2022)
- Islamic Financial Development Indicator (IFDI) (2020). *Islamic Finance Development Report 2020, Progressing Through Adversity.* https://icd-ps.org/uploads/files/ICD-Refinitiv%20IFDI%20Report%2020201607502893_2100.pdf (29.05.2021)
- Islamic Financial Development Indicator (IFDI) (2019). *Islamic Finance Development Report 2019, Shifting Dynamics.* https://icd-ps.org/uploads/files/IFDI%202019%20DEF%20digital1574605094_7214.pdf (29.05.2021)
- Islamic Financial Development Indicator (IFDI) (2018). *Islamic Finance Development Report 2018, Building Momentum.* <https://ceif.iba.edu.pk/pdf/Reuters-Islamic-finance-development-report2018.pdf> (29.05.2021)
- Islamic Financial Development Indicator (IFDI) (2017). *Islamic Finance Development Report 2017, Towards Sustainability.* <https://islamicbankers.files.wordpress.com/2017/12/icd-thomson-reuters-islamic-finance-development-report-2017.pdf> (29.05.2021)
- Islamic Financial Development Indicator (IFDI) (2016). *Islamic Finance Development Report 2016, Resilient Growth.* <https://ceif.iba.edu.pk/pdf/Thomson%20Reuters%20-%20Islamic%20Finance%20Development%20Report%202016%20Resilient%20Growth.pdf> (29.05.2021)
- Islamic Financial Development Indicator (IFDI) (2015). *Islamic Finance Development Report 2015, Global Transformation.* <https://ceif.iba.edu.pk/pdf/ThomsonReuters-IslamicFinanceDevelopmentReport2015GlobalTransformation.pdf> (29.05.2021)

- Islamic Financial Development Indicator (IFDI) (2014). *Islamic Finance Development Report 2014, Harmony on The Horizon*. https://tkbbeitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Islamic_Finance_Development_Report_2014.pdf (29.05.2021)
- Islamic Financial Services Board (IFSB). “Background”. <https://www.ifsb.org/background.php> (10.09.2022)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2021a). *Data by Country (Islamic Banking), Malaysia Islamic Banking Data Preview, 2013A to 2021Q4*, <https://www.ifsb.org/sec03.php> (14.06.2022)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2021b). *Data by Country (Islamic Banking), Turkey Islamic Banking Data Preview, 2013A to 2021Q4*, <https://www.ifsb.org/sec03.php> (14.06.2022)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2021c). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*, <https://www.ifsb.org/sec03.php> (14.06.2022)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2020). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*, <https://www.ifsb.org/sec03.php> (23.11.2020)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2019). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. <https://www.ifsb.org/sec03.php> (04.09.2019)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2018). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. <https://www.ifsb.org/sec03.php> (04.09.2019)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2017). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. <https://www.ifsb.org/sec03.php> (04.09.2019)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2016). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. <https://www.ifsb.org/sec03.php> (04.09.2019)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2015). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. <https://www.ifsb.org/sec03.php> (04.09.2019)
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2014). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. <https://www.ifsb.org/sec03.php> (04.09.2019)

- Islamic Financial Services Board (IFSB) (2013). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. <https://www.ifsb.org/sec03.php> (04.09.2019)
- Islamic Markets. “*Bai Bithaman Ajil*”. <https://islamicmarkets.com/education/bai-bithaman-ajil> (12.08.2020)
- Işık, N. (2018). Growth, Islamic Banking and Schumpeterian Vision: An Empirical Evidence from the Gulf Arab States. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 4 (1), 41-56. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8407.2018.4.1.03>
- Ito, T. (2013). Islamic Rates of Return and Conventional Interest Rates in The Malaysian Deposit Market. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6 (4), 290-303. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-11-2012-0113>
- İhlas Finans (2012). *Tasfiye Kurulu Faaliyet Raporu*. http://www.ifk.com.tr/data/tasfiye-kurulu-karar-raporlari/a_2012_tasfiye_kurulu_faaliyet_raporu.pdf (15.05.2020)
- İslam İktisadı.net. “*Kasa Katılım Bankası Kuruluşuna Onay*”. <https://islamiktisadi.net/2022/07/18/kasa-katilim-bankasi-kurulusuna-onay/> (14.09.2022)
- İslam İktisadı.net. “*T.O.M Dijital Katılım Bankası Kuruldu*”. <https://islamiktisadi.net/2022/08/15/t-o-m-dijital-katilim-bankasi-kuruldu/> (14.09.2022)
- Jobst, A. A. (2007). The Economics of Islamic Finance and Securitization. *Forthcoming in the Journal of Structured Finance*, Working Paper, 13 (1), 1-35.
- Kalaycı, İ. (2013). Katılım Bankacılığı Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 51-74. <http://dx.doi.org/10.11122/ijmeb.2013.9.19.397>
- Kalkan, C. (2021). Katılma Hesabı Kârının Dağıtımını ve Fıkhî Değerlendirmesi. *İlahiyat Akademi Dergisi*, Haziran-2021, 13, 123-140. <https://doi.org/10.52886/ilak.774907>
- Kandemir, T. & Karataş, H. (2016). Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İncelenmesi: Borsa İstanbul’da İşlem Gören

- Bankalar Üzerine Bir Uygulama (2004-2014). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (7), 1766-1776.
- Katılım Finans. “Katılım Bankacılığında Fon Toplama Yöntemleri”.
<https://www.katilimfinans.com.tr/katilim-bankaciliginda-fon-toplama-yontemleri/>
(22.12.2020)
- Katılım Finans. “Pakistan'ın Sektörel ve Akademik İslami Finans Görünümü”.
<https://katilimfinans.com.tr/ulke-panoraması/pakistanin-sektorel-ve-akademik-islami-finans-gorunumu-h13446.html#:~:text=Pakistan%27da%201980%27lerde%20İslami,o%20tarihten%20itibaren%20de%20yükseliştir> (22.07.2022)
- Kaya, Ö. (2010). *Katılım Bankacılığının Gelişimi ve Türk Bankacılık Sistemi İçerisindeki Etkinliğinin Araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, B. (2013). *Katılım Bankalarında Bireysel Emeklilik Sistemi ve İşleyişi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kayran, O. & Kıyılar, M. (2021). Türkiye'deki Mevduat Bankalarına Yönelik Bir Araştırma: Bankalarda Gelir Çeşitlendirmesinin Performans Üzerine Etkileri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12 (2), 419-439.
- Keten, N. D. & Çağlar, A. (2019). CAMELS Oranları ile Mevduat Bankalarının Finansal Performansı: Bileşik Endeks Yaklaşımı. *Alphanumeric Journal*, 7 (2), 417-436.
<https://doi.org/10.17093/alphanumeric.493946>
- Khazanah Nasional (13 October 2011). “*Khazanah Issues Inaugural Offshore RMB Denominated Sukuk of RMB500 million (equivalent to RM246 mill)*”.
https://www.khazanah.com.my/news_press_releases/khazanah-issues-inaugural-offshore-rmb-denominated-sukuk-of-rmb500-million-equivalent-to-rm246-mill/
(10.07.2022)
- Khazanah Nasional (4 June 2015). “*Khazanah issues world's first ringgit-denominated sustainable and responsible investment sukuk*”.

https://www.khazanah.com.my/news_press_releases/khazanah-issues-worlds-first-ringgit-denominated-sustainable-and-responsible-investment-sukuk/

(10.07.2022)

Khiyar, K. A. (2012). Malaysia: 30 Years of Islamic Banking Experience (1983-2012). *International Business & Economics Research Journal*, 11 (10), 1133-1146.

Kınalı, F. (2012). *Faizsiz Sistemde Bankacılık Anlayışı ve Kredi İşlemleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kolukisa, H. (2018). Türkiye’de Katılım Bankaları ve Mevduat Bankalarının Faiz ve Kar Oranları ile Takipteki Kredi Oranları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 47-70.

Komorowski, R. & Kubiszewska, K. (2016). An Assessment of Islamic Banking in Bosnia and Herzegovina – A Comparative Analysis Using the CAMELS Approach. *Ekonomia Miğdzynarodowa*, 16, 367-387. <http://dx.doi.org/10.18778/2082-4440.16.05>

Krasicka, O. & Nowak, S. (2012). *What’s in It for Me? A Primer on Differences between Islamic and Conventional Finance in Malaysia*. IMF Working Paper, 12/151. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12151.pdf> (06.02.2020)

Kunhibava, S. (2012). Islamic Banking in Malaysia. *International Journal of Legal Information*, 191, 1-9. <https://doi.org/10.1017/S0731126500006478>

Kutval, Y. (2019). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası-Katılım Bankaları İlişkisi: Bir Model Önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kurt, İ. (1994). *Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kuveyt Türk Katılım Bankası (2021). *2021 Faaliyet Raporu*. <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-5505.vsf> (12.06.2022)

Kuveyt Türk Katılım Bankası (2020). *2020 Faaliyet Raporu*. <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-4529.vsf> (08.05.2021)

- Kuveyt Türk Katılım Bankası (2018). *2018 Faaliyet Raporu*.
<https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-2315.vsf> (08.05.2021)
- Kuveyt Türk Katılım Bankası (2016). *2016 Faaliyet Raporu*.
<https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-763.vsf> (08.05.2021)
- Kuveyt Türk Katılım Bankası (2014). *2014 Faaliyet Raporu*.
<https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-400.vsf> (08.05.2021)
- Kuwait Finance House (Malaysia) Berhad (2021). *Directors' Report and Audited Financial Statements as at 31 December 2021*.
<https://www.kfh.bh/malaysia/reports/malaysia/annual-reports/KFH-Malaysia-Annual-Report-Year-2021/document/Signed%20KFHMB%20Master%20FS%20FY2021.pdf.pdf>
(14.06.2022)
- Kuwait Finance House (Malaysia) Berhad (2020). *Directors' Report and Audited Financial Statements as at 31 December 2020*.
[https://www.kfh.com.my/malaysia/reports/malaysia/annual-reports/KFH-Malaysia-Annual-Report-Year-2020/document/2020%20KFHMB-%20Signed%20FS%20\(EY\)_FINAL.pdf.pdf](https://www.kfh.com.my/malaysia/reports/malaysia/annual-reports/KFH-Malaysia-Annual-Report-Year-2020/document/2020%20KFHMB-%20Signed%20FS%20(EY)_FINAL.pdf.pdf) (13.05.2021)
- Kuwait Finance House (Malaysia) Berhad (2018). *Directors' Report and Audited Financial Statements as at 31 December 2018*.
[https://www.kfh.com.my/malaysia/reports/malaysia/annual-reports/KFH-Malaysia-Annual-Report-Year-2018/document_en/2018%20KFHMB%20-%20Signed%20FS\(revised%20Final\).pdf.pdf](https://www.kfh.com.my/malaysia/reports/malaysia/annual-reports/KFH-Malaysia-Annual-Report-Year-2018/document_en/2018%20KFHMB%20-%20Signed%20FS(revised%20Final).pdf.pdf) (13.05.2021)
- Kuwait Finance House (Malaysia) Berhad (2016). *Directors' Report and Audited Financial Statements as at 31 December 2016*.
https://www.kfh.com.my/malaysia/reports/malaysia/annual-reports/KFHMalaysia AnnualReport Year2016/document_en/KFHMalaysia AnnualReport Year2016.pdf.pdf (13.05.2021)
- Kuwait Finance House (Malaysia) Berhad (2014). *Directors' Report and Audited Financial Statements as at 31 December 2014*.
<https://www.kfh.com.my/malaysia/reports/malaysia/annual->

- [reports/KFHMalyasia AnnualReport Year2014/document en/KFHMalyasia AnnualReport Year2014.pdf.pdf](#) (13.05.2021)
- Lai, Y. J., Liu, T. Y. & Hwang, C. L. (1994). TOPSIS for MODM. *European Journal of Operational Research*, 76, 486-500.
- Lim, J., Idris, M. F. & Carissa, Y. (2010). History, Progress and Future Challenge of Islamic Insurance (Takaful) in Malaysia. *Oxford Business & Economics Conference Program*. Oxford University. June 28-29.
- Ling, K. L., Ling, K. M., Pey, L. S. & Hui, W. Z. (2012). *Awareness of Islamic Banking Products and Services Among Non-Muslims in Malaysia*. <http://eprints.utar.edu.my/582/1/BF-2012-0908204-1.pdf> (17.12.2020)
- Lorcu, F. (2010). Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi: Türk Otomotiv Sanayi Uygulaması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(2), 276-289.
- Malaysian Takaful Association (MTA). "Members Listing". <https://www.malaysiantakaful.com.my/about-mta/members-listing> (27.05.2022)
- Masud, H. (2011). Takaful: An Innovative Approach to Insurance and Islamic Finance. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 32 (4), 1133-1164). <https://scholarship.law.upenn.edu/jil/vol32/iss4/4> (17.12.2020)
- Maybank Islamic Berhad (2021). *Condensed Financial Statements for the Fourth Quarter and Financial Year Ended 31 December 2021*. <https://www.maybank.com/iwov-resources/documents/pdf/subsidiary-reports/2021/Maybank-Islamic-Condensed-Fin-Statements-FY2021.pdf> (14.06.2022)
- Maybank Islamic Berhad (2020). *Condensed Financial Statements for the Fourth Quarter and Financial Year Ended 31 December 2020*. https://www.maybank.com/iwov-resources/corporate_new/document/my/en/pdf/subsidiary-reports/2021/Maybank-Islamic-Audited-Fin-Statement-FY2020.pdf (07.05.2021)

- Maybank Islamic Berhad (2018). *Directors' Report and Audited Financial Statements, 31 December 2018*. <https://www.coursehero.com/u/file/65379184/Maybank-Islamic-Financial-Statements-FY2018pdf/?justUnlocked=1#question> (07.05.2021)
- Maybank Islamic Berhad (2016). *Directors' Report and Audited Financial Statements, 31 December 2016*. https://www.maybank.com/iwov-resources/corporate_new/document/my/en/pdf/subsidiary-reports/2017/Maybank_Islamic_Fin_Statement_FY2016.pdf (07.05.2021)
- Maybank Islamic Berhad (2014). *Directors' Report and Audited Financial Statements, 31 December 2014*. <https://www.maybank2u.com.my/iwov-resources/islamic-my/document/my/en/islamic/about-us/news-highlights/MIB-FS-December-2014.pdf> (07.05.2021)
- Mohamed, M. (2013). *Countering Fraud in the Insurance Industry: A Case Study of Malaysia*. Doctorate Thesis, University of Portsmouth, Institute of Criminal Justice Studies, Portsmouth.
- Mohd Zain, N. R., Abideen, A. & Engku Ali, E. R. A. (2019), Innovations in Sukuk in the Global Finance Market: Reviewing Key Considerations. *International Journal of Management and Applied Research*, 6 (4), 285-295. <https://doi.org/10.18646/2056.64.19-021>
- Mousa, T. A. (2016). Measuring Financial Performance Based on CAMEL Rating Model on Islamic Banks in Jordan. *Journal of Advanced Social Research*, 6 (11), 1-10. ISSN: 2231-8275
- Muhmad, S. N. & Hashim, H. A. (2015). Using the Camel Framework in Assessing Bank Performance in Malaysia. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 23 (1), 109-127.
- Munir, M. B. B. and Bustaman, U. S. A. (2017). Camel Ratio on Profitability Banking Performance (Malaysia Versus Indonesia). *International Journal of Management, Innovation & Entrepreneurial Research*, 3 (1). 30-39. <https://doi.org/10.18510/ijmier.2017.314>
- Neova Sigorta. "*Hakkımızda*". <https://www.neova.com.tr/hakkimizda/tarihsel-gelisim> (10.07.2022)

- OCBC El-Amin Bank Berhad (2021). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2021*.
<https://www.ocbc.com.my/assets/pdf/Financial%20Results/pdf%20for%20OCBC%20Al-Amin/OABB%20Financial%20Statements%20FY2021.pdf> (14.06.2022)
- OCBC El-Amin Bank Berhad (2020). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2020*.
<https://www.ocbc.com.my/assets/pdf/Financial%20Results/pdf%20for%20OCBC%20Al-Amin/Stat%20Dec2020.pdf> (13.05.2021)
- OCBC El-Amin Bank Berhad (2018). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2018*.
<https://www.ocbc.com.my/assets/pdf/Financial%20Results/pdf%20for%20OCBC%20Al-Amin/AA%20FS%20Dec2018.pdf> (13.05.2021)
- OCBC El-Amin Bank Berhad (2016). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2016*.
https://www.ocbc.com.my/assets/pdf/Financial%20Results/pdf%20for%20OCBC%20Al-Amin/OCBC_AlAmin_Reports_and_Financial_Statements_FY2016.pdf
 (13.05.2021)
- OCBC El-Amin Bank Berhad (2014). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2014*.
https://www.ocbc.com.my/assets/pdf/Financial%20Results/pdf%20for%20OCBC%20Al-Amin/OCBC_AlAmin_Reports_and_Financial_Statements_FY2014.pdf
 (13.05.2021)
- Okka, O. & Kazak, H. (2020). *İslami Finansal Yönetim Sistem ve Uygulama (Konvensiyonel Finansla Mukayeseli)*. Nobel Yayınlar, Ankara.
- Onour, I. A. & Abdalla, A. M. A. (2011). Efficiency of Islamic Banks in Sudan: A Non-Parametric Approach. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 7 (4), 79-91.
- Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 (2015). *İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Programı Eylem Planı*. Kalkınma Bakanlığı. <https://sbb.gov.tr/wp->

[content/uploads/2018/10/4Istanbul Uluslararası Finans Merkezi Programi.pdf](content/uploads/2018/10/4Istanbul_Uluslararası_Finans_Merkezi_Programi.pdf)
(16.06.2021)

- Othman, M. B. (2017). Development and Shari'ah Issues of the Takaful Industry in Malaysia – Effects of the Regulatory Framework on the Implementation and Growth. *Journal of Finance and Banking Review*, 2 (1), 38-43.
- Önal, Y. B. ve Sevimeser, N. C. (2006). Yabancı Banka Girişlerinin Türk Bankacılık Sistemine Etkileri: Yerli ve Yabancı Bankaların Etkinlik Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 295-312.
- Öner, M. H. (2021). Türkiye’de Katılım Sigortacılığı ve Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 58, 35-58.
- Özçelik, H. & Kandemir, B. (2017). Veri Zarflama Analizi ve İmalat Sektöründe Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 43-53.
- Özdemir, A. & Demireli, E. (2013). Ağırlık Kısıtlı Veri Zarflama Analizi ile Mevduat Bankalarının Etkinlik Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 215–238.
- Özdemir M. (2014) *Bölüm Adı: TOPSIS, Operasyonel, Yönetimsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. 133-153, Dora Basım-Yayın Dağıtım: Bursa.
- Özgüner, Z. & Özgüner, M. (2020). Entegre Entropi-TOPSIS Yöntemleri ile Tedarikçi Değerlendirme ve Seçme Probleminin Çözümlemesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (37), 551-568.
- Özgür, E. (2007). *Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği ve Mevduat Bankaları ile Rekabet Edebilirliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Öztürk, M. K. (2019). *Vekalet Yönteminin İslami Finanstaki Yeri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Öztürk, M., Öztürk, R. & Gelmez, E. (2019). Türk Bankacılık Sektöründe Toplam Faktör Verimliliği Analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (18), 302-322.
- Öztürk Karaçor, Z., Mangır, F., Kodaz, Ş. S. & Kartal, M. (2018). Kamusal ve Özel Sermayeli Bankaların CAMELS Performans Analizi: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICEFM 2017 Özel Sayısı, 4 (2), 47-65. <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.320962>
- Pehlivan, P. (2010). *Türkiye Ekonomisinde Bankacılık Sektörünün Verimlilik Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Pehlivan, P. (2016). Türkiye’ de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (31), 296-324.
- Public Islamic Bank Berhad (2021). *Financial Statements 31 December 2021*. <https://www.publicislamicbank.com.my/pdf/Financial/2021/PIBBQ421> (14.06.2022)
- Public Islamic Bank Berhad (2020). *Financial Statements 31 December 2020*. <https://www.publicislamicbank.com.my/pdf/Financial/2020/FSI2020.aspx> (08.05.2021)
- Public Islamic Bank Berhad (2018). *Condensed Interim Financial Statements Audited Statement of Financial Position as at 31 December 2018*. <https://www.publicislamicbank.com.my/pdf/Financial/2018/PIBBQ418.aspx> (08.05.2021)
- Public Islamic Bank Berhad (2016). *Financial Statements 31 December 2016*. <https://www.publicislamicbank.com.my/pdf/Financial/2016/FinancialSt16.aspx> (08.05.2021)
- Public Islamic Bank Berhad (2014). *Financial Statements 31 December 2014*. <https://www.publicislamicbank.com.my/pdf/Financial/2014/stat2014.aspx> (08.05.2021)
- Rahman, R. A. (2012). *Religious Ethical Values and Earnings Quality: Some Evidence from Malaysia*. Doctorate Thesis, Massey University, New Zealand.

- Rahman, R. A., Kighir, A., Oyefeso, L. O. & Salam, O. A. (2013). Risk Management Disclosure Practices of Islamic Banks in the Mena Region: An Empirical Analysis. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 15 (1), 152-160. <https://doi.org/10.5829/idosi.mejsr.2013.15.1.2188>
- Ramlan, H. & Adnan, M. S. (2016). The Profitability of Islamic and Conventional Bank: Case study in Malaysia. *Procedia Economics and Finance*, 35, 359-367.
- Rammal, H. G. (2003). Mudaraba In Islamic Finance: Principles and Application. *Business Journal for Entrepreneurs*, 16 (4), 105-112.
- Resmî Gazete (2019a). *Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. 25 Ocak 2019, Sayı: 30666. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190125-11.htm> (20.06.2021)
- Resmî Gazete (2019b). *Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ*. 14 Eylül 2019, Sayı: 30888. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/09/20190914-4.htm> (17.06.2021)
- Resmî Gazete (2018). *Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. 18 Ekim 2018, Sayı: 30569. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/10/20181018-2.htm> (17.06.2021)
- Resmî Gazete (2017a). *Katılım Bankalarının Uygulanacak Tekdüzen Hesap Planı ve İzahnamesi Hakkında Tebliğ*. 20 Eylül 2017, Sayı: 30186. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/09/20170920M1-2.htm> (20.06.2021)
- Resmî Gazete (2017b). *Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*. 20 Eylül 2017, Sayı: 30186. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/09/20170920-7.htm> (10.12.2022)
- Rozzani, N. & Rahman, R. A. (2013). Camels and Performance Evaluation of Banks in Malaysia: Conventional Versus Islamic. *Journal of Islamic Finance and Business Research*, 2(1), 36-45.
- RHB Islamic Bank Berhad (2021). *Audited Statement of Financial Position as at 31 December 2021*. <https://www.rhbgroup.com/~media/files/malaysia/investor->

[relations/financial-reports/quarterly-financial-statements/2021/rhb-islamic-q4-31-december-2021.ashx?la=en](https://www.rhbgroup.com/~media/files/malaysia/investor-relations/annual-reports/rhb-islamic-q4-31-december-2021.ashx?la=en) (14.06.2022)

RHB Islamic Bank Berhad (2020). *Statutory Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2020*.
<https://www.rhbgroup.com/~media/files/malaysia/investor-relations/annual-reports/rhb-islamic-bank-berhad-fy2020.ashx> (28.05.2021)

RHB Islamic Bank Berhad (2018). *Annual Report 2018*.
https://www.rhbgroup.com/~media/files/malaysia/investor-relations/annual-reports/rhb18_islamic.ashx (08.05.2021)

RHB Islamic Bank Berhad (2016). *Annual Report 2016*.
<https://www.rhbgroup.com/~media/files/malaysia/investor-relations/annual-reports/rhb-islamic-bank-2016.ashx> (08.05.2021)

RHB Islamic Bank Berhad (2014). *Annual Report 2014*.
<https://www.rhbgroup.com/~media/files/malaysia/investor-relations/annual-reports/rhb-islamic-bank-2014.ashx> (08.05.2021)

Saad, N. M., Majid, M. S. A., Kassim, S., Hamid, Z. & Yusof, R. M. (2010). A Comparative Analysis of The Performance of Conventional and Islamic Unit Trust Companies in Malaysia. *International Journal of Managerial Finance*, 6(1), 24-47.
<https://doi.org/10.1108/17439131011015779>

Safiullah, M. (2010). Superiority of Conventional Banks & Islamic Banks of Bangladesh: A Comparative Study. *International Journal of Economics and Finance*, 2 (3), 199-207.

Salman, A. & Nawaz, H. (2018). Islamic Financial System and Conventional Banking: A Comparison. *Arab Economic and Business Journal*, 13, 155-167.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.aebj.2018.09.003>

Samad, A. (2004). Performance of Interest-Free Islamic Banks vis-à-vis Interest-Based Conventional Banks of Bahrain. *IIUM Journal of Economics and Management*, 12 (2), 1-15.

- Sancar, M. A. (2019). Türkiye’de Teverruk ve Yeniden Yapılandırmada Teverruka Alternatif Bir Ürün Olarak Yeniden Yapılandırma Tekafül Fonu. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 5 (2) 169-195.
- Sangmi, M. D. & Nazir, T. (2010). Analyzing Financial Performance of Commercial Banks in India: Application of CAMEL Model. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, Johar Education Society, Pakistan (JESPK), Lahore, 4 (1), 40-55.
- Securities Commission Malaysia (SC). “*Malaysia’s First Green Sukuk Under Sc’s Sustainable Responsible Investment Sukuk Framework*”.
<https://www.sc.com.my/resources/media/media-release/malaysias-first-green-sukuk-under-scs-sustainable-responsible-investment-sukuk-framework>
(10.07.2022)
- Sevgi, S. (2019). *Bankacılıkta Performans Ölçüm Yöntemleri ve Strateji Seçiminin Performansa Etkisi, Türk Bankacılık Sektörü Uygulaması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Seyrek, İ. H. & Ata, H. A. (2010). Veri Zarflama Analizi ve Veri Madenciliği ile Mevduat Bankalarında Etkinlik Ölçümü. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 4 (2), 67–84.
- Shah, M. E. (2019). A. Shafiq (Ed.) *İslami Finansın Küresel Merkezi Olma Yolunda Malezya* (Rapor No. 12). İstanbul: İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM)
https://ikam.org.tr/images/malezya_ulke_raporu/Malezya_Ulke_Raporu.pdf
(21.11.2020)
- Sharifuddin, S. S., Kasmoen, N. A., Taha, N. H. M., Talaat, N. S. M. A. & Talaat, A. Z. M. A. (2016). The Concept of Takaful (Islamic Insurance) and Its Functions in the Establishment of Syarikat Takaful Malaysia; the First Takaful Operator in Malaysia. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 5 (12), 43-48.
- Soba, M. & Eren, K. (2011). TOPSIS Yöntemini Kullanarak Finansal ve Finansal Olmayan Oranlara Göre Performans Değerlendirilmesi, Şehirlerarası Otobüs Sektöründe Bir Uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 23-40.

- Standard Chartered Saadiq Berhad (2021). *Financial Statements for Financial Year Ended 31 December 2021*. <https://av.sc.com/my/content/docs/my-scsb-financial-results.pdf> (14.06.2022)
- Standard Chartered Saadiq Berhad (2020). *Financial Statements for Financial Year Ended 31 December 2020*. <https://av.sc.com/my/content/docs/my-scsb-financial-statements-dec.pdf> (13.05.2021)
- Standard Chartered Saadiq Berhad (2018). *Financial Statements for Financial Year Ended 31 December 2018*. <https://av.sc.com/my/content/docs/my-scsb-ye-updated.pdf> (13.05.2021)
- Standard Chartered Saadiq Berhad (2016). *Financial Statements for Financial Year Ended 31 December 2016*. <https://av.sc.com/my/content/docs/my-gp-8-dec-16-saadiq.pdf> (13.05.2021)
- Standard Chartered Saadiq Berhad (2014). *Financial Statements for Financial Year Ended 31 December 2014*. <https://av.sc.com/my/content/docs/gp-8-Dec-14-Saadiq.pdf> (13.05.2021)
- Sucu, Ö. (2019). *Katılım Bankaları ile Mevduat Bankalarının Finansal Performansı Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sümer, E. (2020). *Sukukun Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Yayın No: 0016, Uzmanlık Tezi.
- Sümer, G. (2016). Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve AB Bankacılık Sektörü ile Karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 485-508.
- Sürücü, Ş. (2018). *İslami Finans: Malezya ve Türkiye Karşılaştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şahin, A. & Kaya, H. (2022). Pandemi Döneminde Katılım Bankalarındaki Dijital Bankacılık Uygulamalarının Gelişimi. *İslami Finans ve Muhasebede Güncel Araştırmalar*, 131-153, Ed. Mazlum Çelik ve Mehmet Kaygusuzoğlu, Özgür Yayınları, İstanbul.

- Şahin, Y. (2019). *Tekafül Sigortacılığında Malezya Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tabung Haji. “About Us”. <https://www.tabunghaji.gov.my/en/corporate/corporate-information/about-us> (24.11.2020)
- Tabung Haji. “Five (5) Year Data & Statistics”. <https://www.tabunghaji.gov.my/en/corporate/corporate-information/five-5year-data-statistics> (24.11.2020)
- Takaful Malaysia. “Background”. <https://www.takaful-malaysia.com.my/corporate/aboutus/Pages/companybg.aspx> (26.11.2022)
- Tariq, A. A. (2004). *Managing Financial Risks of Sukuk Structures*. Master Thesis, Loughborough University, UK.
- Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF). “Faaliyet İzni Kaldırılan Bankalar” <https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Cozumleme/banka.faaliyetkaldirilan> (17.06.2021)
- Taşar, M. (2019). *Yatırım ve Kalkınma Bankalarında Risk Odaklı İç Denetime Yönelik Uygulama Önerisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taşkın, F. D. (2011). Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 11 (2), 289-298.
- Taşkın, Ü. F. (2018). *Türk Bankacılık Sektöründe Faaliyette Bulunan Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekaful.net (Katılım Sigortacılığı) “2020 Aralık Sonu Katılım İstatistikleri Sonucu Belli Oldu!” <http://tekaful.net/?p=1200> (13.06.2021)
- Tekaful.net (Katılım Sigortacılığı) “Mudarebe Modeli” https://tekaful.net/?page_id=434 (13.08.2022)
- Tekaful.net (Katılım Sigortacılığı). “Vekâlet Modeli” https://tekaful.net/?page_id=438 (13.08.2022)

- Tekşen Altaş, Z. Y. (2019). *Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının İslam İktisadı Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tetik, N. & Şahin, A. (2020). Katılım Bankalarının Finansal Performans Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34 (2), 293-314.
<https://doi.org/10.16951/atauniiibd.439927>
- Tok, A. (2009). İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler. *Sermaye Piyasası Kurulu Hukuk İşleri Dairesi, Yeterlilik Etüdü*, Ankara.
<https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/992>
- Toraman, C., Ata, H. A. & Buğan, M. F. (2015). Mevduat ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Performans Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (2), 301-310.
- Tuhan, A. (2014). *Katılım Bankacılığı ve Türkiye Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Türker, H. (2010). *İslami Finans Sisteminde Finansal Aracılık: Dünyadaki Gelişmeler ve Sermaye Piyasasının Geliştirilmesi Açısından Türkiye İçin Örnekler*.
<https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/1155> (17.12.2020)
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). “Hakkında”.
<https://www.tbb.org.tr/tr/hakkimizda/kurumsal/hakkinda/kurulus/10> (18.03.2021)
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). “İstatistik Raporlar”.
<https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistik-raporlar>
(12.11.2022)
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2019). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Tarihçesi ve Görevleri*.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e6ccf55f-b2ac-4153-8d5a-c7ba61afa053/TCMB+TK+BASKI+WEB.pdf?MOD=AJPERES> (05.02.2021)

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). “Merkez Bankası İdare Merkezi Bünyesinde Yeni Kurulan Müdürlüklere İlişkin Basın Duyurusu (2021-08)”. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-08> (19.06.2021)
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı Ekonomik ve Mali Politikalar Başkanlığı. (Bilgi Notu). *BDDK Tarafından Yayımlanan Basel-III Yönetmelikleri*. https://www.ab.gov.tr/files/EMPB/web_dosyaları/bddk_basel_iii_internet_icerigi.pdf (07.01.2021)
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi (CBFO). “Finans Ofisimiz Bünyesinde “Katılım Finans Dairesi Başkanlığı” Kuruldu”. <https://cbfo.gov.tr/haberler/6793/finans-ofisimiz-bunyesinde-katilim-finans-dairesi-baskanligi-kuruldu> (19.06.2021)
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi (CBFO). *Katılım Finans Strateji Belgesi (2022-2025)*. <https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/2022-10/cumhurbaskanligi-finans-ofisi-katilim-finans-strateji-belgesi.pdf> (10.10.2022)
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). *Yeni Ekonomi Programı (Orta Vadeli Program) 2020-2022*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/08/YeniEkonomiProgrami_OVP_2020-2022.pdf (10.10.2022)
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. *İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)*. <https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (10.09.2022)
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Mali Suçlar Araştırma Kurulu Başkanlığı. (2020). *Bankalar Sektör Araştırma Raporu*. Mayıs-2020, Ankara. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/12/BANKALAR-sektor-arastirma-raporu-2020.pdf> (14.08.2022)
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi. *İslâm Kalkınma Bankası*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/islam-kalkinma-bankasi> (10.09.2022)

- Türkiye Finans Katılım Bankası (2021). *Faaliyet Raporu 2021*.
<https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/FinansalRaporlar/Attachments/68/2021%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (12.06.2022)
- Türkiye Finans Katılım Bankası (2020). *Faaliyet Raporu 2020*.
<https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/FinansalRaporlar/Attachments/66/2020%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (08.05.2021)
- Türkiye Finans Katılım Bankası (2018). *Faaliyet Raporu 2018*.
<https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/FinansalRaporlar/Attachments/62/TURKIYE%20FINANS%202018%20YILI%20YILLIK%20FAALİYET%20RAPORU%20TR.pdf> (08.05.2021)
- Türkiye Finans Katılım Bankası (2016). *Faaliyet Raporu 2016*.
https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/FinansalRaporlar/Attachments/58/Turkiye%20Finans_TR_2016_İmzasız.pdf (08.05.2021)
- Türkiye Finans Katılım Bankası (2014). *Faaliyet Raporu 2014*.
https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/FinansalRaporlar/Attachments/3/Turkiye%20Finans_TR_2014_İmzasız.pdf (08.05.2021)
- Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası (TKYB). “*Tarihçe, Statü ve Sermaye Yapısı*”.
<https://kalkinma.com.tr/bizi-taniyin/tarihce-statu-ve-sermaye-yapisi> (10.09.2022)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2021a). *Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu (2021-2025)*.
https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/EY_TKBB_Rapor_TR_v17_WEB.pdf (16.06.2021)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2021b). *Katılım Bankaları 2021, Yıllık Sektör Raporları*.
https://tkbb.org.tr/uploads/pages/1652709610_a1611fc13f26cc179da6.pdf (05.06.2022)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2021c). “*Murâbaha Standardı*”. Katılım Finansı Standartları, Standart No: 3. Yayın Tarihi: 06.05.2021.

<https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/ac2e3876713408175ef81c949f8bacdf.pdf> (10.12.2021)

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2020). *Katılım Bankaları 2020, Yıllık Sektör Raporları*. https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB_FR20_TR_KOD2.pdf (08.06.2021)

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2019). *Katılım Bankaları 2019, Yıllık Sektör Raporları*. <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Bankalari-2019.pdf> (14.04.2021)

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2018). *Faizsiz Finans Standartları*. Yayın No: 10, TKBB Yayınları, İstanbul.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2017). *Katılım Bankaları 2017, Yıllık Sektör Raporları*. https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB_2017_TR-Final.pdf (09.01.2020)

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2015). *Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi (2015- 2025)*. Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayın No: 5, Mart 2015, İstanbul. <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB-Strateji-Belgesi.pdf> (16.06.2021)

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2014). *Katılım Bankaları 2014, Yıllık Sektör Raporları*. https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/KATILIM_2014_TR_final.pdf (09.01.2020)

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2011). *Katılım Bankaları 2011, Yıllık Sektör Raporları*. https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/KATILIM_2011_TR_final.pdf (09.01.2020)

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). *“Faizsiz Finans Sözlüğü”*. https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/FAIZSIZ_FINANS_SOZLUGU-GUNCEL.pdf (21.06.2021)

- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). “Hayat Katılım Bankası Türkiye’nin İlk Dijital Katılım Bankası Olmaya Aday”. <https://tkbb.org.tr/duyuru/hayat-katilim-bankasi-turkiyenin-ilk-dijital-katilim-bankasi-olmaya-aday-345982> (14.09.2022)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). “Sektör Mukayese Raporu”. <https://tkbb.org.tr/veri/sectormukayese> (12.06.2022)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). “Tarihçe”. <https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/tarihce-156> (29.12.2020)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). “Üniversite Programları”. <https://tkbbegitim.org.tr/tr/sayfa/universite-programlari-112> (29.10.2022)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). “Veri Seti”. <http://www.tkbb.org.tr/veri-seti> (12.06.2022)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği Katılım Finansı Standartları (2019). *Teverruk*. <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/261eb8a7e33cef972f75d41890acb31e.pdf> (09.07.2022)
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB). “Türkiye’nin İlk Sürdürülebilir Kira Sertifikası İhracı TSKBden”. <https://www.tskb.com.tr/hakimizda/biz-taniyin/haberler/turkiyenin-ilk-surdurulebilir-kira-sertifikasi-ihraci-tskbden> (09.04.2022)
- Türkiye Sigorta Birliği (TSB) (2021). *Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu 2021*. https://tsb.org.tr/media/attachments/2021_Yılı_Katılım_Sigortacılığı_Sektör_Raporu.pdf (12.10.2022)
- Türkiye Sigorta Birliği (TSB). “Mali Tablolar ve İstatistikler”. <https://www.tsb.org.tr/tr/istatistikler> (12.06.2022)
- Ulusoy, T. (2018). “Finansal Yönetim ve İşlevleri”. *Finansal Yönetim Temel Teoriler ve Açıklamalı Örnekler*, 19-32, Ed. Aysel Gündoğdu, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Usman, A. & Khan, M. K. (2012). Evaluating the Financial Performance of Islamic and Conventional Banks of Pakistan: A Comparative Analysis. *International Journal of Business and Social Science*, 3 (7), 253-257.

- Uzun, S. & Kazan, H. (2016). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden AHP TOPSIS ve PROMETHEE Karşılaştırılması: Gemi İnşada Ana Makine Seçimi Uygulaması. *Journal of Transportation and Logistics*, 1 (1), 99-113.
- Ülev, S. & Selçuk, M. (2018). Tarımsal Üretimin Finansmanı İçin Seleme Dayalı Finansman Modeli: Fındık Örneği. *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: TKBB Yayınları, Yayın No: 8, 9-34. <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Finansmaninda-Yeni-Yaklasimler.pdf>
- Ülker, Y. & Toraman, C. (2012). Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatında Para Vakıflarının Rolü ve Muhasebe Uygulamaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 55-84.
- Ünal, S., Keçek, G. & Kestane, A. (2017). Kârlılık Etkinliği: BİST Kimya Sektörünün Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile Analizi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 236-247.
- Vakıf Katılım. "Vakıf Katılım'ı Tanıyın". <https://vakifkatilim.com.tr/tr/hakkimizda/vakif-katilimi-taniyin> (12.06.2021)
- Vakıf Katılım Bankası (2021). *Faaliyet Raporu 2021*. <https://www.vakifkatilim.com.tr/documents/general-pdf/vakif-katilim-bankasi2021-yili-faliyet-raporu.pdf> (12.06.2022)
- Wilson, R. (2004). "Overview of the Sukuk Market", *Islamic Bonds: Your Guide to Issuing, Structuring and Investing in Sukuk*. by Nathif J. Adam and Abdulkader Thomas, Published by Euromoney Books, London, United Kingdom. https://www.academia.edu/6134356/Islamic_Bonds_Your_Guide_to_Issuing_Structuring_and_Investing_in_Sukuk_Overview_of_the_sukuk_market (28.12.2020)
- Yağcı, M. & Gürsoy, Ç. (2019). Osmanlı Devleti'nde İktisadi Zihniyet, Kurumlar ve Para Vakıfları. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 37-67.
- Yatbaz, A. & Çatıkkaş, Ö. (2021). Murabaha Finansmanı Yönteminin Türkiye Muhasebe Standartları ve Faizsiz Finans Muhasebe Standartları Kapsamında Katılım Bankaları Açısından Muhasebeleştirilmesi: Karşılaştırmalı Bir Örnek Uygulama.

- Yazıcıoğlu, İ. E. & Kazak, H. (2019). İslami Finansal Enstrümanlardan Birisi Olarak Sukuk: Hibrid Sukuk İçerisinde Yer Alan Murabaha Sözleşmelerinin İslami Hükümlere Uygunluk Yönünden İncelenmesi. *Journal of Life Economics*, 6 (1), 91-118.
- Yesmine, S. & Bhuiyah, M. S. U. (2015). Determinants of Banks' Financial Performance: A Comparative Study between Nationalized and Local Private Commercial Banks of Bangladesh. *International Journal of Business and Management Invention*, 4 (9), 33-39.
- Yıldırım, İ. (2015). Financial Efficiency Analysis in Islamic Banks: Turkey and Malaysia Models. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 2 (3), 289-300.
- Yıldız, Ö. D. (2018). *Panel Veri Analizi ile Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Karlılık*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Finans Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, E. (2014). Yeni Bir Finansal Araç Olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (61), 81-100.
<https://doi.org/10.25095/mufad.396451>
- Yudistira, D. (2004). Efficiency in Islamic Banking: An Empirical Analysis of Eighteen Banks. *Islamic Economic Studies*, 12(1), 1-19.
- Yurttadur, M. & Demirbaş, H. (2017). Türkiye'de Bulunan Katılım Bankaları ile Özel Sermayeli Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 89-117.
<https://doi.org/10.17336/igusbd.326621>
- Yücel, E., Özdemir, K. & Önal, Y. B. (2015). Türkiye Katılım Bankaları ile Malezya İslami Bankalarında Etkinlik ve Performans İlişkisinin Veri Zarflama Yöntemiyle Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 26 (94), 95-111.
- Zhang, X. (2010). *Three Empirical Essays of Efficiency and Productivity in Chinese Banking Industry*. Published Doctoral Thesis, Cardiff University, International Economics, Banking and Finance, UK.

Ziraat Bankası. “Bankamız Tarihçesi”.
<https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/bankamiz-tarihcesi>
(29.12.2020)

Ziraat Katılım. “Hakkında”. <https://www.ziraatkatilim.com.tr/bizi-taniyin/kurumsal-bilgiler/ziraat-katilim-hakkinda> (12.06.2021)

Ziraat Katılım Bankası (2021). 2021 Faaliyet Raporu.
<https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/inline-files/Ziraat%20Katılım%20Bankası%20A.Ş.%202021%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
(12.06.2022)

